

ODSJER: POLITOLOGIJA

SMJER: EVROPSKE INTEGRACIJE

SARAJEVO

ENERGETSKA SIGURNOST U ERI GLOBALIZACIJE – STANJE I PERSPEKTIVE
EVROPSKE UNIJE

- magistarski rad -

Kandidatkinja:

Aiša Ćenanović

Mentor:

Prof.dr. Mirza Smajić

Sarajevo, juli, 2018.

SADRŽAJ

1	UVODNA RAZMATRANJA	4
2	TEORIJSKO –METODOLOŠKI DIO	10
2.1	Problem istraživanja.....	10
2.2	Predmet istraživanja	10
2.3	Kategorijalno pojmovni aparat	11
2.4	Ciljevi istraživanja.....	12
2.5	Hipotetički okvir.....	12
2.5.1	Generalna hipoteza	12
2.5.2	Pomoćne hipoteze.....	12
2.6	Metode istraživanja.....	13
2.7	Određivanje vremenskog i prostornog okvira istraživanja.....	13
3	GLOBALIZACIJA - PROCES 21. STOLJEĆA	14
3.1	Pojam, nastanak i aspekti globalizacije	14
3.2	Efekti globalizacije, pojava antiglobalističkih pokreta.....	17
3.3	Multinacionalne korporacije i uticaj globalizacije na energetski sektor	19
4	SIGURNOST.....	22
4.1	Pojam sigurnosti	22
4.2	Nacionalna, međunarodna i globalna sigurnost	24
4.2.1	Nacionalna sigurnost	24
4.2.2	Međunarodna i globalna sigurnost	30
5	EUROPSKA UNIJA.....	36
5.1	Ideja o ujedinjenju Europe i prvi integracijski ugovori	36
5.2	Prva kriza i prva promjena ugovora - Jedinštveni europski akt	38
5.3	Nastanak EU.....	39
5.4	Promjene Ugovora iz Maastrichta – Ugovor iz Amsterdama i Nice	40
5.5	Neuspjeli pokušaj donošenja Ustava za Europu i potpisivanje Lisabonskog ugovora	41
5.6	Europska sigurnosna politika	43
5.6.1	Europska strategija sigurnosti	43
5.6.2	Strategija unutrašnje sigurnosti EU	45
6	ENERGIJA.....	47
6.1	Primarna energija- rezerve, proizvodnja i potrošnja primarne energije u svijetu	47
6.1.1	Ugljen.....	48
6.1.2	Nafta	49

6.1.3	Prirodni gas	51
6.1.4	Nuklearna energija	52
6.2	Obnovljivi izvori energije	56
6.3	Evropska unija i njeni energetske potencijali	59
6.4	Energetska politika	63
6.5	Europska energetska strategija.....	68
6.5.1	Energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture.....	69
6.5.2	Diverzifikacija energetske izvora	71
6.5.3	Diversifikacija izvora snabdijevanja i pravaca snabdijevanja	72
6.5.4	Širenje unutrašnjeg energetskeg tržišta	74
6.6	Problem zagađenosti, klimatske promjene i energetska efikasnost- problemi savremenog doba	81
7	NACIONALNI I MEĐUNARODNI ENERGETSKI INTERESI.....	86
7.1	EU i Ruska Federacija	86
7.2	Krize u Ukrajini ubrzale inicijative za diverzifikaciju energetske izvora i transporta energenata	90
7.3	Ima li nade za Nabucco i Južni tok?	91
7.4	Sjeverni tok 2- različiti stavovi zemalja članica EU	93
7.5	Turska – važno energetske čvorište u budućnosti	94
8	ZAKLJUČAK	98
9	SKRAĆENICE.....	102
10	LITERATURA:.....	104

1 UVODNA RAZMATRANJA

Globalizacija je proces ujedinjavanja svijeta u jednu cjelinu ili jedan sistem, što je moguće zahvaljujući sveukupnom stalnom informacijskom, komunikacijskom i tehnološkom napretku.

Globalizacija predstavlja protok roba, usluga, kapitala, tehnologija i ljudi širom svijeta što je posljedica otvaranja zemalja prema svijetu i veće saradnje među njima. U svijetu kakvog danas poznajemo vidljivo je da se bilo koja zemlja na svijetu teško može oduprijeti procesu globalizacije koji se širi velikom brzinom.

Iako su pokušaji globalizacije započeli još nakon drugog svjetskog rata, taj se proces intenzivno počeo razvijati tek nakon završetka hladnog rata.

Globalizacija je jedan od najpopularnijih tema današnjice, premda će malo ljudi reći što globalizacija zapravo znači, ovaj je fenomen postao stvarnost koja dotiče naše živote, uzrokujući žestoke debate oko toga koliko nam dobra ili zla donosi. Globalizacija nije samo fenomen ili prolazni trend, već je međunarodni sistem, koji danas uokvirava i oblikuje unutarnju politiku, međunarodne odnose gotovo svih zemalja. (Jovančević, 2005, 1).

Danas se globalizacija doživljava kao svijet bez granica. Sve što se stvara počinje se odražavati globalno. Tako danas postoje globalni proizvodi, moda, potrošači pa i građani. Globalizacija se, dakle, može čak shvatiti kao jedna etapa razvoja civilizacije. (J. Lončar, 2005, 94)

Globalizacija ima pozitivne i negativne utjecaje. Pozitivni utjecaji globalizacije su: razvoj novih tehnologija i tehnika proizvodnje, razvoj novih sirovina, razvoj novih izvora energije, regionalna udruživanja, prijenos znanja, prijenos tehnologije, educiranje radnika, mogućnost tehničkotehnološkog i proizvodnog obrazovanja mladih ljudi itd. Globalizacija omogućava povezivanje nacionalnih privreda, proširenje tržišta i mogući pristup savremenoj tehnologiji u proizvodnji, distribuciji, komunikacijama i obradi podataka.

Sa druge strane negativni utjecaji globalizacije su: nametanje običaja i shvaćanja od strane razvijenih i zemalja u razvoju (ZUR), potiskivanje domaćih tradicionalnih vrijednosti, nesolidarnost. Globalizacija dovodi do neravnomjerne zaposlenosti u ZUR-u, financijske dominacije razvijenih zemalja, ona povećava ranjivost ekonomski slabijih i ubrzava zahteve za prilagođavanjem i modernizacijom privrede i usluga gubljenja nacionalnog identiteta, masovnog siromaštva i formiranja malobrojnog sloja korumpirane političke i ekonomske elite.

Antiglobalistički pokret razvijao se i jačao usporedno s jačanjem globalizacije i jedan od ciljeva mu je ukazivanje na nejednakosti u svijetu, ali i borba protiv politike međunarodnih institucija poput MMF i Svjetske banke.

Na žalost, antiglobalisti su nedovoljno ujedinjeni pa nemaju jednu jasnu i jedinstvenu politiku koja bi upravljala njihovim akcijama, već se cijeli pokret katkada doima konfuzno i nejasno. Usprkos tome, pojedine akcije antiglobalista imale su utjecaja na svjetske odluke i politiku moćnika pa su se njihove poruke čule širom svijeta. Tako su antiglobalistički protesti u Seattleu 1999. i Genovi 2001., organizirani povodom konferencija WTO-a¹, bili vodeće vijest u svim dnevnim listovima i ostalim medijima. (J. Lončar, 2005,101)

Još jedan pojam koji je uz globalizaciju sve više u upotrebi, jest i pojam transnacionalizacija. Rast i sve veće ekonomsko značenje transnacionalnih korporacija i transnacionalnih tokova roba, kapitala, informacija te znanja na svjetskom tržištu i globalnom ekonomskom prostoru, najbitnija je odlika transnacionalizacije (Dragičević, 1996.). O njoj se govori i sve više sa stajališta nacionalne države koja se pojavom transnacionalizacije mora odreći dijela svoje suverenosti radi uključivanja u nadnacionalne saveze kao što su NATO ili EU. (J. Lončar, 2005,93).

U procesima globalizacije do izražaja sve više dolazi snaga i moć multinacionalnih korporacija. Mnoge države u kojima takve korporacije posluju, a posebno one male i siromašne, zbog velikih finansijskih sredstava koje multinacionalne korporacije posjeduju, nerijetko se vode u finansijskom pogledu kao njihove podružnice. Bruto-nacionalni proizvod tih zemalja ne može se ni približno mjeriti s profitom koji ostvaruju te korporacije. Multinacionalne korporacije, međutim, utječu i šire svoju moć na sve države. Nijedna ne može izbjeći "globalno traženje". Investicijske odluke korporacija donose se na globalnoj razini, prenoseći kapital ili resurse iz jedne zemlje u drugu, utječući na (ne)zaposlenost milijuna ljudi i stupanj ekonomske aktivnosti u pojedinim državama (Dragičević, 1996.). (J. Lončar, 2005,94)

Veliko i brzo širenje transnacionalnih korporacija po svetu učinilo ih je najvećim simbolom globalizacije. Transnacionalne korporacije su kao i sva druga domaća preduzeća, jedino što one djeluju u najmanje dvije države. Cilj svih preduzeća je zarada profita. Transnacionalne korporacije tragaju za širokim tržištima za trgovinu i ulaganja na globalnom nivou.

---

¹ Svjetska trgovinska organizacija je međunarodna organizacija koja predstavlja institucionalni i pravni okvir multilateralnog trgovinskog sistema u oblastima carina i trgovine robama, uslugama i intelektualnog vlasništva. Osnovana je i službeno počela rad 1. januara 1995., a okuplja 153 države svijeta. Osnovni cilj Svjetske trgovinske organizacije je postizanje održivog rasta i razvoja ekonomije, opće dobrobiti, liberalnog trgovinskog okruženja, te doprinos postizanju bolje saradnje u vođenju svjetske ekonomske politike. (izvor-. Direkcijaza evropske integracije <http://www.dei.gov.ba/>)

Utjecaj globalizacije je značajan i u razvoju energetskog sektora. i prepoznaje se u snažnjenju energetskih kompanija i njihovu uključivanju u tržišta drugih zemalja. Posebno su takve aktivnosti potaknute Europskom energetskom poveljom i za sve umrežene sisteme.

Sigurnost je najvažniji preduslov opstanka društva, jer bez sigurnosti nema društvenog ekonomskog i političkog napretka.

Razvojem međunarodnih odnosa između država, zasnovanim na principima integracija ili pak dezintegracija, dinamičnost razvoja različitih faktora međunarodnih, političkih odnosa², ubrzanom naučno-tehnološkom razvoju i koncept sigurnosti dobija nove dimenzije shvatanja (planetarna) i upotrebe u naučnim, stručnim i državno-nacionalnim okvirima. Slijedom toga, potaknuti su novi načini razmišljanja o pitanjima sigurnosti i transformaciji sigurnosnog sektora (Tatalović, 2006:24) (M. Ssmajić 2012, 38)

Promjene koje su se dogodile u posthladnoratovskom period bitno su utjecale na mnoga područja ljudske djelatnosti koja su danas bitno drugačija nego prije. Sve te promjene u političkom, privrednom, socijalnom i dugim procesima značajno su uticale na način i kvalitet života savremenog čovjeka. Značajne promjene dogodile su se upravo u savremenim shvaćanjima nacionalne sigurnosti. Nacionalna sigurnost je jedna od glavnih kategorija sigurnosti. Ona je bitan factor koji određuje način, kvalitet i uslove života savremenog čovjeka te ukupne privredne, političke, socijalne, vojne, ekološke i dr. trendove i procese. Posljedice bitnih svjetskih promjena utjecale su da države na drugačiji način shvataju i definišu nacionalne sigurnosti. Nestankom bipolarnog sigurnosnog sistema prestaje primat tradicionalnog shvatanja nacionalne sigurnosti fokusirano na vojno i političko područje. S razvojem tehnologije i globalnim promjenama, došlo je do potrebe redefiniranja ovog koncepta . U strategijama nacionalne sigurnosti mnogih država centralno mjesto zauzeo je privredni razvoj, čija konkurentnost na globalnom tržištu predstavlja važan nacionalni interes.

Jedno od područja sigurnosti koje dobija sve veći značaj je područje energetske sigurnosti.

Energija je glavni pokretač tehnološkog razvoja. Zahvaljujući industrijalizaciji i porastu broja stanovnika potreba za energijom iz godine u godinu eksponencijalno se povećava.

Danas EU uvozi 53 % energije koju troši. Ovisnost o uvezenoj energiji odnosi se na sirovu naftu (gotovo 90 %), prirodni plin (66 %) i u manjoj mjeri na kruta goriva (42 %), kao i na nuklearno gorivo (40 %)³

---

² Pod faktorima međunarodnih političkih odnosa Radovan Vukadinović podrazumijeva geografske, prirodne, demografske, ekonomske, pravne, tehnološke, vojne i nacionalne faktore (Vukadinović, 1998:49-92

³ Izvor- Europska strategija energetske sigurnosti, 2014, 3)

Osnovni vidovi energije koji omogućavaju funkcionisanje današnje civilizacije su uglavnom toplotna i električna energija, koje se u daljim tehnološkim postupcima mogu prevesti u ostale vidove energije.

Toplotna i električna energija se danas u velikom procentu dobijaju iz neobnovljivih izvora energije

Najveći dio neobnovljivih izvora energije čine fosilna goriva, goriva nastala anaerobnom digestijom⁴ uginulih /mrtvih organizama u unutrašnjosti zemlje pod uticajem visoke temperature i pritiska milionima godina. Fosilna goriva čine sa preko 80% izvora energije. U fosilna goriva koja se najviše koriste spadaju ugalj, nafta, gas.

Problem kod neobnovljivih izvora energije je što su količine ograničene i brzo nestaju. Drugi problem je zagađenje čovjekove okoline. Sagorjevanje fosilnih goriva, naročito onih baziranih na nafti i uglju, predstavlja najverovatniji uzrok globalnog zagrijavanja, dakle stvaranju tzv. efekta staklene bašte usljed emisije ugljen-dioksida, sumpornih, azotnih jedinjenja i dr. zagađujućih jedinjenja i čestica.

Iako u ovom trenutku proizvodni procesi, kao i sama tehnologija ne dozvoljavaju potpuno isključenje neobnovljivih izvora energije, teži se ka tome da se njen ukupan udio smanji. Samim tim, na scenu bi stupila energija koja bi se dobijala iz obnovljivih izvora, koja uglavnom ima manji štetni uticaj na čovjeka i njegovo okruženje.

Za razliku od neobnovljivih, obnovljivi izvori energije predstavljaju oblik energije koji nije potrošiv tj. može se delimično ili potpuno sam regenerisati.

Neke od najpoznatijih obnovljivih izvora energije su: solarna energija, energija vjetra, hidroenergija, geotermalna energija, biomasa itd.

U pogledu energije Europa ovisi o ostatku svijeta. Europska unija troši jednu petinu energije proizvedene u svijetu, ali ima vrlo malo zaliha sirovina. Na sreću su izvori energije u Europi raznovrsni: od brojnih hidroelektrana u Austriji, rudnikâ ugljena u Poljskoj i nuklearnih elektrana u Francuskoj do naftnih platformi u Sjevernom moru i gasnih polja u Danskoj i Nizozemskoj. U tome se europske zemlje međusobno razlikuju i to je prednost. Naravno, te zemlje moraju saradivati kako bi svoju raznolikost iskoristile na najbolji mogući način.⁵

---

⁴ Anaerobna digestija je prirodni procesu komercijalni mikroorganizmi iz roda bakterija bez prisustva kiseonika, kroz niz biohemijskih reakcija pretvaraju organska jedinjenja u biogas (<http://ecometeo.rs.ba/index.php/energija/energija-biomase/energija-otpada>).

⁵ Politike EU: Energija, 2015, 4

Proizvodnja primarne⁶ energije u Evropskoj uniji iznosila je 2013.godine ukupno 790 milijona tona ekvivalenta nafte (toe)⁷ I bila je za 15,4 % niža nego u prethodnih deset godina.. Opći pad proizvodnje primarne energije u državama EU može se, barem dijelom, pripisati iscrpljenim zalihama sirovina, odnosno činjenici da proizvođači smatraju da iskorištavanje ograničenih resursa nije isplativo.

Najveću proizvodnju primarne energije među državama članicama EU-a 2013. imala je Francuska s 17,1 % udjela u ukupnoj proizvodnji država EU, a zatim Njemačka (15,3 %) i Ujedinjena Kraljevina (13,9 %).⁸

Primarna energija u državama EU proizvodila se 2013. iz niza različitih energetske izvora, pri čemu je nuklearna energija imala najveći doprinos (28,7 % ukupne količine). Nuklearna energija bila je posebno važna u Francuskoj gdje je činila više od četiri petine nacionalne proizvodnje primarne energije, dok je u Belgiji taj udio bio tri četvrtine, a u Slovačkoj gotovo dvije trećine. U ostalim državama udio je bio manji od pola, a u 14 država članica EU-a primarna energija nije se proizvodila iz nuklearnih izvora.

Gotovo četvrtinu ukupne proizvodnje primarne energije države EU činili su obnovljivi izvori energije (24,3 %), dok je udio krutih goriva (19,7 %, većinom uglja) bio nešto manji od petine, a udio prirodnog gasa neznatno niži od toga (16,7 %). Sirova nafta (9,1 %) bila je jedini drugi veliki izvor u proizvodnji primarne energije

Rast primarne proizvodnje iz obnovljivih izvora energije premašio je rast iz svih ostalih vrsta izvora energije. U periodu (2003-2013) proizvodnja obnovljive energije povećala se ukupno za 88,4 %. S druge strane, nivo proizvodnje iz drugih primarnih izvora energije u načelu se u ovom razdoblju smanjila, a najveća su smanjenja zabilježena za sirovu naftu (-54,0 %), prirodni gas (-34,6 %) i kruta goriva (-24,9 %), uz skromniji pad od 12,0 % za nuklearnu energiju.⁹

Zbog smanjenja primarne proizvodnje kamenog ugljena, lignita, sirove nafte, prirodnog gasa i u novije vrijeme nuklearne energije, EU se sve više počela oslanjati na uvoz primarne energije radi zadovoljenja potražnje, iako se ta situacija stabilizirala u razdoblju nakon financijske krize. Uvoz

---

⁶ Primarni oblici predstavljaju one oblike energije kakvi se susreću u prirodi. Dije se na konvencionalne (ogrjevno drvo, ugljen, sirova nafta i prirodni plin, vodne snage, nuklearna goriva i vrući izvori) i nekonvencionalne ( ) uljni škriljavci i bituminozni pijesak - tzv. nekonvencionalni nafta i plin, energija plime i oseke i valova, en. vjetra, Sunčeva energija).izvor: www.fkit.unizg.hr/oblici energije

⁷ tons oil equivalent (toe) – tone ekvivalentne nafte (naftnog ekvivalenta). Baza za procjenu kalorične vrijednosti (calorific value) različitih izvora energije (različitih vrsta energenata) s pomoću kalorične vrijednosti koju ima jedna tona sirove nafte – jedna metrička tona sirove nafte energijski je ekvivalentna 1,5 toni ugljena (čvrstog mineralnog goriva), 1.100 m³ prirodnog plina ili 4.500 kilovatsati..(Miroslav Perić, 2007; 894; "Englesko hrvatski enciklopedijski rječnik istraživanja i proizvodnje nafte i plina"),

⁸ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page

⁹ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page

primarne energije država EU premašio je 2013.g. izvoz za otprilike 909 milijuna toe. Najveći neto uvoznici primarne energije bile su najgušće naseljene države članice EU-a, osim Poljske koja još uvijek ima zalihe ugljena od 2004.g. Danska je bila jedina država članica koja je izvozila više primarne energije nego što je uvozila, ali 2013.g. danski uvoz energije premašio je izvoz te se od tada više niti jedna država članica EU-a ne smatra „neto izvoznikom energije”. U odnosu na veličinu stanovništva, najveći neto uvoznici 2013.g bili su Luksemburg, Malta i Belgija.¹⁰

Evropa naftu kupuje od zemalja Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC) i Rusije, a gas od Alžira, Norveške i Rusi je. Račun EU-a za vanjsku energiju danas iznosi više od 1 milijarde EUR na dan (oko 400 milijardi EUR 2013.) i čini više od jedne petine ukupnog uvoza EU-a. EU uvozi sirovu naftu i naftne proizvode u vrijednosti višoj od 300 milijardi EUR, od čega je jedna trećina iz Rusije.¹¹

U 2013. otprilike 33,5 % sirove nafte uvezene u države EU bilo je iz Rusije, što je bilo malo ispod udjela zabilježenih između 2010. i 2013. Rusija je 2006. postala glavni dobavljač krutih goriva nakon što je pretekla Južnu Afriku, a prije toga i Australiju 2004. i Kolumbiju 2002. Udio uvoza krutih goriva iz Rusije u države EU povećao se između 2003. i 2009. s 13,2 % na 30,0 %. Taj se udio malo smanjio na 25,9 % do 2012., a 2013. se ponovo povećao na 28,8 %. S druge strane, udio Rusije u uvozu prirodnog gasa u države EU smanjio se između 2003. i 2010. s 44,8 % na 30,1 %. Međutim, taj je trend promijenjen povećanjima koja su uslijedila te je 2013. taj udio iznosio 39,3 %. U periodu 2003-2013.g. Norveška je i dalje bila drugi najveći dobavljač sirove nafte i prirodnog gasa za države EU.¹²

Neravnomjeran geografski raspored energetske potencijala, kao i limitiranost eksploatacije pojedinih izvora (obnovljivih i neobnovljivih) osnov je podjele država na one koje prevashodno proizvode i one koje prevashodno konzumiraju energente.

U okviru analize uključeni su i ključni odnosi koje države „proizvođači“ i države „potrošači“ energije imaju sa državama koje se javljaju u funkciji distributera energenata (tranzitne države).

Sa aspekta tržišnih kretanja po principu otvorenog tržišta, sigurnost snabdjevanja tržišta energenata definiše se kao sposobnost energetskog sistema da odgovori na kratkoročne poremećaje ravnoteže ponude i potražnje. Mogući koraci za rješavanje kratkoročnih poremećaja ravnoteže ponude i potražnje mogu biti prelazak s jednog izvora energije na drugi i upotreba strateških rezervi za premošćavanje problema. Dugoročno, energetska sigurnost je povezana sa investicijama. Opšte je prihvaćeno da povećanje broja snabdjevača, korišćenje mogućih obnovljivih izvora energije i

---

¹⁰ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page

¹¹ Europska strategija energetske sigurnosti, 2014, 3)

¹² http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page

smanjenje ukupne potražnje kroz povećanje energetske efikasnosti, spadaju u osnovne preduoslove za zadovoljenje rastuće tražnje za energijom. Omogućavanje pristupa većem broju snabdjevača po unapred utvrđenim pravilima koja garantuju jednako postupanje u skladu sa načelom nediskriminacije predstavlja liberalizaciju energetskog tržišta.

U ovom radu će biti obrađeni važni gasovodi kao i njihov značaj i perspektive. Naravno, dotaći ćemo se i energetske sigurnosti Jugoistočne Evrope što je posebno značajno za državu Bosnu i Hercegovinu.

2 TEORIJSKO –METODOLOŠKI DIO

2.1 Problem istraživanja

Problem istraživanja su izazovi sa kojima se Evropa suočava u oblasti energetike. To su rastuća globalna potražnja za energijom, veća ovisnost o uvozu, visoke i nestabilne cijene energije, ograničena diverzifikacija energetskih izvora, sigurnosni rizici koji utiču na zemlje proizvođače i tranzitne zemlje, veći udio obnovljivih izvora energije, potreba za povećanjem energetske efikasnosti, kao i rastuća prijetnja klimatskim promjenama.

2.2 Predmet istraživanja

Predmet istraživanja predstavljaju energenti, odnosno transport energenata preko tranzitnih zemalja, čiji geostrateški i geopolitički položaj danas daje veliki značaj tim zemljama čime one postaju važan faktor u međunarodnim odnosima.

Većina znanstvene javnosti problem energije smatra jednim od ograničavajućih faktora svjetske, pa samim tim i europske budućnosti.

Energetsko pitanje Unije je jedno od ključnih pitanja i u tom smislu mi u ovom istraživanju ispitujuemo perspektivu i poziciju EU u odnosu na ostatak svijeta glede energenata, energetskih izvora i energije

2.3 Kategorijalno pojmovni aparat

Sigurnost – „Ovaj pojam ima vrlo široko značenje. Podrazumjeva stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika njihova ugrožavanja, zaštite materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelokupnu zaštitu države od svih vidova njenog ugrožavanja. Naposljetku, sigurnost podrazumijeva stupanj zaštite od ugrožavanja na planetarnom i kozmičkom nivou života općenito i ljudskog roda u cijelosti. Svi nivoi sigurnosti: planetarni, državni i sigurnost čovjeka-pojedinca, te materijalnih i kulturnih dobara, predstavljaju neraskidivu cjelinu. U političkom smislu, sigurnost podrazumijeva stupanj zaštite države od ugrožavanja iznutra i izvana (unutrašnja i vanjska sigurnost). Vanjska sigurnost se odnosi na nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet države i stupanj njenog ugrožavanja u određenom vremenu. Unutrašnja sigurnost podrazumijeva mogućnost za funkcioniranje ustavnog, ekonomskog i pravnog sistema u državi, stupanj ugroženosti i zaštite ljudi (građana), njihovih prava, materijalnih dobara u ličnom i svakom drugom vlasništvu itd.“(I. Beridan, Ivo M. Tomić, M. Kreso; 2001, .348)

Energetska sigurnost - cilj države da osigura neometanu opskrbu energijom u svrhu gospodarskog razvoja, ali i da smanji ovisnost o uvozu energenata.(S. Tatalović, 2009,28)

Kritična infrastruktura – podrazumjeva energetske instalacije i mreže kao što su plinska, naftna, električna spremišta, rafinerije, pogoni, zatim komunikacije informacijske tehnologije, finansije, zdravstvena skrb, hrana, voda, transport, itd.(S. Tatalović, 2009, 28)

Globalizacija - Pojam globalizacije izveden je od riječi "global" što znači ukupnost, a globalizam je način gledanja na zbivanja u globalu. Globalizacija bi tako podrazumijevala socijalni proces koji teži sveobuhvatnosti i jedinstvenosti svijeta (Turek, 1999.). Kad se govori o globalizmu, tu je još i proširena teorija koja globalizam tumači argumentima suvremene mikroelektronske revolucije (Rodin, 1999.).(Jelena Lončar, 2005; 92)

Energija je fizikalna veličina koja iskazuje sposobnost tijela ili sistema da promjeni stanje drugog tijela ili sistema na bilo koji način. Energija karakterizira stanje tijela, ona postoji uvijek dok postoji i samo tijelo, može prelaziti iz jednog oblika u drugi, ali se ne može ni stvoriti ni uništiti. Energija kao skalarna veličina mjeri se u džulima i kao takva ona je aditivna, a ukupna energija, tj. zbroj svih energija svih sustava u svemiru je konstantan. Može poprimiti različite oblike: kinetička, potencijalna, elektromagnetska, kemijska, nuklearna, unutarnja, sunčeva itd (Bojan Miletić, 2013,4)

2.4 Ciljevi istraživanja

Ovaj rad se bavi aktuelnom temom, temom koja je evidentno sve značajnija za sve države. Korist od ovog istraživanja mogu imati političke institucije kojima je u interesu da poboljšaju energetska situaciju u BiH, kao i položaj države.

Korisnici rezultata istraživanja mogu biti političke stranke, bh kompanije, tj. svi oni kojisu uključeni u energetska i politička sektor. Obzirom da naša država još uvijek nema energetska strategija na državnom nivou ovaj rad može dati doprinos u izradi iste.

Cilj je ukazati na značaj energetske sigurnosti te otvoriti pitanja za buduća istraživanja.

2.5 Hipotetički okvir.

2.5.1 Generalna hipoteza

Razvoj energetske sigurnosti Evropske unije determiniran je razvojem nacionalne sigurnosti zemalja članica i savremenim međunarodnim odnosima EU .

2.5.2 Pomoćne hipoteze

- a) Promjena sigurnosne paradigme. Pitanje energetske sigurnosti postaje pitanje kako međunarodne sigurnosti, tako i nacionalne sigurnosti većine zemalja ;
- b) Zaštita kritične infrastrukture nužna je mjera za zaštitu državnog poretka i prosperiteta.
- c) Najvažniji akteri u energetska području su. SAD, EU i Ruska Federacija, stoga njihovo djelovanje ima globalne posljedice.
- d) Obnovljivi izvori energije su perspektiva EU .

2.6 Metode istraživanja

Tema će se istraživati metodom prikupljanja, klasifikacije i analize postojećih informacija i podataka iz raznih izvora: od interneta, štampe, radija i televizije do stručne literature koja se referira na ovu temu, te tako prikupljene relevantne informacije daju nam pravo donositi znanstveno-kritičke i nepristrane zaključke.

2.7 Određivanje vremenskog i prostornog okvira istraživanja

Vremenski period koji će se u ovom istraživanju analizirati je od 90 –ih godina prošlog stoljeće do danas, tj vrijeme nakon raspada SSSR- a.

Ovaj period je značajan zbog sticanja nezavisnosti kaspjskih zemalja (zemalja bogatim energentima) i njihovog nastojanja da se oslobode od ruske monopolističke distributivne mreže. U ovom periodu su bile i velike gasne krize 2006. i 2009.godine koje su podstakle Evropu da razmišlja o diverzifikaciji energetskih izvora.

3 GLOBALIZACIJA - PROCES 21. STOLJEĆA

3.1 Pojam, nastanak i aspekti globalizacije

Pojam globalizacije izveden je od riječi "global" što znači ukupnost, a globalizam je način gledanja na zbivanja u globalu. Globalizacija bi tako podrazumijevala socijalni proces koji teži sveobuhvatnosti i jedinstvenosti svijeta (Turek, 1999.). Kad se govori o globalizmu, tu je još i proširena teorija koja globalizam tumači argumentima suvremene mikroelektronske revolucije (Rodin, 1999.). (J. Lončar, 2005:92)

Globalizacija je proces ujedinjavanja svijeta u jednu cjelinu ili jedan sistem, što je moguće zahvaljujući sveukupnom stalnom informacijskom, komunikacijskom i tehnološkom napretku. Ona predstavlja protok roba, usluga, kapitala, tehnologija i ljudi širom svijeta što je posljedica otvaranja zemalja prema svijetu i veće saradnje među njima. U svijetu kakvog danas poznajemo vidljivo je da se bilo koja zemlja na svijetu teško može oduprijeti procesu globalizacije koji se širi velikom brzinom.

Globalizacija je jedan od najpopularnijih tema današnjice, premda će malo ljudi reći što globalizacija zapravo znači, ovaj je fenomen postao stvarnost koja dotiče naše živote, uzrokujući žestoke debate oko toga koliko nam dobra ili zla donosi. Globalizacija nije samo fenomen ili prolazni trend, već je međunarodni sistem, koji danas uokvirava i oblikuje unutarnju politiku, međunarodne odnose gotovo svih zemalja. (Jovančević, 2005:1).

Danas se globalizacija doživljava kao svijet bez granica. Sve što se stvara počinje se odražavati globalno. Tako danas postoje globalni proizvodi, moda, potrošači pa i građani. Globalizacija se, dakle, može čak shvatiti kao jedna etapa razvoja civilizacije. (J. Lončar: 2005:94).

Postoje mnoge dileme u pogledu nastanka i razvoja globalizacije. Pojedini autori posmatraju globalizaciju kao historijske konstantu, koja datira od kada i ljudski rod. Franjo Turek, u djelu "Globalizacija i globalna sigurnost" definira ovaj pojam: "Globalizaciju možemo odrediti kao sociološki proces čija povijesna komponenta pretpostavlja da je započeo s prvim počecima razvoja ljudskog roda, da se počela intenzivirati s početkom industrijske revolucije i da je poglavito akceleraciju poprimila u drugoj polovici ovog stoljeća (20-og., op. a.), od kada i započinje postepena upotreba tog pojma." (Franjo Turek, 1999:24).

Globalizacija ima dugu historijsku genezu, koja vodi od ekspanzija velikih religija i civilizacija, vojnih osvajanja kao oblika povezivanja svijetova i ujedinjavanja čovječanstva do modernog svjetskog poretka. Ona nema neprekidnu evolutivnu liniju već se smjenjuju razdoblja ekspanzije i prekida. Pokrenuta industrijskom revolucijom i kolonijalnom ekspanzijom ona doživljava ekspanziju od pedesetih godina 19.stoljeća do Prvog svjetskog rata. Dva svjetska rata i Hladni rat

doveli su do prekida koji traje sve do kraja blokovske podjele svijeta i trijumfa Zapada kada dolazi do ponovne njene ekspanzije. Okončanje hladnog rata predstavljalo je važnu prekretnicu za čovječanstvo. SAD-u kao pobjedniku hladnog rata pripala je vodeća uloga u modeliranju svijeta u skladu sa svojim shvatanjima, vrijednostima i interesima.

Ambicije SAD-a da postanu globalna sila javljale su se i ranije ali su bile limitirane određenim historijskim događajima. Nakon okončanja Prvog svjetskog rata, hegemonističke ambicije tadašnjeg američkog predsjednika Wilsona bile su sputavane i ograničavane američkim izolacionizmom, dok su nakon okončanja Drugog svjetskog rata hegemonističke pretenzije predsjednika Trumana bile limitirane sovjetskim ekspanzionizmom. (Henri Kisindžer, 1999:716.)

Sagledamo li sve pristupe globalizaciji, mogli bismo kazati da u pogledu globalizacije postoje tri osnovna aspekta koja je definisao David Held¹³ a to su:

- Hiperglobalisti - ova grupa fenomenu globalizacije pristupa krajnje afirmativno, držeći da u svijetu globalnih komunikacija dolazi do odbacivanja dosadašnjeg svjetskog poretka i da se kroz globalizaciju nužno mora oblikovati novi svjetski poredak utemeljen na zajedničkim vrijednostima, normama i obrascima. Globalizacijom se uspostavlja svjetska ekonomija koja potiskuje lokalne ekonomske odnose, tako da državama ne preostaje nego da se uključe u otvoreno svjetsko tržište, čime će postepeno pojmovi poput nezavisnosti i suvereniteta država u novom dobu gubiti na značenju. Ustvari, ovim se najavljuje početak kraja nacionalnih država. Također, informatičko-medijska revolucija i njeni kulturni proizvodi: tv serije, vesti i filmovi najavljuju kraj nacionalne kulture i identiteta.
- Skeptici - Pogled na svijet skeptika iz temelja je različit. Oni smatraju da je ekonomska globalizacija samo mit i da je svijet danas manje integrisan nego što je bio uoči Prvog svjetskog rata. Skeptici smatraju da proces globalizacije sa svim svojim utjecajima ide u prilog uglavnom razvijenim industrijskim zemljama i da je svijet danas podijeljen na različite ekonomske i političke blokove, na koje globalizacija različito utiče. Za skeptike početak 21. stoljeća ne samo što ne najavljuje smrt nacionalne države, već predstavlja eru profilacije novih nezavisnih država.
- Transformacionalisti - Ova grupa teoretičara nastoji iznaći stav koji je sredina između prethodna dva. Oni smatraju da je proces globalizacije stvorio nove uslove u ekonomiji, politici i društvenim odnosima, no ti novi uslovi nisu podjednako u korist svim društvima i državama i za sve ne znače praktičan rast moći. Iako ne poriču pozitivne efekte globalizacije, ovi mislioci ukazuju i na negativne strane ovog procesa po neka društva i države.

---

¹³ Više u Aspekti globalizacije, 2003, Beogradska otvorena škola, Prof. dr Miroslav Pečujlić, Pravni fakultet u Beogradu, Globalizacija – dva lika sveta

Dilema koja se ističe u raspravama fenomena globalizacije je da li globalizacija dovodi do povećanja nejednakosti među državama ili doprinosi smanjenju nejednakosti u ekonomskom razvoju država. I dok se na jednoj strani nalaze oni koji ovaj proces smatraju poželjnim i korisnim zbog jačanja konkurencije, stvaranja preduslova za kreiranje zdravijeg tržišta i mogućeg smanjenja jaza između bogatih i siromašnih zemalja, na drugom kraju nalaze se oni koji smatraju da globalizacija produbljuje nejednakosti i dovodi do permanentne periferizacije siromašnijeg dijela naše planete.

Pored pitanja ekonomske nejednakosti država u svijetu, globalizacija nosi i druge izazove i dileme. Potreba da se stvore uslovi za brži privredni razvoj, potreba za očuvanjem životne sredine i društvene stabilnosti, efikasno međunarodno održavanje mira, sužavanje tehnološkog i socijalnog jaza između bogatih i siromašnih, uloga i uticaj multinacionalnih kompanija u modernom svijetu, obezbjeđenje viših zdravstvenih standarda, zajedničko shvatanje ljudskih prava i očuvanje kulturnog identiteta u sve homogenizovanijem svijetu, samo su neke od tema koje prate rasprave o procesu globalizacije.

Značaj ovog procesa doveo je do oštre polarizacije na zagovornike i kritičare globalizacije. Zagovornici globalizaciju vide kao jedan nov proces, koji se može mjeriti prodorom interneta; oni smatraju da je to jedina ideologija koju treba propovjedati te da ona predstavlja trijumf tržišta. Na drugoj strani su kritičari, koji glasno negoduju zbog svih loših stvari koje pripisuju globalizaciji. Oni smatraju da globalizacija nije sasvim nov proces, da on postoji vijekovima.

Zagovornici globalizacije promovišu pozitivne uticaje globalizacije kao što su: razvoj novih tehnologija i tehnika proizvodnje, razvoj novih sirovina, razvoj novih izvora energije, regionalna udruživanja, prenos znanja, prenos tehnologije, educiranje radnika, mogućnost tehničkotehnološkog i proizvodnog obrazovanja mladih ljudi, omogućavanje povezivanja nacionalnih privreda, proširenje tržišta i mogućí pristup savremenoj tehnologiji u proizvodnji, distribuciji, komunikacijama i obradi podataka.

Sa druge strane kritičari ističu negativne uticaje globalizacije : nametanje običaja i shvaćanja od strane razvijenih i zemalja u razvoju (ZUR), potiskivanje domaćih tradicionalnih vrijednosti, nesolidarnost, neravnomjerne zaposlenosti u ZUR-u, finansijske dominacije razvijenih zemalja, povećanje ranjivosti ekonomski slabijih i ubrzanje zahteva za prilagođavanjem i modernizacijom privrede i usluga, gubljenja nacionalnog identiteta, masovnog siromaštva i formiranja malobrojnog sloja korumpirane političke i ekonomske elite.

Dok za jednu struju ona označava integraciju sveta, za druge ona neizbežno izaziva fragmentaciju, sve dublji socijalni jaz između svjetova i sukob civilizacija. Ako dobitnici u globalizaciji nalaze isključivo civilizacijski napredak i nove blagodati za čovečanstvo, za gubitnike ona je samo destruktivna sila.

3.2 Efekti globalizacije, pojava antiglobalističkih pokreta

Efekti globalizacije danas su najočitiji i najznačajniji u području ekonomije. Porast međunarodne trgovinske razmjene, razvoj multinacionalnih kompanija, sve veća sličnost ekonomskih modela i međunarodna raspodjela djelatnosti jasne su posljedice procesa globalizacije na polju ekonomije. Za globalnu ekonomiju može se kazati da je to sistem kojeg stvaraju globalna proizvodnja i globalne finansije. Nastala su velika poduzeća i banke koja posluju nezavisno od država i imaju svoje ispostave u svim dijelovima svijeta. Zahvaljujući novim tehnologijama i politikama nude standardizirane proizvode te stvaraju i utvrđuju pravila jedinstvenog svjetskog tržišta.

Ali, globalizacija ne ispoljava svoje efekte samo u ekonomiji, već i na različitim drugim poljima: političko-pravnim, vojnim, kulturnim.

Efekti globalizacije u političko-pravnom području ispoljavaju se kroz sve tješnju diplomatsku saradnju zemalja, razvoj međunarodnih odnosa, unapređenje općeg međunarodnog prava, slabljenje granica među državama, razvoj međunarodnih organizacija, snaženje nevladinih političkih faktora, unaprjeđenje demokratije u svijetu, snaženje međunarodnih političkih odnosa i saradnje itd.

Pod političkom globalizacijom se podrazumijeva jedinstvenost i proturječnost politika i političkih odnosa koji postoje u okviru i između država, saveza država i regija. Politička globalizacija se odnosi na prijenos mjesta donošenja odluka s državnih na međunarodne organizacije i institucije. To se ostvaruje međudržavnim integracijama (npr. Evropska unija i NATO) i uređenjem svijeta kao globalnog građanskog društva koje promovira tekovine demokratskog građanstva, tj. univerzalna ljudska prava i vladavinu zakona. U Europskoj uniji su države prenijele svoje nadležnosti na nadnacionalne organizacije. (Stjepan Jagić, Marko Vučetić, 2012:18)

Efekti globalizacije na vojnom planu izražava se kroz uspostavu paktova za sigurnost, razvoj uređenosti sigurnosnih pitanja i odnosa, pridavanje sve većeg značaja pitanju osiguranja mira u svijetu, međunarodnu kontrolu proizvodnje naoružanja, razvoj međudržavne vojne saradnje, razmjenu napredne tehnologije, snaženje ideje o apsurdnosti rata kao načina rješavanja sporova itd.

Pod utjecajem globalizacije najosjetljivije promjene događaju se u kulturi. Identitet svakog naroda zasniva se na kulturi kao ljudskom stvaralaštvu u kome se stvaraju materijalne i duhovne tvorevine. Opstanak nacionalnih država u globalnom društvu predstavlja temelj očuvanja kulturnog identiteta njenih naroda. Posebno je važno upoznavanje drugih kultura i vrijednosti da bi se znalo cijeniti svoje i razumjeti i poštivati druge.

Najveća brana globalizaciji, na kulturnom planu, su kulturni identiteti – jezik, književnost, umjetnost, religija, i tradicija. Nacionalna kultura predstavlja osobitost svake nacije, njezin identitet ali je i

element veze s drugim kulturama i društvima. Za sada, globalizacija zahvaća samo neke segmente kulture i to, prije svega, one masovne kulture, 'stilovi života'. (S. Jagić, M. Vučetić, 2012, 21)

Svakako, proces globalizacije mogli bismo posmatrati kroz čitav niz područja, od medicine preko fudbala i sporta ekoloških pitanja, muzičkih trendova, načina odjevanja itd.

U svakom slučaju, proces globalizacije danas je pod kontrolom sila koje se njime maksimalno koriste u vlastite interese, dok mnoga društva ne samo da se ne mogu valjano okoristiti globalizacijom, već trpe štetu od nje. Čak i u razvijenim društvima, korist od globalizacije ima samo jedan društveni sloj dok većini ona ne donosi ništa dobro. To su neki od razloga sve češćih i glasnijih suprotstavljanja procesu globalizacije, suprotstavljanja koja se ispoljavaju kroz ulične proteste, antiglobalizacijske marševe, što je znalo izazvati i fizičke sukobe

Opasnosti koje sobom donosi globalizacija su i nepredvidivi tokovi kapitala finansijske krize i nepredvidiva prebacivanja proizvodnje i zaposlenosti iz jedne zemlje u drugu. Sve ovo povećava ekonomsku i socijalnu ranjivost mnogih zemalja, i to naročito onih koje su male i koje su u razvoju.

Dinamika globalizacije predstavlja poseban problem jer nerazvijene zemlje, otvaranjem vlastitog tržišta, postaju plijen razvijenih budući da se njihova tehnološki zaostala proizvodnja, ne može nositi sa proizvodnjom razvijenih zemalja, usljed čega jačaju pokreti protiv globalizacije.

Antiglobalistički pokret razvijao se i jačao usporedno s jačanjem globalizacije i jedan od ciljeva mu je ukazivanje na nejednakosti u svijetu, ali i borba protiv politike međunarodnih institucija poput MMF i Svjetske banke.

Za Noama Chomsky, Suzan George i mnoštvo antiglobalističkih aktivista karakterističan stav da globalizacija predstavlja snažnu ideju koja opravdava globalno "divljanje" kapitalizma, odnosno besprizorno sticanje profita na račun marginalizovanih pojedinaca i grupa.

Suzan Džordž ističe "da kada jednom shvatimo da neoliberalizam nije sila poput gravitacije već potpuno veštačka tvorevina, razumet ćemo, takođe, da ono što su ljudi stvorili drugi ljudi mogu da promene.." (George, 1999). (Vladimir Vuletić, 2003, 28)

Na žalost, antiglobalisti su nedovoljno ujedinjeni pa nemaju jednu jasnu i jedinstvenu politiku koja bi upravljala njihovim akcijama, već se cijeli pokret katkada doima konfuzno i nejasno. Usprkos tome, pojedine akcije antiglobalista imale su utjecaja na svjetske odluke i politiku moćnika pa su se njihove poruke čule širom svijeta. Tako su antiglobalistički protesti u Seattleu 1999. i Genovi 2001.,

organizirani povodom konferencija WTO-a¹⁴, bili vodeće vijest u svim dnevnim listovima i ostalim medijima. (J. Lončar, 2005:101)

3.3 Multinacionalne korporacije i uticaj globalizacije na energetski sektor

Još jedan pojam koji je uz globalizaciju sve više u upotrebi, jest i pojam transnacionalizacija. Rast i sve veće ekonomsko značenje transnacionalnih korporacija i transnacionalnih tokova roba, kapitala, informacija te znanja na svjetskom tržištu i globalnom ekonomskom prostoru, najbitnija je odlika transnacionalizacije (Dragičević, 1996.). O njoj se govori i sve više sa stajališta nacionalne države koja se pojavom transnacionalizacije mora odreći dijela svoje suverenosti radi uključivanja u nadnacionalne saveze kao što su NATO ili EU. (J. Lončar, 2005:93).

U procesima globalizacije do izražaja sve više dolazi snaga i moć multinacionalnih korporacija. Mnoge države u kojima takve korporacije posluju, a posebno one male i siromašne, zbog velikih finansijskih sredstava koje multinacionalne korporacije posjeduju, nerijetko se vode u finansijskom pogledu kao njihove podružnice. Bruto-nacionalni proizvod tih zemalja ne može se ni približno mjeriti s profitom koji ostvaruju te korporacije. Multinacionalne korporacije, međutim, utječu i šire svoju moć na sve države. Nijedna ne može izbjeći "globalno traženje". Investicijske odluke korporacija donose se na globalnoj razini, prenoseći kapital ili resurse iz jedne zemlje u drugu, utječući na (ne)zaposlenost milijuna ljudi i stupanj ekonomske aktivnosti u pojedinim državama (Dragičević, 1996.). (J. Lončar, 2005:94)

Veliko i brzo širenje transnacionalnih korporacija po svetu učinilo ih je najvećim simbolom globalizacije. Transnacionalne korporacije su kao i sva druga domaća preduzeća, jedino što one djeluju u najmanje dvije države. Cilj svih preduzeća je zarada profita. Transnacionalne korporacije tragaju za širokim tržištima za trgovinu i ulaganja na globalnom nivou.

Za mnoge ljude multinacionalne korporacije počele su simbolizirati sve ono što ne valja s globalizacijom; mnogi bi rekli da su one primarni uzrok njezinih problema. Te su kompanije bogatije od većine zemaljana svijetu u razvoju. Godine 2004. prihodi američke automobilske kompanije General Motors iznosili su 191,4 milijarde dolara, više nego BDP više od 148 zemalja svijeta. (Joseph Stiglitz, 2009:207)

Te korporacije nisu samo bogate nego su i politički moćne. Ako ih vlade odluče oporezovati ili regulisati na način koji im se ne sviđa, one prijete da će se odseliti na drugo mjesto. Uvijek postoji neka druga zemlja u kojoj će njihovi porezni prihodi, radna mjesta i strana ulaganja biti dobrodošli.

---

¹⁴ Svjetska trgovinska organizacija je međunarodna organizacija koja predstavlja institucionalni i pravni okvir multilateralnog trgovinskog sistema u oblastima carina i trgovine robama, uslugama i intelektualnog vlasništva. Osnovana je i službeno počela rad 1. januara 1995., a okuplja 153 države svijeta. Osnovni cilj Svjetske trgovinske organizacije je postizanje održivog rasta i razvoja ekonomije, opće dobrobiti, liberalnog trgovinskog okruženja, te doprinos postizanju bolje saradnje u vođenju svjetske ekonomske politike. (izvor-. Direkcijaza evropske integracije <http://www.dei.gov.ba/>)

Preduzeća teže profitu, a to znači da im je zarađivanje novca prvi prioritet. Kompanije preživljavaju smanjujući troškove na koji god način mogu u okviru zakona. Izbjegavaju plaćati poreze kad god je to moguće; neke škrtare na zdravstvenom osiguranju svojih radnika; mnoge pokušavaju ograničiti rashode na čišćenje zagađenja koje stvaraju. Često račun plaćaju vlade zemalja u kojima one posluju.

Podmićivanje i korupcija predstavljaju još jedno područje gdje se sukobljavaju društveni i privatni interesi. Rudarske i naftne kompanije često mogu smanjiti troškove sticanja prirodnih resursa podmićivanjem vladinih službenika za koncesije. Daleko je jeftinije nekom vladinom službeniku platiti veliki mito nego plaćati tržišnu cijenu za naftu ili neki drugi prirodni resurs. U praksi, kompanije u mnogim industrijama plaćaju mito da bi dobile svakovrsne povlastice, kao što je zaštita od vanjske konkurencije koja im dopušta da povećaju cijene, ili zanemarivanje njihovog kršenja propisa koji se odnose na okoliš ili sigurnost.

Adam Smith, eminentni ekonomist iz osamnaestog stoljeća, je tvrdio da će pojedinci, slijedeći vlastite sebične interese, unaprijediti šire interese društva: da će poticaji da se u konkurenciji pobijedi suparnike dovesti do nižih troškova i proizvodnje dobara koja potrošači žele, te da će potrošači, i društvo općenitije, imati koristi od obojega. (Joseph Stiglitz, 2009:209)

Globalizacija povećava probleme koji proizlaze iz loše usklađenosti interesa u modernim korporacijama. Konkurencija među zemljama u razvoju da privuku ulaganja može rezultirati utrkom prema dnu jer kompanije traže dom s najslabijim zakonima o radu i okolišu.

Tamo gdje su kompanije dio zajednice, pojedinci često preuzimaju određenu moralnu odgovornost za svoje postupke; čine što je ispravno čak i ako na to nisu prisiljeni zakonima ili regulativom ili prijetnjom tužbe, pa čak i ako bi moglo doći do određenog kratkoročnog gubitka profita. No kad multinacionalne kompanije posluju u inostranstvu, moralna odgovornost je oslabljena. Mnogi rukovodioci ne bi ni pomislili kod kuće tretirati svoje radnike ili okoliš kako to uobičajeno čine u inostranstvu. Smatraju da je inostrana regulative manje stroga, da su radnici sretni što imaju posao, ili da zemlja u cjelini ima koristi od njihova ulaganja. Uništavanje okoliša ili ignorisanje osnovnih radnih uslova lakše je hiljadama kilometara od sjedišta, a budući da su lokalni ljudi siromašni, lako je smatrati da njihov život i zemlja vrijede manje od života i zemlje kod kuće. (više u Joseph Stiglitz, 2009 Uspjeh globalizacije,)

Globalizacija je proces nakon kojeg je ostvaren globalni razvoj privrede zasnovan na neograničenom korištenju prirodnih izvora, a osobito fosilnih izvora energije. Ona je donijela i globalno iskorištavanje izvora energije što je izazvalo promjene u energetske geopolitici. Mnoge političke napetosti i sukobi prelamaju se preko energetskih putova. Energija i njezine rezerve su osnovica za planiranje privrednog razvoja i planiranje budućnosti. Te stoga postaje jedan od glavnih stubova političkih interesa.

Uticaj globalizacije je značajan u razvoju energetskog sektora i prepoznaje se u snažnjenju energetskih kompanija i njihovu uključivanju u tržišta drugih zemalja. Posebno su takve aktivnosti potaknute Europskom energetskom poveljom i za sve umrežene sisteme.

Korjeni Energetske povelje (*The Energy Charter Treaty*) potiču iz 1990 -te godine, kada su se u Europi događale značajne političke promjene, a kraj hladnog rata pružao je jedinstvenu priliku za prevladavanje ekonomske podijeljenosti europskog kontinenta. Ni jedno privredno područje nije nudilo toliko koristi od međusobne saradnje Istoka i Zapada kao energetski sektor. Naime, Rusija i brojne ostale bivše sovjetske države obiluju energetskim izvorima, ali su im potrebna značajna financijska sredstva, kako bi se osigurao razvoj energetskog sektora. S druge strane, zapadna Europa je postavila diversifikaciju energetskih izvora kao strateški cilj, kojim će se smanjiti ovisnost o uvozu energije iz drugih, većinom politički nestabilnih područja svijeta. Stoga se jasno prepoznala potreba postavljanja zakonskih temelja energetske saradnje na području euroazijskog kontinenta. Ta su nastojanja rezultirala potpisivanjem Energetske povelje u decembru 1994. godine¹⁵.

Do danas je Energetsku povelju potpisala 51 država. Ugovor o energetske povelje pravno obavezujući dokument za sve potpisnice. Svrha Ugovora je uspostava pravnog okvira kako bi se promovisala dugoročna saradnja u oblasti energije, zasnovana na komplementarnostima i uzajamnoj koristi, u skladu sa ciljevima i principima Energetske povelje. Stvaranjem stabilnog, sveobuhvatnog i nediskriminatornog pravnog osnova za prekogranične odnose u energetskom sektoru, ECT smanjuje političke rizike koji su vezi sa ekonomskim aktivnostima u ekonomijama u tranziciji. To stvara ekonomske saveze između zemalja koje imaju različit kulturni, ekonomski i pravni milje, ali su udružene u svojoj opredijeljenosti da ostvare zajedničke ciljeve.

U Energetskoj povelji jasno je prepoznata važnost energetske efikasnosti u svim dijelovima energetskog ciklusa, kao mehanizma za smanjenje štetnih uticaja na okoliš. Stoga je u isto vrijeme kad i Povelja donešen i Protokol Energetske povelje o energetske efikasnosti i odgovarajućim problemima okoliša (*The Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental Aspects - PEREA*). Potpisnice PEREA obvezale su se uspostaviti jasnu politiku za poboljšanje energetske efikasnosti u svim dijelovima energetskog ciklusa (od proizvodnje, preko transporta i prenosa energije pa do njezine distribucije i krajnje potrošnje) i za smanjenje negativnih uticaja po okoliš iz energetskog sektora.¹⁶

---

¹⁵ (<http://www.encharter.org/>)

¹⁶ (http://www.mvteo.gov.ba/org_struktura/sektor_prirodni_resursi).

4 SIGURNOST

4.1 Pojam sigurnosti

Od postanka čovječanstva pa do savremenog doba sigurnost je osnovni uslov opstanka, djelovanja i razvoja čovjeka i društva. Jedna od osnovnih čovjekovih potreba je potreba za sigurnošću, koja se ne može odvojiti od fizioloških potreba.

Sigurnost uzimamo kao nešto što se podrazumijeva sve dotle dok se oko nas stvari odvijaju normalno. Ali kad se pojavi neka prijetnja, tek tada postajemo svjesni da smo konstantno izloženi određenim pojavama i događajima koji mogu narušiti našu sigurnost.

Tatalović I Bilandžić ističu: "U trenucima nesigurnosti za čovjeka sve ostalo izgleda manje važno od potrebe da se zaštititi i bude siguran. Zato ljudi teže životu u kojem vlada red, zakonitost, organizacija". (*Tatalović, Bilandžić, 2005; 28*)

Etimološko značenje pojma sigurnosti potječe od latinske riječi *securitas-atis*, što u prijevodi znači siguran, bezbrižan, pouzdan, čvrst. Ipak, ovaj termin ima široku upotrebu i u drugim jezicima. U engleskom jeziku koriste se dva pojma: *security* i *safety*. Prvi termin se pretežno odnosi na „nacionalnu sigurnost“, koja podrazumijeva zaštitu državnog nacionalnog interesa, a drugi termin općenito označava smanjenje nepoželjnih sigurnosnih situacija ili djelovanje s ciljem smanjenja raznih oblika ugrožavanja. (*Mirza S. 2012; 19*).

Pojam sigurnosti se koristi u gotovo svim oblicima ljudske djelatnosti od sigurnosti u saobraćaju, sigurnost na radu, pravna sigurnost, socijalna i ekonomska sigurnost, energetska sigurnost, nacionalna, međunarodna i globalna sigurnost. Stoga pojedini autori tvrde da je to jedan od najčešće upotrebljivanih i najslabije objašnjenih pojmova (*Mario Nubilo, 1988; 69*)

Opće prihvaćeno razumjevanje sigurnosti nije postignuto obzirom da je pojam sigurnosti predmet različitih interpretacija, ovisno o pojedinačnim percepcijama različitih aktera.

Thomas Hobbes, koji je proširio instrumentalne vrijednosti sigurnosti, navodi da sigurnost predstavlja temeljni uvjet za blagostanje, ali ne i za puko preživljavanje. (*Booth, 2007: 39*). (*Mirza S. Sarajevo, 2012; 16*)

Kada se govori o sigurnosti najčešće se misli na sigurnost ljudi kao pojedinaca ili ljudskih grupa organizovanih u društvene zajednice, institucije i dr. Sigurnost također može se odnositi na sigurnost životinja, biljaka, sigurnost sistema (npr. saobraćajnog, energetskog itd.), kao i sigurnost države, planete zemlje, kosmosa itd.

Tako u svom djelu *Politika* I sigurnost Izet Beridan definiše sigurnost na slijedeći način: "Sigurnost općenito podrazumijeva stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih

i kulturnih dobara u ličnoj i državnoj/društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije, države., svjetske zajednice, od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku, sigurnost podrazumijeva stepen zaštićenosti od ugrožavanja na kozmičkom i planetarnom nivou života općenito, ljudskog roda u cjelini.” (I. Beridan, 2008;26)

Pojam sigurnost uglavnom se odnosi na određeno stanje u kojem se nalaze ljudi, odnosno živa bića, gdje mogu neometano da postoje i funkcionišu.

Mirsad Abazović sigurnost definira kao „stanje u kojem je obezbijeden uravnotežen fizički, duhovni, društveni i materijalni opstanak pojedinca i društvene zajednice u odnosu prema drugim pojedincima, društvenim zajednicama i prirodi“ (Abazović, 2002; 2-3)

Paul Williams definira sigurnost kao općenito ublažavanje prijetnji, posebno onih prijetnji koje ugrožavaju opstanak pojedinih referentnih objekata u bliskoj budućnosti (Williams, 2008:5). (Mirza S. Sarajevo, 2012)

S druge strane, Siniša Tatalović sigurnost posmatra kao težnju za slobodom u odnosu na prijetnje, odnosno stanje koje zavisi od niza ocjena zasnovanih na percepcijama (Tatalović, 2006;15).

Ugledni Arnold Wolfers najbolje je izrazio značaj i složenost pojma sigurnosti, čije je istraživanje o sigurnosti i nacionalnoj sigurnosti, prema mišljenju Mirka Bilandžića, jedno od najkvalitetniji na tom području. Obzirom na višedimenzionalnost i složenost problema sigurnosti Wolfers je sigurnost odredio kao “neodređeni symbol” (ambiguous simbol) koji može ali i ne mora imati neko značenje (Wolfers, 1952).

Arnold Wolfers smatra da “ sigurnost je istovremeno interes, cilj i vrijednost, ali i stanje te svjesno htijenje, odnosno djelatnost kako pojedinca tako i društvene zajednice, nacije, države i međunarodne zajednice. To je jedna od osnovnih životnih funkcija ali i temeljnih ljudskih (socijalnih) potreba i uvijek predstavlja nastojanje da se osiguraju vrijednosti i stanje za koje se smatra da su od vitalne važnosti. . Vrijednosti su predmet i cilj sigurnosti iz razloga što su one izložene ugroženostima koje prate čovjeka, njegovu društvenu i prirodnu okolinu, društvenu i državnu zajednicu kao i međunarodno okruženje u svakom trenutku i na svakom mjestu. Upravo ta činjenica i daje sigurnosti status temeljne životne funkcije: sigurnost nije sve u životu, ali bez sigurnosti sve ostalo je ništa. Sigurnost, u objektivnom smislu, mjeri odsutnost prijetnji stečenim vrijednostima, a u subjektivnom smislu odsutnost straha da će takve vrijednosti biti ugrožene” (Wolfers, 1952)(Mirko Bilandžić, 2012; 50)

U objektivnom smislu riječi sigurnost podrazumjeva stanje koje postoji neovisno od ljudi i društvenih zajednica, dok u subjektivnom smislu podrazumjeva određene stavove i osjećanja ljudi u pogledu sigurnosti.

Činjenica je da se o sigurnosti govori ne samo kao o nekom stanju, već kao i vrijednostima¹, cilju, idealu, osjećanju, interesu, ukazuje na složenost ovog pojma i kompleksnost njegovog definisanja.

Ako sigurnost promatramo iz naše svakodnevne perspektive, odnosno iz realnog okruženja, znamo da se u svakom trenutku može dogoditi nešto što može ugroziti našu sigurnost. Znači da apsolutne sigurnosti nema, ali se može postići određeni stepen sigurnosti koji zadovoljava i omogućava uvjete normalnog života, bez vanrednih situacija ili događaja.

Stoga Grizold sigurnost definira “...kao stanje u kojem je osiguran uravnotežen fizički, duhovni, duševni i materijalni opstanak pojedinca i društvene zajednice u odnosu prema drugim pojedincima, društvenoj zajednici i prirodi.” Dakle, sigurnost je gradivni element društva kojega čini stanje i djelatnost. Prema Grizoldovom tumačenju, ona se odnosi i na više nivoe ljudskog organiziranja i to “na društvo/državu u cjelini – tj. nacionalnu, odn. unutarnju i vanjsku sigurnost, a isto tako i na međunarodnu zajednicu, a u tom slučaju govorimo o međunarodnoj, odnosno svjetskoj sigurnosti.” (A. Grizold /ur./, Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost, Ljubljana, ZPS, 1991., str. 65), (Grizold, Tatalović i Cvrtila, Zagreb, 1999;8)

4.2 Nacionalna, međunarodna i globalna sigurnost

Nacionalna i međunarodna sigurnost su osnovne kategorije sigurnosti. Standardna jedinica sigurnosti u savremenim uvjetima jest sigurnost savenene nacionalne države (nacionalna sigurnost) koja određuje sve ostale kategorije sigurnosti. Možemo reći da nacionalna i međunarodna sigurnost određuju ukupne društvene, ekonomske, političke, vojne, ekološke i dr. trendove i procese te način, kvalitet i uvjete života savremenog čovjeka.

4.2.1 Nacionalna sigurnost

Pojam nacionalne sigurnosti (national security) u upotrebi je od 1943.godine i veže se uz ime američkog novinara Waltera Lippmana i njegovo djelo U.S. Foreign Policy.(Mirko Bilandžić, 2012; 51)

U pokušaju definisanja nacionalne sigurnosti moramo poći od etimološkog značenja. Obzirom da smo već definisali pojam sigurnosti, potrebno je definisati i pridjevski dio ove sintagme nacionalna sigurnost. Pridjev nacionalna se isključivo vezuje za naciju kao etničku, političku, kulturnu I ekonomsku zajednicu ljudi, ustaljenu na jednom području, sa zajedničkim jezikom, zajedničkom prošlošću, tradicijama i običajima (I.Beridan, Tomić, Kreso 2001; 223)

U skladu sa ovakvim tumačenjem sintagma “nacionalna sigurnost” trebalo bi da označava sigurnost određene nacije. Međutim,činjenica je da u mnogim državama žive pripadnici različitih nacija, što

znači da bi se moglo govoriti o više nacionalnih sigurnosti što bi stvorilo velike problem i komplikacije.

Taj problem bi posebno bio velik u imigracionim zemljama kao što su SAD, Kanada, Australija i dr. koje se ne mogu nacionalno odrediti.

U mnogim evropskim zemljama, nacija se izjednačava sa državom, a često i sa narodom (*I. Beridan, Tomić, Kreso 2001; 223*)

Nacionalna sigurnost je jedna od temeljnih kategorija sigurnosti. Standardna jedinica sigurnosti u savremenim uvjetima jest sigurnost suverene nacionalne države (nacionalna sigurnost)

Tradicionalno shvaćanje sigurnosti bilo je usmjereno na državu i temeljilo se na promatranju vojne i političke moći država.

Prema M. Bilandžiću, tradicionalne definicije sigurnosti bazirane su na tri temeljne pretpostavke:

1. uvjerenju da je država odgovorna za sigurnost,
2. sigurnosna politika bila je usmjerena prema očuvanju postojećeg stanja,
3. vojne prijetnje zahtijevale su učinkovitu vojnu obranu koja je bila primarni interes. (*Mirko Bilandžić i Ivica Mikulić 2007; 28*)

Sigurnosna pitanja bila su gotovo izjednačena s državnim djelovanjem i države su bile glavni nositelji sigurnosti do devedesetih godina prošlog stoljeća.

Najznačajniji događaj za nastanak suverenih država je Westphalski¹⁷ mir iz (1648 godine kojim je prekinut Tridesetogodišnji rat) i glavne jedinice međunarodnih odnosa postale su države.

Radi mirnog rješavanja sporova i međusobnog dogovora, postojalo je nekoliko pokušaja da se države organizuju u međunarodnu organizaciju koja je bila mjesto pregovaranja, odnosno koja bi svojim autoritetom štitila svaku državu od agresije druge države. Tako je nakon Prvog svjetskog rata nastala Liga naroda, a nakon Drugog svjetskog rata Ujedinjeni narodi.

Primarni interesi jedne države su oni koji su usko povezani s nacionalnim opstankom, zaštitom fizičke, političke, etničke, religijske, kulture i druge egzistencije. Glavni nacionalni interesi usmjereni su na

---

¹⁷ Westphalski mir sadržavao je principe legitimizacije, suvereniteta i obveza. Legitimizacija u smislu prava na postojanje i organizaciju vrhovne vlasti unutar vlastitih granica; suvereniteta, što je značilo da na međunarodnoj sceni ne postoji viši autoritet od države same koji bi mogao ugroziti njezine interese mimo njezine volje; i obvezu da se pridržava preuzetih obveza u odnosima s drugim državama. (obveze su sadržane u mirovnim i drugim ugovorima). (V. Cvitila, 1996. str 62)

očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta države, zaštita građana i materijalnih dobara jedne zemlje. Nacionalni interesi izražavaju interese građana države i oni se definišu u skladu sa nacionalnim mogućnostima.

U ostvarivanju nacionalnih interesa država dolazi u dodir sa drugim državama na međunarodnoj sceni. Odnosi država u tom procesu mogu se realizovati, saradnjom, sukobima ili natjecanjem.

Saradnja se ostvaruje kada postoji podudarnost u interesima i kada su ciljevi usaglašeni.

Sukobi nastaju kada jedan ili više ciljeva i interesa nisu u skladu sa interesima i ciljevima jedne ili više država. Ostvarivanje tih interesa dolazi u pitanje te radi mira moraju se učiniti određene promjene. Ukoliko do njih ne dođe može doći do sukoba.

Natjecanje nastaje kada interesi različitih država ne idu protiv zajedničkih interesa već se razvijaju paralelno.

Nacionalni interesi jedne države u uskoj su vezi sa nacionalnom sigurnosti. Nacionalni interesi predstavljaju vrijednosti i ciljeve usmjerene prema razvoju nacionalne zajednice, a nacionalna sigurnost je aktivnost poduzeta radi zaštite tih interesa, kao i mehanizama za njihovo ostvarenje.

Prema tradicionalnom određivanju nacionalne sigurnosti vojna dimenzija sigurnosti bila je u prvom planu, dok su sve druge komponente sigurnosti bile ili zanemarivane ili sagledavane samo u kontekstu jačanja vojne dimenzije sigurnosti. Ekonomski aspekti sigurnosti primarno su sagledavani u kontekstu jačanja sposobnosti države za razvoj njezine vojne moći, a ne u kontekstu ekonomskih problema kao izvora nesigurnosti kao što su ekonomska nejednakost između razvijenih i zemalja u razvoju ili ekonomski problemi kao uzrok izbijanja unutarašnjih sukoba u nekoj državi.

U period Hladnog rata nastala su dva dominantna pristupa izučavanju sigurnosti u okviru studija o sigurnosti: realistički i liberalistički. Oba pristupa primarno su fokusirana na državu koja je bila središnji akter u međunarodnim odnosima te je predstavljala glavni referentni objekt u sigurnosnim pitanjima. Prema P.Morganu „Državna sigurnost sadrži četiri osnovna elementa: fizičku sigurnost, autonomiju, razvoj i vlast“ ((*P.Morgan, 2010;23*), pri čemu fizička sigurnost podrazumijeva sigurnost od vojnog napada, autonomija znači slobodu od kontrole i primanja naredbi od drugih. Nacionalni razvoj predstavlja glavnu komponentu sigurnosti države a odnosi se na povećanje životnog standard, podizanje ugleda države osiguravanje pristupa ekonomskim, društvenim, političkim i drugim prilikama za naciju, a komponenta vlasti znači imati moć, domet i legitimitet zadobivanja poslušnosti i gušenja neposlušnosti u upravljanju područjem vlastite vladavine. (Morgan, 2010; 23 – 24).

Realistički pristup međunarodni prostor vidi kao područje na kojem vlada anarhija jer ne postoji vrhovna institucija moći koja je iznad svih država. Prema realistima do anarhije dolazi zbog nepostojanja međunarodne vlasti, zbog čega ne postoji niti zajedništvo među državama te su odnosi među njima natjecateljski i nasilni, a njihova međusobna interakcija i saradnja je ograničena. (Morgan, 2010;26 -27). Sve to stvara uslove u kojima su države prisiljene brinuti za vlastitu zaštitu, a najbolje sredstvo zaštite, smatraju realisti, je moć u obliku vojne sile. „Temeljna sastavnica političke moći je vojna snaga“(Morgan,2010;28), a međunarodna politika je u suštini borba za moć koja proizvodi rivalstvo među državama. To rivalstvo predstavlja ozbiljan problem jer potencira sigurnosnu dilemu – stanje u kojem države razvijaju dodatnu vojnu moć za obranu i istovremeno povećavaju sposobnost napada, čime u želji da postignu veći stepen sigurnosti, zapravo mogu učvrstiti i povećati vlastitu nesigurnost (*P.Morgan, 2010*).

Realistički pristup skoro u potpunosti odbacuje mogućnost bilo kakve efektivne saradnje među državama po pitanju sigurnosti, jer smatra da moćne države „previše cijene autonomiju i suverenost u odnosu na suradnju koja je potrebna da bi se stvorila transnacionalna vlada, učinkovito međunarodno pravo u osjetljivim temama i trajno obvezujući sporazumi o važnim sigurnosnim pitanjima“ (Morgan, 2010;29)

Siniša Tatalović također smatra da realisti “naglašavaju kategorije sile i moći, a državu vide kao dominantnog aktera međunarodnih odnosa”. (*Tatalović, Lacović, 2012; 4*)

Liberalistička perspektiva, se nije pojavila sa rušenjem Berlinskog zida nego se razvijala u razdobljima nakon svjetskih ratova, kada nastaju Liga naroda i Ujedinjeni narodi, ali se posebno aktuelizirala nakon završetka Hladnog rata.

Do kraja Hladnog rata liberalizam je dijelom zbog propasti Lige naroda a dijelom i zbog hladnoratovskih prilika koje su pogodovale realističkoj paradigmi ostao na margini. Završetkom Hladnog rata ponovno je oživila liberalna teorija.

Zagovornici liberalističkog pristupa slažu se s realistima u pogledu države kao glavnog aktera međunarodne scena. Međutim, smatraju da osim države postoje i drugi važni akteri koji kroje međunarodne odnose te da anarhija koja vlada među njima nije nužno štetna kao što to tvrdi realistička perspektiva. Država nije glavni akter sama po sebi te njezina unutarnja i vanjska politika ovisi o vladi, odnosno političkoj eliti koja se nalazi na vlasti. S obzirom na to da različite političke elite imaju drugačije ideale, vrijednosti, snagu i interese, kakva će biti državna politika ovisi isključivo o poziciji pojedine elite u strukturi vlasti neke države. U kojoj će mjeri pojedini prethodno navedeni elementi sigurnosti države (fizička sigurnost, autonomija, razvoj i vlast) biti istaknuti kao važni u krojenju sigurnosne politike također ovisi o stavovima političkih predstavnika koji se trenutno nalaze na vlasti. „Liberalistička perspektiva značajan naglasak stavlja na opstanak države, a manji na

autonomiju. Njezine pristaše očekuju pojavu državne autonomije i obično podržavaju dogovore koji ju smanjuju, ali koji potiču razvoj, uključujući međunarodne interakcije koje promiču razvoj čak i ako nagrizaju suverenost. Ovo uključuje snažnu podršku multilateralnim sporazumima i institucijama koji uključuju zamjenu dijela autonomije za bolje upravljanje međunarodnim poslovima“ (Morgan, 2010;37).

Liberalistička perspektiva ističe da međudržavna povezivanja u institucije i saveze pod određenim uslovima i pravilima umanjuju anarhiju u međunarodnom prostoru, a zajednička saradnja omogućuje uvođenje reda i povećavanje stabilnosti. Ovakva interakcija naziva se pluralističkom sigurnosnom zajednicom, što znači da međusobni odnosi počivaju na suverenosti država te da je zajednica sigurna jer se članovi ne boje jedni drugih (Morgan, 2010;38)

Idealan međunarodni sistem za pristaše liberalističke perspektive je onakav koji potiče međudržavnu razmjenu i interakciju na političkom, ekonomskom (trgovinskom), informacijskom, tehnološkom, kulturnom i drugim područjima, jer smatraju da takve politike pomažu „u ograničavanju nesporazuma i krivih percepcija, olakšavaju saradnju, grade zdravu međuovisnost i poštivanje zajedničkih interesa, što sve smanjuje mogućnost sukoba i rata“ (Morgan, 2010;38). Za razliku od realističke perspektive, liberalistička perspektiva ima optimističan karakter te pod pokroviteljstvom demokratije, kapitalizma te povećanog nacionalnog razvitka i međusobnih interakcija, vidi budućnost razvoja država i njihovih međusobnih odnosa u pozitivnom svjetlu. (više u Morgan, 2010).

Iako se tradicionalizam uveliko zadržao i u posthladnoratovskom razdoblju, kao odgovor na globalne promjene u društvenim trendovima devedesetih godina dvadesetog stoljeća javlja se nova paradigmi pojma sigurnosti. Dolazi do proširivanja i produbljivanja sigurnosnih tema i problema, nastalih kao rezultat želje za nadvladavanjem uskih pogleda na sigurnost nastalih u razdoblju Hladnog rata. Sa današnje tačke gledišta, tradicionalne rasprave o sigurnosti bile su preuske i nisu sagledavale kompletnu sliku fenomena sigurnosti, koji je prema savremenom shvaćanju mnogo širi i kompleksniji.

Glavni događaj koji je okvirno razdvojio tradicionalne sigurnosne teorije od savremenih bio je završetak Hladnog rata, ali čini se da se i današnje doba bitno razlikuje od prvobitnog posthladnoratovskog razdoblja po istaknutom valu terorizma koji od početka dvadeset i prvog stoljeća zadaje nove brige teoretičarima sigurnosti i „predstavlja novu fazu međunarodnih odnosa i međunarodne sigurnosti“ (Bilandžić, 2014:93).

Završetak Hladnog rata je doveo do preispitivanja tradicionalnog shvatanja sigurnosti. Globalizacijski procesi su doveli do rastuće međuzavisnosti društava i država ne samo na ekonomskom, već i na sigurnosnom području, Dominantna sigurnosna prijetnja više nije mogućnost globalnog vojnog sukoba dvije supersile već niz drugih izazova – unutrašnji sukobi (građanski rat,

etničko čišćenje, genocid) čije posljedice ne ostaju ograničene na države u kojima se odvijaju, zatim međunarodni terorizam i organizirani kriminal, energetska sigurnost, ekološka sigurnost, nejednak ekonomski razvoj, proliferacija konvencionalnog oružja i oružja masovnog uništenja te drugi izazovi koji više nemaju isključivo vojnu dimenziju sigurnosti. Svi ovi procesi pokazali su kako se sigurnost više ne može promatrati isključivo kao sigurnost države, a rješavanje sigurnosnih problema isključivo kroz upotrebu vojne sile ili samo na nivou nacionalne države. Tako je koncept sigurnosti proširen na druge dimenzije sigurnosti – političku, ekonomsku, socijalnu, ekološku, energetska sigurnost – odnosno na razvoj koncepta ljudske sigurnosti koji kao referentni objekt sigurnosti stavlja sigurnost pojedinca a ne države.

Kraj hladnog rata označio je i kraj borbe dvaju razvojnih modela za prevlast u svijetu, komunizma i kapitalizma, koja je završila pobjedom kapitalizma.

Možemo reći da rezultat političkih sukoba dvaju blokova nije završio oružanim sukobom već mirnim putem. Poražena je bila strana koja je svoje aktivnosti zasnivala na jačanju države, tj na osnovama realističke teorije u međunarodnim odnosima, a pobjedila je strana koja je svoje aktivnosti zasnivala na osnovama liberalne demokratije odnosno na liberalističkoj ili neoliberalističkoj teorije međunarodnih odnosa.

Višestruke promjene na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou u zadnjoj deceniji prošlog stoljeća uzrokovale su promjenu paradigme nacionalne sigurnosti

Savremene paradigme u izučavanju sigurnosti imaju niz obilježja:

- a) Vodoravno proširenje dimenzija i područja sigurnosti: uz vojno i političko područje savremena određenja sigurnosti uključuju socijalno područje, gospodarsko područje te područje okoliša;
- b) Okomito produbljivanje agende sigurnosti i pomicanje fokusa sa državne na druge referentne subjekte sigurnosti: čovjek-pojedinac, društvo, regionalni i globalni nivo;
- c) Transformiranje sigurnosti od definicije ka konceptu šireg značenja;
- d) Vektorizacija sigurnosti: pozicija i moć aktera na međunarodnoj i nacionalnoj sceni u konstruiranju sigurnosti kao koncepta i područja praktičnog djelovanja (Gariup, 2009)(Mirko Bilandžić, 2012;52)

Empirijska istraživanja potvrdila su kako stanovništvo cijelog svijeta shvata ugrožavanje nacionalne sigurnosti. Stručnjaci kanadskog The University of British Columbia pokušali su utvrditi rang-listu opasnosti od kojih ljudi najviše strahuju. Istraživanja je iz 2005.g obuhvatilo 11 država. Brazil, Kanadu, Francusku, Indiju, Japan, Rusiju, Južnoafričku Republiku, Tajland, Tursku,

Ujedinjeno Kraljevstvo I SAD(Human Security Centre, 2005). Rezultati istraživanja su pokazali slijedeće rezultate:

- 27% ispitanika najveći strah ima od nasilja povezanog s kriminalnim aktima
- 15% - strah od terorizma
- 13% -strah od zdravstvenih I ekonomskih prijetnji
- 12% -strah od akcidenata I prirodnih katastrofa
- 8% - strah od rata
- 25% - ispitanika osjeća strah od ostalih opasnosti

Neosporno je da rat u savremenim uvjetima više nije dominantni oblik ugrožavanja I da je definitivno došlo do transformacije sa vojnih na nevojna ugrožavanja.

4.2.2 Međunarodna i globalna sigurnost

Država je bila godinama glavni akter u međunarodnim odnosima. Ali se vremenom pokazalo da na međunarodnoj sceni djeluju I drugi faktori čiji značaj sve više raste.

Zadatak savremene države više nije samo fizička odbrana I zaštita građana već sve veći značaj dobijaju druga pitanja kao što su ekonomski I privredni razvoj, socijalna pitanja, ekološka pitanja itd.

Obzirom da danas ekonomskog razvoja jedne države nema bez povezivanja sa drugim državama I praćenja svjetskih ekonomskih procesa, možemo reći da opstanak jedne države, a posebno njen ekonomski razvoj u velikoj mjeri zavisi od vanjskih uticaja. Obzirom na sve veću povezanost svijeta I porast broja aktera u međunarodnim odnosima neki autori tvrde da će se smanjivati uloga države pa čak I eliminisati kao značajnog faktora međunarodnih odnosa, dok postoje I druge tvrdnje da uloga države u međunarodnim odnosima se ne smanjuje već da se jako dobro prilagođava promjenama u svojoj okolini. (više u V.Cvitila, 1997;33)

Države nisu jednake po svojoj veličini, političkoj moći, ideologiji, kulturi itd. One ulaze u odnose sa drugim državama na različitim nivoima. Njihove karakteristike imaju značajan uticaj na sadržaj I prirodu odnosa. Ako se odnosi razvijaju između moćne I slabe države, prirodno je da moćna država nastoji da njeni interesi dominiraju, dok slabija država je prinuđena da takve odnose prihvati. Slabije države ne mogu osigurati visok stepen sigurnosti svojim građanima kao jake države, I one na unutrašnjem planu postaju nestabilne i prijetnja stabilnosti okoline.

Danas je puno razlika među državama i postoji veliko nepovjerenje među njima što može dovesti I do izbijanja sukoba. Prema M. Nobilu "Sigurnost države podrazumjeva sklad ukupnih odnosa s drugim zemljama, što garantira njezin teritorijalni I državni kontinuitet u vremenu i prostoru, te stvara uvjete za sve veću integraciju u svjetske reprodukcijske, političke, kulturne i druge tokove.

Sigurnost države u međunarodnoj zajednici pretpostavlja njenu aktivnu i ravnopravnu interakciju s užom i širom međunarodnom okolinom, kojom ona jača svoju stabilnost, unutrašnji razvoj, ravnopravnost i teritorijalni integritet.” (M.Nobilo, 1988; 76)

Obzirom na razlike među državama i nepovjerenje koje postoji među njima, neki autori tvrde da je teško govoriti o postojanju međunarodne zajednice i smatraju da je ispravnije koristiti termin međunarodno društvo, koje ne simbolizira jači oblik povezanosti među državama.

Radovan Vukadinović smatra da bi pojam ”međunarodno društvo” trebalo odraziti niži stupanj međunarodne povezanosti u kome, doduše, postoji stanovito međusobno općenje između raznih dijelova međunarodnog društva, ali su članovi te ukupnosti ipak veoma daleko od svjesne povezanosti i htijenja da se djeluje u pravcu jačeg okupljanja i povezivanja svih subjekata međunarodnih političkih odnosa i njihova integriranja u jedinstvenu cjelinu.” (Vukadinović, R. 1980;97).

Za razliku od međunarodnog društva kojeg čine isključivo države, međunarodna zajednica pored država u svoju strukturu uključuje i druge subjekte. „Međunarodna zajednica obuhvata nivoe od individualnog, preko državnog do nadnacionalnog, koji obuhvata i međunarodne organizacije“ (Turčalo, 2009; 19)

Različiti teoretski pravci različito definišu subjekte međunarodne zajednice. Realizam se fokusira na države kao ključne aktere u međunarodnim odnosima.

Oslanjajući se na Hobsovo shvatanje “prirodnog stanja anarhije” i opće međuljudske borbe, realistička škola smatra da se međunarodna zajednica nalazi u jednom stanju anarhije i kao njene ključne aktere ističe nacionalne države, koje mehanizmom moći nastoje “premostiti vlastite interese naspram interesa drugih država”(Jacobs, 2006: 47 u Turčalo, 2009; 25)

Teoretičari liberalizma, pored država, i međunarodne institucije smatraju akterima i veći su optimisti kad je u pitanju djelovanje međunarodnih institucija.

Smatra se da liberalistička perspektiva danas prevladava u međunarodnoj politici (Collins, 2010;48). “U međunarodnoj politici na države gleda kao na najvažnije aktere, ali ih promatra kroz prizmu različitih interesa unutarnjih aktera te veliku pozornost posvećuje i drugim akterima međunarodnih odnosa. Suverenost se ne smatra nedodirljivom kategorijom pa se uvelike promiču multilateralne institucije i međunarodni režimi, jer se smatra da povećanje interakcija i međuovisnosti smanjuje sigurnosne dileme i unapređuje međunarodnu zajednicu “ (Tatalović, Lacović, 2012; 4).

Sve izraženiji rast značaja tehnološkog razvoja, mobilnosti kapitala i mobilnosti rada, dramatični razvoj transporta i informatičke tehnologije, sve više umanjuju značaj državnih granica od sredine 20. stoljeća. Visok stepen tehnološke povezanosti, visoka frekvencija mobilnosti kapitala i

rada, vodi sve izraženijem rastu međuzavisnosti u međunarodnoj zajednici značajno smanjujući mogućnost rješavanja međudržavnog konflikta vojnim sredstvima, posebno među razvijenim zemljama. Pomjerenje istočnoevropskih zemalja i novih zemalja nasljednica Sovjetskog saveza, kao i zemalja Trećeg svijeta, ka modelu tržišne ekonomije sa demokratskim vladama, nosilo je nove promjene sa političkim naznakama sa čime ekonomska povezanost ovih zemalja sve više potiskuje vojni faktor kao način rješavanja međudržavnih problema i u ovom dijelu svijeta. Istovremeno, ekonomski razvoj i energetska sigurnost dobija novu ulogu i sadržaj u obezbjeđenju nacionalne sigurnosti države.

SAD kao predvodnik kapitalističkog načina razmišljanja je izašao kao pobjednik iz Hladnog rata i predstavlja glavni faktor globalne sigurnosti. Tako je svijet nakon razdoblja bipolarizma ušao u razdoblje unilateralizma.

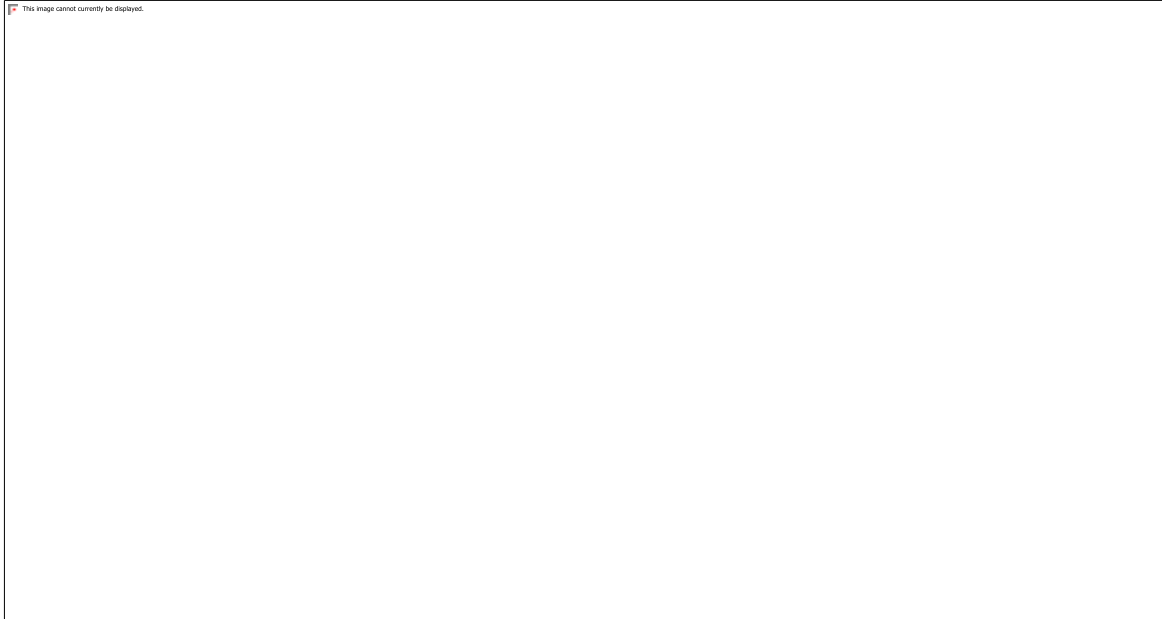
SAD je diktirao kako će izgledati nova sigurnosna koncepcija NATO-a, kako će se razvijati procesi globalizacije, najviše je utjecao na sve međunarodne organizacije, vojne intervencije bile su jednostrane (Haiti, Venezuela, Pustinjska oluja) itd. "Možda se najviše od svega utjecaj SAD-a osjetio u ekonomiji – na osnovi kapitalističko-tržišnoga shvaćanja u ekonomiji se na globalnoj razini razvio proces neoliberalizma sa svim njegovim dobrim ili lošim implikacijama". (Milan Stanišić, Josip Sapunar, 2015; 183).

Međutim vrlo brzo, već nakon jednog desetljeća se pokazalo da ni ova teorija nije dovoljna za rješavanje problema globalne sigurnosti. Teroristički napad u Njuorku i Wašingtonu 11. septembra 2001. godine unio je jednu dozu nestabilnosti u sistem globalne sigurnosti koji je do tada diktirao SAD. Pokazalo se da sistem zasnovan na ekonomskoj i tržišnoj politici nije garancija za postizanje globalne sigurnosti.

Događaji u septembru 2001. u SAD-u pokazali su da i u postizanju globalne sigurnosti, unilateralizam kao sigurnosni projekt, koji u ekonomiji počiva na tržišnim načelima, ima svoje granice. Nakon desetogodišnjega razdoblja njegove dominacije, pokazalo se da treba naći nove oblike sigurnosnih odnosa, a koji će počivati na zajedničkom utjecaju države i tržišta. I tako se svijet opet vratio sistemu multilateralizma, koji je uključivao ne samo tržišne i neoliberalni SAD nego i Rusiju i NR Kinu sa svojim oblicima prožimanja utjecaja države i tržišta, zatim mnoge multilateralne organizacije i integracije, kao što su UN, EU, sigurnosne saveze kao što je NATO i mnoge regionalne sigurnosne, ali i ekonomske organizacije.

Glavni mehanizmi koji kreiraju međunarodnu i globalnu sigurnost u institucionalnom okviru su (Shema 1): NATO (North Atlantic Treaty Organization), EU (European Union), UN (United Nations) i OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe).

Shema 1: Stubovi međunarodne sigurnosti preuzeto(*Mirza S.,2012, str 61*)

Ove četiri organizacije se razlikuju prema sposobnosti upotrebe i projiciranja moći i utjecaja na međunarodne odnose. Navedene organizacije su imale različite uloge u određenim fazama odigravanja međunarodnih odnosa. S tim u vezi, NATO danas, kao sistem kolektivne odbrane, ima centralnu poziciju sigurnosne organizacije u svijetu.

NATO predstavlja savez 29 država iz Sjeverne Amerike I Europe koje su se obavezale da će ispunjavati odrednice Sjeveroatlanskog sporazuma potpisanog u Waschingtonu 4.aprila 1949.godine.

Savezi su jedna od najznačajnijih pojava u svjetskoj politici. Oni predstavljaju primarno oruđe za uvećanje državne sigurnosti u slučaju spoljašnjih, a nekada i unutrašnjih prijetnji.

Formiranje saveza je čest odgovor na opasnosti od agresije i oni imaju veliki uticaj na međunarodne odnose. Države formiraju saveze jer misle da one služe interesima države na načine koji bi u slučaju da ih nema bili nemogući ili manje djelotvorni. Države mogu slobodno pristupati savezima, ali naravno to članstvo u savezu ima svoju cijenu (gubitak autonomije I dolazak u zavisn položaj) ali i potencijalnu korist. Savezi se formiraju kako bi predstavljali ravnotežu moći drugim državama ili kao odgovor na zajedničke prijetnje.

Faktori koji utiču na trajnost saveza su institucionalizacija saveza kako bi se olakšala saradnja njihovih članova i isocijalizacija država članica tj. društvena međuzavisnost koja dovodi do razvoja sličnih pogleda na svijet, kao što je Walt primjetio, “savez može da traje zbog toga što njegovi članovi

sebe doživljavaju kao integralne dijelove šire političke zajednice(Walt,1997,168) (više u Pol D. Viliijams, 2012; 377-394).

Savezi mogu da traju određeno vrijeme i da se nakon toga raspadnu, a također mogu da traju i veoma dugo. Sve dok faktori koji uzrokuju formiranje saveza opstaju, savez će trajati. Ako se ti uslovi promjene, savez može da izgubi silu koja ga drži na okupu i tako se raspadne.

Nakon perioda Hladnog rata i nakon raspada Sovjetskog Saveza neki autori koji se bave međunarodnim odnosima, su tvrdili da će NATO prije ili kasnije raspasti. Argumenti koji su potkrijepili ovo njihovo stajalište bilo je odsustvo snažne spoljašnje prijetnje.

Ova predviđanja su se pokazala preuranjena, jer već 1990.godine njemu je pristupilo novih 11 članica. Snage pod komandom NATO bile su angažovane u borbenim operacijama u Bosni, Kosovu i Afganistanu. Čak je prvi put primjenjen I član 5 ugovora kojim su članice obavezne da pomognu jedna drugoj u koliko su izložene agresiji, nakon terorističkog napada 11.septembra 2001.godune.

Jedan od razloga dugotrajnosti NATO je preostala prijetnja Sovjetskog Saveza, naročito Rusije koja je predstavljala vojnu silu bez premca na kontinentu i imala je jak nuklearni arsenal.

Zatim tu su bile nove prijetnje izazvane nestabilnosti i sukobima na granicama sa NATO, naročito na Balkanu, kao i prijetnja od međunarodnog terorizma.

Drugi razlog za dugotrajnost NATO može da bude njegova korisnost kao sile prinude Vijeća sigurnosti UN. Tokom Hladnog rata saradnja između NATO i Ujedinjenih nacija nije bila izražena, tek nakon sukoba u Bosni poduzeti su prvi koraci saradnje. Nakon toga počinje angažovanje NATO u nametanju rezolucije Vijeća sigurnosti.

Dakle, može se pretpostaviti da će NATO i dalje ostati glavni akter u kreiranju međunarodne i globalne sigurnosti.

EU zajedno sa NATO predstavlja najznačajniji faktor održavanja i jačanja sigurnosti i stabilnosti na tlu Evrope. EU je razvila zajedničku sigurnosnu i odbrambenu politiku i sa NATO djeli strategijske interese i vrijednosti. Obje organizacije djeluju zajedno ka istim strateškim ciljevima i aktivni su akteri sigurnosti i stabilnosti na tlu Evrope. One imaju zajedničko članstvo i mehanizme koordinacije. Međutim, evropska zajednička spoljna sigurnosna i odbrambena politika, još uvijek nije upotpunosti izašla iz nacionalne suverene sfere pojedinih država. Dalji razvoj Evropske sigurnosne i odbrambene politike će obogatiti i ojačati NATO, a sa druge strane EU učiniti kredibilnim faktorom. Obzirom da je NATO vojno-politički, a EU još uvijek više političko-ekonomski savez, u operativnom smislu sigurnosni sektor EU je više NATO-v servis nego partner.(više u, I. Hasanović, E. Latić;2015)

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, nakon masovnih razaranja i stradanja, nezamislivih zvjerstava i ljudskih patnji prouzrokovanih sukobom velikih sila, podstaknuto je nastojanje da se kolektivna sigurnost institucionalizira. Posljednji pokušaj međunarodne saradnje da bi se buduće generacije sačuvale od ratnih stradanja iznjedrio je organizaciju Ujedinjene nacije.

Ciljevi ove organizacije je održavanje međunarodnog mira i sigurnosti, zabrana korištenja sile osim u samoodbrani, osiguranje poštivanja ljudskih prava i promovisanje ekonomskog razvoja.

“Dok su osnivači UN gajili velike nade da će svjetska organizacija igrati glavnu ulogu u vođenju većine globalnih bezbjedonosnih poslova, početak američko-sovjetskog suparništva brzo je ugasio takve aspiracije. Osim snaga za ublažavanje sukoba, promatrača ili “mirovnjaka”, bezbjedonosna mašinerija UN bila je suštinski marginalizovana najvećim dijelom hladnog rata. One su preuzele glavnu ulogu u oblasti međunarodnog mira i bezbjednosti tek kada je pala gvozdena zavjesa i Sovjetski Savez se urušio.”(Thomas G. Weiss I Danielle Zach Kalbacher, 2012; 418)

Specifičnost unutrašnje organizacije Ujedinjenih nacija i odlučivanje, a posebno u Vijeću sigurnosti, ukazali su na slabosti ove globalne organizacije. Naime, Vijeće sigurnosti UN-a čini pet stalnih članica (SAD, Ruska Federacija, NR Kina, Francuska i V. Britanija) i deset nestalnih članica, uz pravo veta jedne od stalnih članica. Takvi mehanizmi odlučivanja doveli su do grešaka pri mirovnim misijama u pojedinim regijama svijeta, što je na žalost za posljedicu imalo veliki broj ljudskih žrtava, veliki broj raseljenih osoba.

Međutim, “Ujedinjene nacije su odigrale suštinsku ulogu u smirivanju međudržavnih i unutardržavnih sporova, reagovanju na humanitarne krize i izradi normi u vezi sa ljudskim pravima. U protekljih šest decenija, svjetska organizacija je demonstrirala političku kreativnost u ograničenjima političke moći. Ipak, sve dok države odustaju da pruže potrebna sredstva i prenesu dio vlasti na druge, potencijal UN da ispuni svoj mandate ostaje ograničen”. .”(Thomas G. Weiss I Danielle Zach Kalbacher, 2012; 436).

5 EUROPSKA UNIJA

5.1 Ideja o ujedinjenju Europe i prvi integracijski ugovori

U posljednja tri stoljeća prisutna je rasprava o Europi i stepenu integracije evropskih zemalja kao i metodama njihovog funkcionisanja. Dugo vremena je bilo potrebno da se razvije mišljenje kako se nacionalni interesi mogu bolje zaštititi saradnjom nego konfliktima. Više od šest decenija Europa je simbol postepenog prelaza iz ratnih sukoba u fazu miroljubive saradnje. Istorija evropskih integracije je proces padova i uspona i prema ocjeni jednog od predsjednika Komisije EEZ Jacquesa Deloresa: "evropske integracije nisu duga i tiha rijeka, nego haotična povijest sa povremenim dinamičnim, pa i euforičnim odjeljcima ali i periodima prepunih smutnji i žestokih kriza" (Mile. Lasić, 2009, 113).

Nakon Drugog svjetskog rata javila se potreba za obnovom i želja da se prethodni nemili događaji više nikada ne ponove. Iz tih motiva nastale su organizacije kao što su: Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svjetska banka 1944. godine, Ujedinjene nacije (UN) 1945. godine, Organizacija za evropsku privrednu saradnju (OEEC) 1948. godine, koja će 13 godina kasnije nakon pridruživanja SAD i Kanade promijeniti ime u Organizaciju za ekonomsku saradnju (OECD). Sve ove organizacije imale su za cilj da pronađu način miroljubive saradnje do tada zavađenih naroda i država. Tako je u maju 1949. godine potpisan i Statut Vijeća Europe koji je tada kao i danas imao važnu ulogu u jačanju svijesti o značaju ljudskih prava i pomirenja u Europi, kao i traženja rješenja za problem sa kojima se susreće evropsko društvo.

Prvi značajni dokument na području sigurnosti i odbrane, poznat kao Bruxellski ugovor potpisan je u martu 1948. godine. Države potpisnice su bile Belgija, Francuska, V. Britanija, Luxemburg i Holandija. SAD su pristupile ovom ugovoru potpisom Sjeveroatlanskog ugovora u aprilu 1949. godine kojim je osnovan vojni savez NATO koji je evropsko odbrambeno savezništvo potpisao u drugi plan.

U okviru tih poslijeratnih nastojanja stvaranja međudržavne saradnje nastala je i ideja o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik (EZUČ). Ideju je u maju 1950. godine, prvi izložio francuski minister vanjskih poslova Robert Schuman. Njegova ideja je imala za cilj "pomirenje njemačkog ekonomskog poretka i francuske nacionalne sigurnosti"¹⁸. Šumanovom deklaracijom predložena je integracija industrije uglja i čelika cjelokupne zapadne Evrope, što je ujedno predstavljalo prvi korak u evropskoj integraciji. Šumanov plan je bio osnova za potpisivanje Priškog ugovora u aprilu 1951. godine kojim je utemeljena Evropska zajednica za uglj i čelik. Ugovor je potpisalo šest zemalja; Francuska, Njemačka, Italija, Nizozemska, Belgija i Luxemburg. Stupio je na snagu u julu 1952. godine.

---

¹⁸ Safet Halilović, Evropske integracije I Bosna I Hercegovina, 2013, 26

Države članice EZUČ su Pariškim ugovorom dio svog nacionalnog suvereniteta prenijele na nadnacionalni nivo koji su činile četiri važne institucije:

1. Visoka vlast koja je imala 9 članova; Francuska i Njemačka po dva, a ostale zemlje EZUČ po jedan član,
2. Vijeće ministara koji su činili po jedan predstavnik zemalja članica EZUČ,
3. Zajednička skupština koju su činili predstavnici nacionalnih parlamenata,
4. Sudsko vijeće koje je rješavalo konflikte među članicama. (M. Lasić, 2009, 119)

Po uzoru na EZUČ, u maju 1952.godine Francuska, Njemačka, Italija i zemlje Beneluxa su u Parizu potpisale Ugovor o Europskoj odbrambenoj zajednici. Nakon uspješno završenih pregovora u parlamentima država potpisnica trebalo se pristupiti ratifikaciji Ugovora. Francuska koja je bila jedan od inicijatora je odbila ratificirati Ugovor što je dovelo do propasti ideje odbrambenog ujedinjenja i ideje o osnivanju Europske političke zajednice. Nakon neuspjelog pokušaja osnivanja Europske odbrambene zajednice, u oktobru 1954., godine usvojen je proširen i dopunjen Bruxselski ugovor iz 1948.godine čime su stvoreni uslovi za osnivanje nove međunarodne organizacije Zapadnoevropske unije koja je imala za cilj postaviti temelje za razvoj europskog odbrambenog sistema koji je bio skromniji od Europske odbrambene zajednice. Zapadnoevropska unija nije ostvarila značajan uspjeh, jer su zapadnoevropske države već početkom pedesetih godina shvatile da u vrijeme zaoštavanja odnosa sa SSSR-om jedino rješenje za odbranu i sigurnost je stalna prisutnost oružanih snaga SAD. Tako je teret odbrane Zapadne Europe prebačen na SAD I NATO.

Zatim je uslijedila inicijativa tri zemlje Beneluxa za daljnom integracijom isključivo u ekonomskoj oblasti. O ovim prijedlozima se raspravljalo na ministarskoj konferenciji zemalja EZUČ u Messini 1955.godine i imali su pozitivan odjek.

Ugovori o osnivanju Europske ekonomske zajednice (EEZ) i Europske zajednice za atomsku energiju (EUROATOM) potpisani su od strane zemalja EZUČ u Rimu u martu 1957.godine, a stupili su na snagu u maju 1958.godine.

Za tok daljih integracija veliki značaj je imalo osnivanje Europske ekonomske zajednice čiji je cilj bio osnivanje zajedničkog tržišta, zajednička vanjska carina, zajednička trgovinska politika.

Kada je riječ o formiranju organa i institucija EEZ korištena su rješenja koja su potvrđena u okviru EZUČ. Tako su preslikani organi Ministarsko vijeće, Skupština i Sudsko vijeće, ali je umjesto Visoke vlasti formirana Komisija EEZ koja je imala ulogu inicijatora za formiranje zajedničkih politika i organa za provođenje utvrđenih zaključaka.

5.2 Prva kriza i prva promjena ugovora - Jedinostveni europski akt

U period od trideset godina nakon potpisivanja ugovora o Evropskoj ekonomskoj zajednici postojala je stalna napetost sa jedne strane između nadnacionalnih i nacionalnih težnji, a sa druge strane između proširenja i produbljenja evropskih integracija.

Nadnacionalne težnje su se očitovale u :

- Stvaranju zajedničkih institucija za tri postojeće zajednice (EZUČ, EUROATOM,EEZ);
- Potpisivanjem Ugovora o EZ koji je predstavljao fuziju postojeća tri ugovora, a koji je potpisan 1965.godine te stupio na snagu 1967.godine;
- Jačanju ovlasti EP u vezi budžeta;
- Prvenstvu evropskog prava nad nacionalnim pravom zemalja članica EZ.

Međutim sredinom 1965.godine desila se i prva velika kriza u EEZ. Naime prema Ugovoru o osnivanju EEZ, Vijeće Ministara, kao centralni organ EEZ trebalo je da od 01.01.1966.godine preći sa jednoglasnog na većinsko odlučivanje. Međutim, sredinom 1965.godine došlo je do neslaganja oko finansiranja zajedničke poljoprivredne politike zbog čega je francuski predsjednik De Gaulle odlučio da povuče svog predstavnika iz Ministarskog vijeća kako bi spriječio neželjene odluke. Kriza je prevaziđena u januaru 1966.godine "Luxemburškim kompromisom" koji je podrazumjevaio da države članice EEZ odustaju od predviđenog većinskog odlučivanja kada se radi o odlukama od vitalnog nacionalnog interesa. Ova situacija je pokazala neusaglašenosti između nacionalnog i nadnacionalnog odlučivanja.

Uspostavljanjem Europske zajednice 1967.godine nije se ništa bitno promijenilo kada je u pitanju sigurnost i odbrana jer EZ nije imala nadležnosti na tom području, države članice i dalje su vodile samostalnu vanjsku i odbrambenu politiku.

Međutim, 1970.godine formira se vanjskopolitička koordinacija među državama koja je dobila naziv Europska politička saradnja (EPS), što je bila prethodnica kasnijoj uspostavi zajedničke vanjske i sigurnosne politike. EPS je u stvari predstavljala pripremu za prvo proširenje 1973.godine kada su se EZ priključile Danska, Irska i V. Britanija. Već 1981.godine pridružila se i Grčka, a 1986.godine Španija i Portugal. Iako ove zemlje sa ekonomskog aspekta nisu ispunjavale uslove za prijem u članstvo iz političkih razloga omogućeno je njihovo priključenje.

Obzirom da se broj članica EEZ udvostručio, onemogućeno je efikasno donošenje odluka, jer "Luxemburškim kompromisom" sve odluke su morale biti donesene jednoglasno.

Sve ovo je uzrokovalo donošenje Jedinostvenog europskog akta 1986.godine koji je ratificiran od strane članica i stupio na snagu 1987.godine.

Najvažnije novine ovog Ugovora su:

- Djelimična modifikacija postojećeg modela odlučivanja, tj. princip jednoglasnog odlučivanja u Vijeću EU dopunjuje se odlučivanjem tzv. Kvalificiranom većinom;
- Uvode se nove oblasti u ugovor – ekologija, znanstveno-tehnološki projekti, regionalna politika;
- Jačaju ekonomska i monetarna saradnja;
- Razvoj unutrašnjeg tržišta zasnovanog na četiri slobode- sloboda kretanj, kapitala, rada, roba i usluga.
- Među državama članicama počinje process Europske političke saradnje EPS koji je još uvijek regulisan izvan ugovora. Odluke se u okviru EPS donose na međudržavnom nivou. Cilj EPS bio je osigurati saradnju i povezanost u privrednom području što je postepeno trebalo dovesti do povezivanja i integracija država na političkom području. Bez obzira na proširenje broja članica EPS je ostao sistem međudržavnog usaglašavanja odluka o vanjskim i sigurnosnim pitanjima.

5.3 Nastanak EU

Od Pariškog ugovora do Jedinštenog europskog akta trebalo je trideset godina, a za drugu promjenu ugovora tj. do potpisivanja Ugovora o Europskoj uniji iz Maastrichta trebalo je samo šest godina. Razlog ovim ubrzanim promjenama može se reći da je u ekonomskoj globalizaciji koja je prevazišla nacionalne države na polju ekonomije, ali i u nastojanju jednog broja bivših socijalističkih zemalja da se priključe EZ.

Ugovor o EU potpisan je u Maastrichtu u februaru 1992.godine, a zbog problema u ratifikaciji pojedinih zemalja kao što su Danska i Njemačka, stupio je na snagu tek u novembru 1993.godine.

Ovaj Ugovor je donio brojne izmjene:

- Nastala je organizacija koja se zvala Europska unija koja je zasnovana na tri stupa. Prvi stup se odnosi na nadnacionalne ovlasti u zajedničkim oblastima o kojima se odlučuje u EU, drugi stup čini saradnja zemalja EU u vanjskoj i sigurnosnoj politici, a treći stup se odnosi na policijsku i pravosudnu saradnju zemalja članica EU.
- Uspostavljeno je unutrašnje tržište sa monetarnom unijom i zajedničkom valutom eurom;
- Proširene su nadležnosti EU na oblast kulture, zdravstva, obrazovanja, industrije, zaštite potrošača;
- Uspostavljene transeuropske mreže u oblasti saobraćaja, energije i telekomunikacija;
- Europski parlament je dobio ovlasti da novopredloženu Komisiju EU potvrdi kao kolektiv ili odbaci.

- Uveden je princip supsidijarnosti koji je podrazumjevao da se na višim nivoima odlučuje samo ako se o tome ne može odlučiti na nižim nivoima ili ako odlučivanje na višim nivoima podrazumjeva neophodnu koordinaciju i efikasnost.

5.4 Promjene Ugovora iz Maastrichta – Ugovor iz Amsterdama i Nice

Ugovor iz Maastrichta je mjenjan i dopunjavan dva puta, Ugovorom iz Amsterdama i Ugovorom iz Nice. Ugovor iz Amsterdama je potpisan u junu 1997.godine, a stupio na snagu u maju 1999.godine. Ovim ugovorom je:

- Regulirano prebacivanje iz trećeg u prvi stup nadležnosti nad pravosudnom saradnjom po građansko-pravnim pitanjima i pitanjima imigracija, viza i azila,
- Ojačana je pozicija predsjednika Komisije EU koji je suodlučivao u procesu imenovanja članova komisije,
- Europski parlament postaje ravnopravan zakonodavac sa Vijećem EU, jer su ovim ugovorom njegove ingerencije proširene na 25 oblasti odlučivanja tj. na tri četvrtine EU zakonodavstva,
- Uveden Ugovor iz Schengena u pravne okvire EU, čime se Schengenska oblast proširila skoro na cijelu EU, izuzev V. Britanije, Irske, Islanda, Norveške, a kasnije i na Švicarsku.
- Položeni temelji za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku.

Ugovor iz Nice je usaglašen na samitu šefova država ili vlada zemalja EU, odnosno Europskog vijeća u Nici u decembru 2000.godine, a naknadno potpisan u februaru 2001.godine. Zbog jednog propalog referenduma u Irskoj, Ugovor je ratificiran tek u februaru 2003.godine.

Jedan od glavnih razloga donošenja ovog Ugovora je institucionalno prilagođavanje EU za predstojeće proširenje sa 10 novih članova koje je uslijedilo u maju 2004.godine, kao i proširenje EU sa Rumunijom i Bugarskom 2007.godine.

Ugovorom iz Nice većina odluka u Vijeću EU se donosi putem preglasavanja tj. Putem kvalificirane većine. Svaka članica ima određeni broj glasova u zavisnosti od broja stanovnika. I tu su napravljeni određeni kompromisi pa četiri zemlje koje imaju najveći broj stanovnika imaju isti broj glasova iako je razlika u broju stanovnika i do 20 milijona.

Ugovor iz Nice nije rezultirao očekivanim institucionalnim promjenama ali je usvojen minimum promjene koje su omogućile peti talas proširenja EU.

U Nici je također zaključeno da se neodložno moraju:

- a) Pojasniti odnosi u EU, odnosno precizirati nadležnosti EU i država članica;
- b) Pojednostaviti “europski ugovori” ;
- c) Ugraditi u “europske ugovore” bitne odredbe Povelje o temeljnim ljudskim pravima;

d) Promisliti ulogu Europskog parlamenta i nacionalnih parlamenata (M.Lasić, 2009, 144)

5.5 Neuspjeli pokušaj donošenja Ustava za Europu i potpisivanje Lisabonskog ugovora

Zbog ovoga je došlo do formiranja Konvencije o budućnosti EU koja je započela sa radom u martu 2002.godine. Konvencija je imala za cilj da razluči koje se nadležnosti moraju prenijeti u nadležnost EU a koje moraju ostati nacionalnim i regionalnim vladama, kako ojačati Komisiju EU i Europski parlament i kako uvezati nacionalne parlamente u rad EU.

Konvencija je rezultirala:

- a) Donošenjem Ustava za Europu 2004.godine
- b) potpisivanjem reformskog Ugovora iz Lisabona 2007.godine

Ugovorom je bilo predviđeno uspostavljanje pravnog subjektiviteta Europske unije, a Ustav EU zamjenio bi sve i osnivačke ugovore potpisane tokom pedeset godina, izuzev Ugovora o Europskoj zajednici za atomsku energiju. Da bi Ugovor o uspostavljanju Ustava za Europu stupio na snagu trebao je biti ratificiran od svih 25 zemalja članica od čega je bar devet trebalo provesti referendum.

Nakon odbacivanja Ustava na referendumu u Francuskoj i Holandiji Europsku uniju je zadesila najdublja kriza u pedesetogodišnjem njenom postojanju.

Nastalu krizu šefovi država i vlada EU nastojali su prevazići donošenjem Deklaracije povodom 50. godišnjice potpisivanja Rimskih ugovora koja se kraće zove Berlinska deklaracija i koja je potpisana u Berlinu u martu 2007.godine. Njena važnost se ogleda u doprinosu sagledavanja i razumjevanja onoga što je EU postigla u tih 50 godina, kao i onoga što EU treba da bude u budućnosti. Berlinska deklaracija je bila važna jer je predstavljala političku platformu za izradu i usvajanje Lisabonskog ugovora.

Kao odgovor na krizu nastalu neusvajanjem Ustavnog ugovora, čelnici su europskih država dogovorili usvajanje tzv. Reformskog ugovora. On je dobio naziv po mjestu potpisivanja u decembru 2007.godine- Lisabonski ugovor.

Većina rješenja ponuđenih Ustavnim ugovorom prenesena je i u tekst Lisabonskog ugovora. Odustalo se od nekih simbola, ali se pokušala spasiti suština. Ustavnog ugovora za Europu. Tako se, prvenstveno, odustalo od upotrebe pridjeva ustavni. Izmijenjeni su i nazivi nekih institucija, npr. ministar vanjskih poslova predložen Ustavnim ugovorom postao je visoki predstavnik Unije za vanjsku politiku i sigurnost; izmijenjeni su i nazivi akata te se odustalo od usvajanja europskih zakona i europskih okvirnih zakona, a zadržalo uredbe i direktive; izbačene su i odredbe o himni i zastavi.

Većina Evropskih zemalja je novi Ugovor usvojila u parlamentarnim procedurama, dok Irska prema vlastitom Ustavu nije mogla izbjeći referendum.Njeni građanin su na referendumu održanom u junu

2008.godine odbacili Lisabonski ugovor, što je dovelo do još veće krize. Nakon što su Ircima obećeni određeni ustupci, Lisabonski ugovor je na ponovljenom referendumu u septembru 2009.godine usvojen.

Prepreka usvajanja Ugovora bio je i češki predsjednik Vaclav Klaus, koji se na taj način uspio izboriti za dodatne ustupke za Češku, te je konačno Lisabonski ugovor stupio na snagu u decembru 2009.godine.

Lisabonski ugovor povećao je ovlasti Europskog parlamenta. Povećan je broj oblasti u kojima Europski parlament zajedno sa Vijećem EU donosi odluke.

Jedna od važnih novena Lisabonskog ugovora je uvođenje dvostruke većine pri odlučivanju skoro na sve oblasti izuzev unutrašnjih poslova, poreske i socijalne politike, policijsko-pravosudne saradnje i vanjsko-sigurnosne politike. Princip dvostruke većine podrazumjeva da je neka odluka prihvaćena ako je za nju glasalo 55% članica EU, pod uslovom da predstavljaju najmanje 65% svih građana.

Lisabonski ugovor je zadržao postojeće europske institucije: Europski parlament, Vijeće ministara, Europsku komisiju, Europski sud i Revizorski sud. Tom je popisu i formalno dodato i Europsko vijeće koje ima zadatak da potiče razvitak Europske unije i definiše opće političke smjernice i prioritete, ali ne vrši zakonodavne funkcije. Europsko vijeće tijelo je koje na redovitim sastancima okuplja šefove država ili vlada članica EU. Ugovorom iz Lisabona je umjesto rotirajućeg šestomjesečnog predsjedništva uvedena funkcija predsjednika Europskog vijeća samantom od 2,5 godina sa mogućnošću jednog reizbora. Predsjednik Europskog vijeća predstavlja EU u vanjskim odnosima u pitanjima koja se odnose na vanjsku i sigurnosnu politiku.

Bez obzira na uvođenje institucije stalnog europskog predsjednika predsjedništvo je i dalje organizovalo i predsjedavalo sastancima Vijeća ministara u njegovim različitim sazivima, osim u sazivu Vijeća u sastavu ministara vanjskih poslova EU. Tim će vijećem, nakon Lisabonskog ugovora, predsjedavati visoki predstavnik, odnosno predstavnik za vanjsku i sigurnosnu politiku. Visoka predstavnik je ujedno i podpredsjednik Europske komisije. Europu na međunarodnoj sceni osim visoke predstavnik predstavljaju europski predsjednik i predsjednik Europske komisije

Lisabonskim ugovorom bilo je predviđeno i smanjenje broja povjerenika u Europskoj komisiji i koji je odražavao broj zemelja članica, ali su mnoge manje zemlje bile protiv toga, među kojima je i Irska.

Jedan od ustupaka Irskoj da bi podržali Lisabonski ugovor bio je upravo zadržavanje postojećeg broja povjerenika u Europskoj komisiji.

Uvedeni su novi mehanizmi kontrole poštivanja principa supsidijarnosti i u svakom zakonodavnom aktu omogućena je kontrola nacionalnim parlamentima, što im omogućuje da utiču na konačni ishod zakonodavnih postupaka.

Također je važno spomenuti da Lisabonskim ugovorom predviđa se mogućnost i mehanizam istupanja iz EU.

Lisabonskim ugovorom uveden je novi pravni temelj za energetske politiku. Ugovor sadrži dvije nove odredbe kojima se osigurava funkcionisanje tržišta energije, posebno u oblastima snadbijevanja energijom i postizanja energetske efikasnosti i štednje kao i razvoj novih obnovljivih izvora energije. EU se zalaže za ujedinjenu energetske politiku o održivoj energiji i budući ključni izazovi zemalja članica EU je sigurnost snadbijevanja energijom.

5.6 Europska sigurnosna politika

Europska unija je uključena u gotova sva područja javnih politika, ali je njena nadležnost u procesu odlučivanja različita. U nekim politikama kao što su vanjska trgovina, poljoprivreda, tržišna konkurencija, EU ima glavnu ulogu u kreiranju, dok u javnom zdravstvu, porezima ključna uloga pripada nacionalnim državama. Podjeljene nadležnosti imaju EU i nacionalne države u kreiranju politika kao što su, policijska saradnja, vanjska i sigurnosna politika.

5.6.1 Europska strategija sigurnosti

Od njenog nastanka, tj. od potpisivanja Ugovora o EU 1992. godine. EU kao najmoćnija nadnacionalna organizacija, nastojala je uspostaviti Zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku na nadnacionalnom nivou. U tom pravcu je u decembru 2003. godine donesena Europska strategija sigurnosti, koja strateški definiše vanjske dimenzije europske sigurnosti, a 2010. godine Strategija unutrašnje sigurnosti koja tretira ukupne dimenzije unutrašnje sigurnosti.

Pojam "Strategija" potiče od grčke riječi (stratos-vojska i ago-vodim) i podrazumjeva umješće korištenja svih potencijala jedne zemlje radi postizanja pobjede u ratu, te strategijom se određuju snage, sredstva, ciljevi, zadaci, načini djelovanja itd. (I. Beridan, I. Tomić, 2001; 360).

Dok Mirko Bilandžić smatra da "strategija podrazumjeva najvišu sposobnost države i društva u pogledu osiguranja nacionalnih interesa... To je vještina razvijanja i upotrebe moći nacije (političke, diplomatske, vojne, ekonomske, socijalne itd) kako bi se tokom rata i mira postigli nacionalni ciljevi" (M. Bilandžić, , 2012; 54).

Europska unija da bi zaštitila svoje interese opredjelila se za miroljubivo djelovanje u rješavanju problema. Strategija sigurnosti EU je bazirana na kombinaciji meke i tvrde moći, pri čemu dominira komponenta meke moći (politička i diplomatska sredstva, humanitarna pomoć, upravljanje krizama itd.) dok se upotreba vojnih sredstava smatra krajnjim načinom rješavanja problema.

Kao sigurnosni izazovi u Europskoj strategiji sigurnosti prepoznati su: ratovi, bolesti, nedostatak prirodnih rezervi energenata (nafte, gasa) i vode, siromaštvo itd.

Kao prijetnju EU je prepoznala: terorizam, regionalne sukobe, propale države, širenje oružja za masovno uništenje i organizovani kriminal.

Europskom strategijom sigurnosti su definisani i strateški ciljevi EU kao i preporuke državama članicama u cilju efikasnog ostvarenja europske sigurnosne politike.

Jedan od ciljeva je izgradnja stabilnog sigurnosnog okruženja. Europska unija pomaže razvoju i stvaranju stabilnih država kako bi se otklonila potencijalna žarišta za pojavu sigurnosnih prijetnji koje bi ugrozile EU. Naglašena je i neophodna saradnja EU sa partnerima tj. ostvarenje međunarodne multilateralne saradnje sa međunarodnim organizacijama i državama. Multilateralna saradnja je neizbježna jer države nisu u mogućnosti da samostalno riješe probleme sa kojima se susreću.

Kao glavne odrednice iz Europske strategije sigurnosti mogu se izdvojiti:

- Globalna odgovornost EU-značaj unije u međunarodnim odnosima,
- Efektivni multilateralizam –samo zajedničkom aktivnosti međunarodne zajednice institucija i prava moguće je rješavanje međunarodnih problema,
- Preventivno djelovanje – EU treba djelovati preventivno i pružati pomoć tamo gdje je potrebno u saniranju problema kako bi se spriječila pojava prijetnji EU.
- Stabilno sigurnosno okruženje – stabilne države u okruženju EU su uslov sigurnosti i njenog daljeg napredovanja,
- Održavanje transatlanskog partnerstva i saradnje sa SAD koje treba bazirati na uravnoteženom i efikasnom partnerstvu,
- Neophodno utvrđivanje spiska ključnih sigurnosnih prijetnji.¹⁹

Pet godina nakon nastanka Europske strategije sigurnosti, u decembru 2008.godine napravljena je analiza postignutih rezultata kako bi se definisale dobre i loše strane strategije. Rezultat analize je bio Izvještaj o provedbi Europske strategije sigurnosti pod nazivom Ostvarenje sigurnosti u promjenljivom svijetu. U ovom izvještaju definisano je niz sigurnosnih izazova koje nisu bile naglašene u strategiji iz 2003.godine kao što su klimatske promjene cyber sigurnost i energetska sigurnost.

---

¹⁹ Saša Ševgić, Franjo Belohratsky, 2008. Sigurnosno-odbrambena politika EU, 369

5.6.2 Strategija unutrašnje sigurnosti EU

Evolucija onoga što će se kasnije nazvati unutrašnja sigurnost počela je 70-ih godina 20. vijeka. Tada su policijski i obavještajni stručnjaci država članica EZ održavali neformalne susrete na kojima su razmatrana pitanja terorizma. Na sastanku Europskog vijeća u Rimu 1975. godine formirana je međuvladina tzv. TREVİ – saradnja (Terrorisme, Radicalisme, Extremisme et Violence Internationale) kao okvir za razmatranje pitanja unutrašnje sigurnosti. Glavni cilj je bio unapređenje policijske saradnje protiv terorizma.

1985. godine formirana je Shengenska grupa koja je imala zadatak da analizira rezultate ukidanja unutrašnjih granica unutar zemalja EZ, granične kontrole i osiguravanja sredstava policiji za borbu protiv međugraničnog kriminala te suzbijanje ilegalnih imigracija.

Europsko vijeće je na sastanku u finskom gradu Tampereu 1999. godine usvojilo Tampere program ukojem se posebno ističe pitanje pranja novca kao segmenta organizovanog kriminala. Ovaj program je podrazumjevao široku saradnju u policijskim i pravosudnim poslovima. Saradnja je proširena Haškim programom donesenim 2005. godine koji je uključivao jačanje temeljnih prava građana te proširenje sigurnosne saradnje u području migracija, azila i prevencije terorizma.

U decembru 2009. godine donesen je Štokholmski program koji je imao za cilj da u EU stvori istinsko područje slobode, sigurnosti i pravde. Jedna od zadaća ovog Programa je i razvoj strategije unutrašnje sigurnosti EU.

Strategiju unutrašnje sigurnosti EU usvojilo je Vijeće EU u februaru 2010. godine, a potvrdilo Europsko vijeće u martu iste godine.

Strategija predstavlja sveobuhvatan koncept više sektora djelovanja kako bi se adekvatno odgovorilo na prijetnje i sigurnosne izazove, uključujući prirodne katastrofe i katastrofe izazvane ljudskim faktorom. Kao zajedničke prijetnje u strategiji su navedene:

- Terorizam,
- Organizirani kriminal,
- Cyber kriminal,
- Prekogranični kriminal,
- Nasilje,
- Prirodne i od čovjeka izazvane katastrofe.

Razrađujući strategiju Europska komisija je usvojila akcijski plan za provođenje strategije pod naslovom Pet koraka prema sigurnoj Europi. Ovaj plan sadrži pet strateških ciljeva i 41 aktivnost. Definisani su akteri za provođenje aktivnosti kao i rokovi za njihovu realizaciju.

Strateški ciljevi su:

1. Razotkrivanje i razbijanje međunarodnih kriminalnih mreža,
2. Sprečavanje terorizma i rješavanje radikalizacije i novačenja članova terorističkih organizacija,
3. Povećanje stepena sigurnosti u kibernetičkom prostoru za građane i privredne subjekte,
4. Jačanje sigurnosti kroz upravljanje nadzora granicom,
5. Povećanje otpornosti Europe na krizne situacije i katastrofe.²⁰

Nadležnost za provođenje strategije podjeljena je između institucija EU, država članica i agencija EU.

Monitoring i evaluaciju provođenja Strategije unutrašnje sigurnosti EU vrši Europska komisija zajedno sa Vijećem. Europska komisija izrađuje godišnji izvještaj u kojem su definisani uspjesi odnosno neuspjesi u realizaciji definisanih strateških ciljeva, kao i ocjena uspješnosti aktivnosti i mjera na nivou EU i država članica. Izvještaj Europske komisije predstavlja podlogu za raspravljanje o unutrašnjoj sigurnosti Europskom parlamentu i Vijeću ministara.

Europska komisija donijela je 28. aprila 2015. Europski program sigurnosti u kojem je utvrdila glavne mjere za osiguravanje djelotvornog odgovora EU na terorizam i prijetnje sigurnosti u Europskoj uniji u razdoblju od 2015. do 2020. Taj program čini glavnu sastavnicu obnovljene strategije unutrašnje sigurnosti koju je Vijeće donijelo 16. juna 2015.²¹

Cilj Europske unije je osigurati svojim stanovnicima da žive na području slobode, sigurnosti i pravde, bez unutrašnjih granica. Pojava novih i složenijih prijetnji zahtjeva dalju sinergiju i bližu saradnju na svim nivoima.

---

²⁰ Horjan Šuperina, 2012, Izgradnja strategije unutrašnje sigurnosti EU, 100-104

²¹ <http://europa.ba/?p=42202>

6 ENERGIJA

Riječ energija nastala je od grčke riječi *energōs* što znači aktivnost. Energija je karakteristika sistema kojom se opisuje sposobnost tog sistema da vrši neki rad. Prema međunarodnom sistemu mjernih jedinica, u čast engleskom fizičaru James Prescott Joule-u (1818 - 1889), mjerna jedinica za energiju nazvana je džul (J). Važno svojstvo energije je da ne može nastati, niti nestati pa je prema tome količina energije u zatvorenom sistemu uvijek konstantna. Ovo svojstvo energije zove se zakon o očuvanju energije koji je prvi puta postavljen u devetnaestom stoljeću. Iako ne može niti nastati niti nestati, energija može prelaziti iz jednog oblika u drugi. Prelazak energije iz jednog oblika u drugi naziva se rad ili snaga.²²

Energiju treba razlikovati od energenata. Energija nastaje izlaganjem energenata nekom hemijskom ili fizičkom procesu. Energija se može pojaviti u nekoliko oblika:

- potencijalna energija, postoji kao posledica položaja koji objekat ima u odnosu na druge objekte;
- kinetička energija, kao rezultat kretanja tela;
- hemijska energija, nastaje usled postojanja hemijskih veza među atomima supstance objekta;
- električna energija, kao rezultat naelektrisanja objekta;
- toplotna energija, emitovana zagrejanošću tjela;
- nuklearna energija, koja postoji kao posljedica nestabilnosti atomskih jezgara objekta;
- elektromagnetna energija, suštinski predstavlja energiju zračenja.

6.1 Primarna energija- rezerve, proizvodnja i potrošnja primarne energije u svijetu

Energente još nazivamo “izvori energije” ili “energetski izvori”. Oni se dijele na primarne i sekundarne. Primarni energenti su oni koji se mogu pronaći u prirodi. U njih ubrajamo u prvom redu vodu, fosilne energente i izvore za atomsku energiju. Sekundarni energenti su energenti koji se koriste nakon izmjene ili pretvaranja primarnih energenata i dijele se u tri osnovne grupe:

- Doradom ogrjevnih materijala dobije se energent veće uporabne vrijednosti kao npr. od ugljena-koks, od drva-briket, od rude urana obogaćeni uran, od nafte-benzin, dizel gorivo i drugi derivati,
- Medij za transfer toplotne energije proizvedene u termoelektranama, kotlovnica je uglavnom para ili vrela voda,
- Najuniverzalniji sekundarni izvor energije je električna energija koja je jednostavna za transport i ekonomična za upotrebu.

---

²² <http://www.izvorienergije.com/energija.html> (preuzeto, 15.02.2018)

Izvori energije se mogu podijeliti na neobnovljive i obnovljive. Pod pojmom neobnovljivih izvora energije se podrazumevaju svi potencijalni nosioci nekog vida energije koji su jednom stvoreni ali se za sada ne mogu obnoviti. Takvi nosioci energije su fosilna goriva: uglj, nafta i prirodni gas. Obnovljivi izvori energije jesu prirodni energetske resursi, pogodni za proizvodnju energije, a čije se rezerve periodično ili ciklično samoobnavljaju. To su energija sunca, vode, vjetra, biomase itd.

Trenutno, svoje energetske potrebe svijet zadovoljava uglavnom neobnovljivim izvorima energije, većinom fosilnim gorivima – ugljem, naftom i prirodnim gasom. Sistem isključivog oslanjanja na fosilna goriva pokazao se nepraktičnim i štetnim, imajući u vidu neravnomernu zastupljenost fosilnih goriva na Zemlji, kao i negativan uticaj njihovog sagorevanja na životnu sredinu (okoliš). Većina svjetskih stručnjaka se slaže da je upravo dosadašnja nekontrolisana upotreba fosilnih goriva, dovela do toga da se čovječanstvo sada suočava sa velikim brojem problema i izazova, prvenstveno problemima zagađivanja okoliša, globalnog zagrijavanja i sigurnosti snabdijevanja energijom. Međutim, u nedostatku adekvatne zamjene, ubrzan proces razvoja i industrijalizacije pojedinih zemalja, izazvao je nagli porast potražnje energije. Stoga je i pored svih napora za smanjivanjem štetnog uticaja korišćenja fosilnih goriva, porasla potražnja za gasom i naftom, kao najzastupljenijim energentima.

U neobnovljive izvore energije spadaju:

- 1) Ugljen
- 2) Nafta
- 3) Prirodni gas
- 4) Nuklearna energija

6.1.1 Ugljen

Prije 300 milijuna godina, ogromne biljke taložile su se u močvarama. Milijunima godina preko tih ostataka taložilo se blato koje je stvaralo veliku toplotu i pritisak, a to su idealni uvjeti za nastanak ugljena. Danas se ugljen većinom nalazi ispod sloja stijena i blata, a da bi se došlo do njega probijaju se rudnici.

Gledano sa ekološkog aspekta, ugljen je najopasniji izvor energije. Sačinjen je najvećim dijelom od ugljika i vodika. Unutar ugljena zarobljene su i neke nečistoće, kao na primjer sumpor i azot. Kad ugljen sagorijeva, te nečistoće otpuštaju se u atmosferu. U atmosferi se te čestice spajaju sa parom i formiraju kapljice koje padaju na zemlju kao slabe sumporne i azotne kiseline - kisele kiše. Unutar ugljena postoje još i sitne čestice minerala. Te čestice ne sagorijevaju i stvaraju pepeo koji ostaje nakon sagorijevanja. Kad ugljen sagorijeva ugljik se miješa sa kisikom iz zraka i na taj način formira ugljični dioksid. Ugljični dioksid je gas bez boje i mirisa, a u atmosferi je jedan od stakleničnih

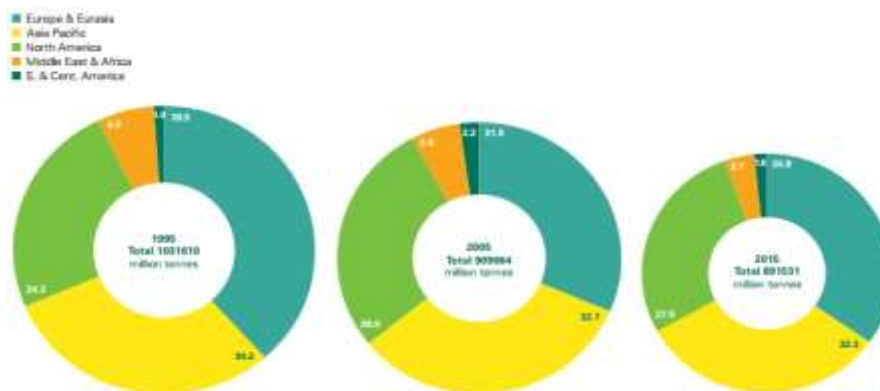

gasova. Većina naučnika vjeruje da je globalno povećanje temperature uzrokovano upravo otpuštanjem ugljičnog dioksida u atmosferu.

Ugljen važi za vrlo prljav izvor energije. Danas postoje tehnologije koje mogu pročistiti 99% sitnih čestica i ukloniti 95% nečistoća koje prouzrokuju kisele kiše. Također postoje tehnologije koje smanjuju emisiju ugljičnog dioksida u atmosferu efikasnijim sagorijevanjem ugljena.

U zadnje vrijeme nema značajnijih promjena u potrošnji ugljena. Prema grubim predviđanjima ugljena ima za još oko 200 godina iskorištavanja današnjim tempom. To znači da u bližoj budućnosti neće biti problema sa snabdijevanjem ugljenom, ali bi moglo biti problema zbog ekonomskih i ekoloških aspekata iskorištavanja te energije.

Svjetske rezerve ugljena se iz godine u godinu smanjuju kao što je prikazano na slici 1.

Slika 1. Dokazane rezerve ugljena u postotcima (Izvor: <https://www.bp.com>, pristupila 15.02.2018)

U 2015. godini rezerve uglja su iznosile 891531 miliona tona od čega je najviše u regijama:

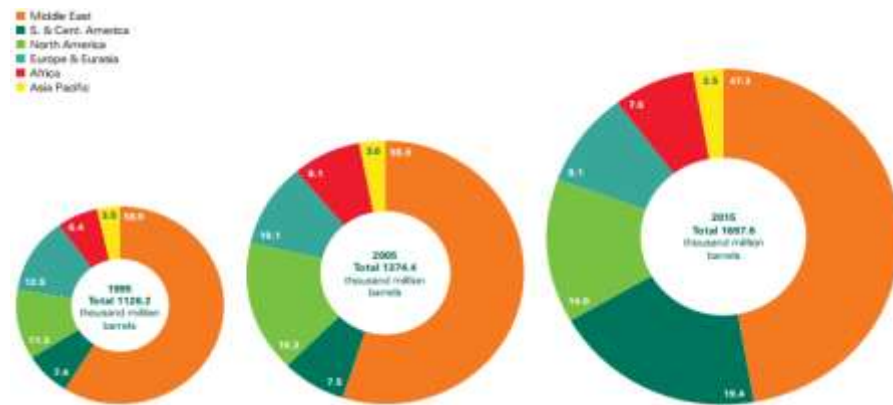
- Europa i Euroazija 34,8%, (Ruska Federacija 17,6%; Njemačka 4,5%; Ukrajina 3,8%; Kazahstan 3,8%);
- Azijsko-pacifička 32,3%, (Kina 12,8%; Austarlia 8,6%; India 6,8%; Indonezija 3,1%);
- Sjeverna Amerika 27,5%, (SAD 26,6%; Kanada 0,7%; Mexiko 0,1%);
- Srednji istok i Afrika 3,7% , (Južna Afrika 3,4%);
- Južna i centralna Amerika 1,6%, (Kolumbija 0,8%; Brazil 0,7%; Venecuela 0,1%).

6.1.2 Nafta

Nafta je nastala iz ostataka biljaka i životinja koje su živjele prije mnogo milijuna godina u vodi. Nafta se nalazi zbijena u sitnim porama između stijena pod vrlo velikim pritiskom . Kad se napravi bušotina do dubine u kojoj se nalaze pore s naftom, te sitne kapljice zbog velikog pritiska

navale u bušotinu. To se može usporediti sa ispuštanjem zraka iz balona. Kad pustimo grlo balona zrak koji je u balonu pod pritiskom navali van. Isto tako i nafta pod pritiskom navali kroz bušotinu prema površini. Zbog toga se prije događalo da se velike količine nafte razliju oko bušotine zbog nepripremljenosti. U početku prirodni pritisak tjera naftu van kroz bušotinu, a nakon toga se naftne kompanije odlučuju na pumpanje nafte iz bušotine. Te dvije faze eksploatacije nazivaju se primarna proizvodnja. Nakon toga u bušotini se nalazi još uvijek oko 75% početne količine nafte. Zbog toga se naftne kompanije odlučuju na preplavlivanje nalazišta nafte vodom. Kroz neku drugu bušotinu pumpaju vodu u nalazište i time "ispiru" jedan dio preostale nafte. Na taj način dobije se još oko 15% početne količine nafte. Na kraju u nalazištu ostane oko 60% nafte koju za sad još uvijek ne zna ispumpati van.

Na slici 2 su prikazane dokazane rezerve nafte u zadnjih 20 godina. Mođemo primjetiti da se rezerve nafte uvećavaju što je posljedica novih nalazišta nafte kao i tehnološki napredak u eksploataciji nafte.

Slika 2. Dokazane rezerve nafte (izvor: BP Statistical Review of World Energy);

<https://www.bp.com>

Prema izvještaju “BP Statistical Review of World Energy” rezerve nafte u svijetu u 2015 godini iznosile su 1697,6 hiljada miliona barela²³, odnosno 239,4 hiljada miliona tona.

Najveće rezerve su u:

- Srednji istok 47.73%; (Saudijska Arabija 15,7%; Iran 9,3%; Iraq 8,4%; Kuwai 6%; Ujedinjeni Arapski Emirati 5,8%).
- Južna i centralna Amerika 19,4%, (Venecuela 17,7%; Brazil 0,8%; Ekvador 0,8%).
- Sjeverna Amerika 14%, (Kanada 10,1%; SAD 3,2%; Mexiko 0,6%).
- Europa i Euroazija 9,1%, (Ruska Federacija 6%; Kazahstan 1,8%; Norveška 0,5%; Azerbejdžan 0,4%).
- Afrika 7,6%, (Libija 2,8%; Nigerija 2,2%; Alžir 0,7%; Angola 0,7%).

²³ Jedan barel nafte iznosi 158,9 litara nafte

- Azijsko-pacifička oblast 2,5%, (Kina 1,1%; India 0,3%; Vijetnam 0,3%; Indonezija 0,2%; Malezija 0,2%;Australia 0,2%).

6.1.3 Prirodni gas

Prirodni gas je energent bez boje, okusa i mirisa. Nije otrovan, lakši je od zraka i izgara plavim plamenom. Zapaljiv je i eksplozivan. Glavnim dijelom sačinjen je od metana, jednostavnog spoja koji se sastoji od jednog atoma ugljika i četiri atoma vodika. Metan je visoko zapaljiv i sagorijeva gotovo potpuno. Nakon sagorijevanja ne ostaje pepela, a zagađivanje zraka je vrlo malo. Obzirom da prirodni gas nema boje, okusa, mirisa ni oblika u svojoj prirodnoj formi, pa je prema tome ljudima neprimjetan. Zbog toga prije nego što uđe u distributivni sistem gasu se dodaje hemijsko sredstvo (odorans) jakog i karakterističnog mirisa, kako bi se osjetio u slučaju propusnosti.

U mnogo slučajeva prirodni gas je idealno fosilno gorivo jer je prilično čist, jednostavan za transport i komforan za upotrebu. Čišći je od nafte i ugljena, pa se sve više spominje i kao rješenje za postojeće klimatske promjene i probleme sa lošom kvalitetom zraka. Za razliku od nafte i ugljena, prirodni gas ima veći omjer vodik/ugljik i ima manju emisiju ugljičnog dioksida u atmosferu za istu količinu energije.

Prirodni gas se pronalazi u različitim podzemnim formacijama. Neke su formacije teže i skuplje za iskorištavanje, ali ostavljaju prostor za poboljšanje snabdijevanja gasom u budućnosti. Nakon što se prirodni gas izvuče na površinu, preko sistema gasovoda se dovodi u spremnike, a nakon toga i do krajnjih potrošača.

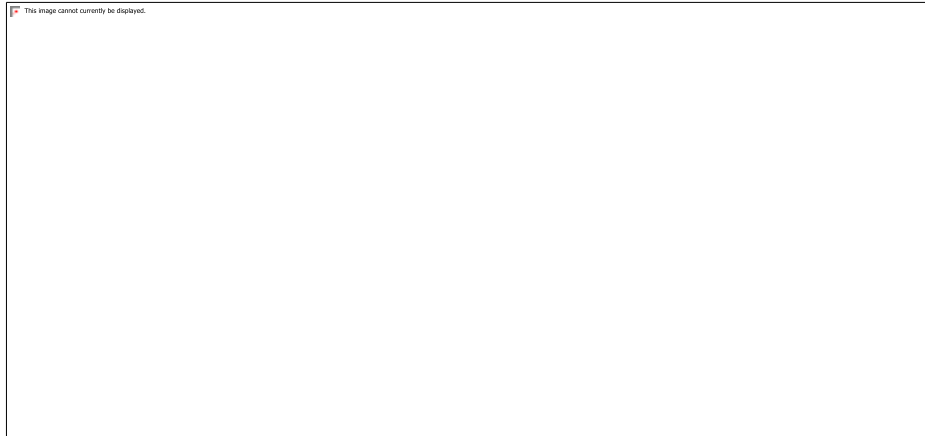
Smanjeni loš utjecaj na okoliš i napredak u tehnologiji učinili su prirodni gas preferiranim gorivom. U proteklih deset godina proizvodnja prirodnog gasa je stalno rasla. Proizvodnja prirodnog gasa 2005.godine je bila 2790,9 biliona metara kubnih, dok je 2010.godine iznosila 3208,5 biliona metara kubnih, da bi 2015.godine svjetska proizvodnja gasa iznosila 3538,6 biliona metara kubnih. Najveći proizvođači prirodnog gasa su SAD sa 767,3 bil.metara kubnih, a zatim Ruska Federacija sa 573,3 bil. metara kubnih.²⁴

Uporedo sa proizvodnjom rasla je i potrošnja gasa tako da je u 2005.godini svjetska potrošnja gasa iznosila 2774,3 biliona metara kubnih, 2010 je bila 3201,4 bil.metara kubnih, a 2015.godine dostigla je cifru od 3468,6 bil.metara kubnih. Najveći potrošač u 2015.godini bile su SAD sa 778 bil.metara kubnih, a zatim Ruska Federacija sa 391,5 bil.metara kubnih.

Najveće rezerve prirodnog gasa nalaze se na području Srednjeg istoka. Na slici 3 prikazane su rezerve gasa u svijetu.

---

²⁴ (izvor: BP Statistical Review of World Energy); <https://www.bp.com>, pristupila 15.02.2018

Slika 3. Dokazane rezerve prirodnog gasa. (izvor: BP Statistical Review of World Energy);

Dokazane svjetske rezerve prirodnog gasa u 2015. godini iznosile su 186,9 triliona metara kubnih.

Najveće rezerve prirodnog gasa su:

- Srednji istok 42,8%, (Iran 18,2%; Qatar 13,1%, Saudijska Arabija 4,5%; Yemen 3,3%; Iraq 2%).
- Europa i Euroazija 30,4%, (Ruska Federacija 17,3%; Turkmenistan 9,4% Norveška 1%).
- Azijsko-pacifička oblast 8,4%, (Kina 2,1%; Australia 1,9%; Indonezija 1,5%; India 0,8%).
- Afrika 7,5%, (Nigerija 2,7%, Alžir 2,4%; Egipat 1%).
- Sjeverna Amerika 6,8%, (SAD 5,6%; Kanada 1%).
- Južna i Centralna Amerika 4,1% (Venecuela 3%; Brazil 0,2%; Argentina 0,2%).

6.1.4 Nuklearna energija

Nuklearna energija ima značajnu ulogu u proizvodnji električne energije. Trenutno pomoću nuklearne energije generiramo oko 16% ukupno proizvedene električne energije u svijetu. Jaki proboj nuklearne energije može se zahvaliti njezinoj čistoći i gotovo nikakvim ispuštanjem stakleničnih gasova. Dobro konstruirane nuklearne elektrane pokazale su se pouzdanima, sigurnima, ekonomski i ekološki prihvatljivim.

Kao i svi procesi proizvodnje energije iz neobnovljivih izvora i nuklearne elektrane proizvode otpad. Kod njih je to radioaktivni otpad. Budući da nuklearne elektrane ne proizvode ugljični dioksid, njihovom upotrebom se ne povećava efekt staklenika. Radioaktivni otpad dijeli se na dvije osnovne kategorije: nisko-radioaktivni i visoko-radioaktivni otpad. Većina nuklearnog otpada je nisko radioaktivni otpad. To su: obično smeće, alati, zaštitna odjela i ostalo. Taj se otpad kontaminirao sa malim nivoom radioaktivnog praha ili čestica, a mora se čuvati na način da ne dođe u kontakt sa predmetima izvana.

Pravi problem kod nuklearnih elektrana je ostatak iskorištenog goriva koji je visoko-radioaktivni otpad i mora se skladištiti u specijalnim bazenima (voda ohlađuje nuklearno gorivo i ponaša se kao štit od radijacije) ili u suhim kontejnerima. Starije i manje radioaktivno gorivo skladišti se u suhim skladištima. Tamo se zatvara u specijalne betonske armirane kontejnere.

Iako su nuklearne elektrane bezazlene za okoliš ukoliko se sve radi po pravilima, velika prijetnja okolišu je mogućnost katastrofe prilikom nepravilnog korištenja. Do sad su se prilikom mirnodopskog iskorištavanja nuklearne energije desile dvije velike havarije: Černobil. i Otok Tri Milje. Manje štetna za ljude i okolicu bila je havarija na Otoku Tri Milje 28.03.1979. godine u Pensilvaniji, SAD. Najveća havarija u nuklearnim elektranama dogodila se 26.04.1986. godine u Černobilu u tadašnjem SSSR-u, a današnjoj Ukrajini. Eksplodirao je reaktor broj četiri u nuklearnoj elektrani formiravši radioaktivni oblak koji se proširio na veliki dio Europe.

Černobilska nuklearna katastrofa najgora je nuklearna katastrofa u ljudskoj povijesti koja je pozitivno osvijestila svjetsku javnost oko potencijala opasnosti koju u sebi nosi nuklearna energija. Ova nuklearna katastrofa pokazala je kako skupe mogu biti greške prilikom rada sa nuklearnim reaktorima i natjerala vlade država koje koriste nuklearne elektrane da traže nove i sigurnije vrste nuklearnih reaktora te da postave na najviši mogući stepen sigurnosne mjere oko postupanja u nuklearnim elektranama.

Na Černobilskom primjeru se puno toga moglo naučiti, te su nuklearne elektrane postale mjesta najvećeg mogućeg opreza. Time naravno nije riješen problem odlaganja nuklearnog otpada, naročito ne u siromašnijim državama, a velik problem predstavlja i terorizam koji bi se mogao okrenuti korištenju nuklearne tehnologije. Na tome već uvelike rade kako međunarodne organizacije, tako i vlade država koje koriste ovaj oblik energije, iako naravno opasnost uvijek postoji.

Potrošnja nuklearne energije u svijetu je imala pad u period od 2005 do 2012.godine, nakon čega ponovo počinje sa blagim porastom tako da je 2015.godine dostigla potrošnju od 583,1 miliona tona ekvivalenta nafte.

Najveći proizvođači nuklearne energije su:

- Europa i Euroazija 45,3%, (Francuska 17%; Ruska Federacija 7,6%; Njemačka 3,6%; Ukrajina 3,4%).
- Sjeverna Amerika 37,1%, (SAD 32,6%; Kanada 4%).
- Azijsko-pacifička regija 16,3%, (Kina 6,6%; Južna Korea 6,4%; India 1,5%; Taiwan 1,4%).
- Južna i centralna Amerika 0,8%, (Brazil 0,6%; Argentina 0,3%).
- Afrika 0,4%, (Južna Afrika)
- Srednji Istok 0,1%, (Iran)

Slika 4: Potrošnja nuklearne energije po regiji,
izvor: <https://www.bp.com>

Svjetska proizvodnja nuklearne energije povećala se za 1,3% u 2015. godini, znatno iznad desetogodišnjeg prosjeka od -0,7%.

Raspoređenost rezervi neobnovljivih izvora na planeti nije ujednačena, što je i uzrokovalo podjelu država na zemlje proizvođače i zemlje potrošače energenata. Države sa negativnim energetskim bilansima, svrstavaju se u države potrošače energenata i one svoje potrebe za energentima zadovoljavaju na međunarodnom tržištu. Nasuprot njih, države sa velikim suficitom u energetskom bilansu nazivaju se državama proizvođačima energenata i proizvedene energente prodaju državama potrošačima.

Odnos između ponude i tražnje te dve grupacije određuje cijenu energenata na međunarodnom tržištu. Promet energenata na međunarodnom tržištu se realizuje u tripartidnim odnosima između proizvođača, distributera i potrošača. Između njih se sklapaju dva osnovna tipa ugovora. To su ugovori o distribuciji i ugovori o isporuci. Ugovorom o distribuciji distributer se obavezuje da uspostavi i održava mogućnost prenošenja energenata preko distributivnog sistema radi njihove isporuke krajnjim kupcima, dok se država na čijoj se teritoriji nalazi distributivni sistem obavezuje da distributeru omogući uslove za nesmetan rad.

Tabela 1- Proizvodnja i potrošnja neobnovljive primarne energije
(miliona tona ekvivalent nafte)²⁵ (2015.), prema BP.

	proizvodnja				potrošnja				
	nafta	gas	ugalj	ukupno	nafta	gas	ugalj	nuklear	ukupno
SAD	567,2	705,3	455,2	1727,7	851,6	713,6	396,3	189,9	1961,5
Kanada	215,5	147,2	32,1	394,8	100,3	92,2	19,8	23,6	212,3
S.Amerika	910,3	900,4	494,3	2305	1036,3	880,7	429,0	216,3	2562
Brazil	131,8	20,6	3,4	155,8	137,3	36,8	17,4	3,3	194,8
Venecuela	135,2	29,2	0,6	165	32,0	31,1	0,2		63,3
J. cent.Amerika	396,0	160,6	61,3	617,9	322,7	157,3	37,1	5,0	522,1
Ruska federacija	540,7	516,0	184,5	1241,2	143,0	352,3	88,7	44,2	628,2
EU	71,7	108,1	145,3	325,1	600,2	361,9	262,4	194,1	1418,6
Europa i Euroaz.	864,7	890,8	419,8	2175,3	862,2	903,1	467,9	264,0	2497,2
Saud.Arabija	568,5	95,8		664,3	168,1	95,8	1,2		265,1
Iran	182,5	173,2		355,7	88,9	172,1		0,8	261,8
Srednji istok	1412,4	556,1	0,7	1969,2	425,7	441,2	10,5	0,8	878,2
Alžir	68,5	74,7		143,2	19,3	35,1			54,4
Afrika	398,0	190,6	151,4	740	183,0	121,9	96,9	2,4	404,2
Kina	214,6	124,2	1827,0	2165,8	559,7	177,6	1920,4	38,6	2696,3
Indija	41,2	26,3	283,9	351,4	195,5	45,5	407,2	8,6	656,8
Azi.-pacifi.oblast	398,6	501,0	2702,6	3602,2	1501,4	631,0	2798,5	94,9	5025,8
Svijet	4361,9	3199,5	3830,1	11390,6	4331,3	3135,2	3839,9	538,1	11844,5

Ugovorom o isporuci isporučilac se obavezuje da energente iz objekta proizvođača ili energetskog subjekta omogući i predaje u objekat krajnjem kupcu ili drugom energetskom subjektu. Tržište je to koje bi trebalo da definiše uslove isporuke, a na državama je da stvore dobre tržišne uslove na međunarodnom i nacionalnom nivou kako bi konkurencija bila što veća i time uslovi za krajnje kupce što povoljniji.

Imajući u vidu rasprostranjenost, dostupnost i troškove eksploatacije, najveća potražnja na međunarodnom tržištu energenata postoji upravo za fosilnim gorivima, za naftom, gasom i ugljem.

Tržišta nafte i gasa, su najdinamičnija tržišta na svijetu koja funkcionišu po principu bilateralnih dogovaranja između dvije zainteresovane države, i to ne samo u pogledu cijene i rokova isporuke, već

²⁵ Vrijednosti u tabeli 1 su izražene u milionima tona ekvivalenta nafte. Radi lakšeg razumjevanja o kojoj se količini energije radi navest ćemo konverziju jedinica 1 ton=41,868 GJ = 11,63 MWh (izvor <https://www.konvertujte-jedinice.info>)

u pogledu prava i obaveza ugovarača. Imajući u vidu nejednaku rasprostranjenost tih energenata na zemlji i ogromne troškove transporta sa jednog kontinenta na drugi teško je formirati energetska tržišta nafte i gasa po utvrđenim pravilima koji važe sa sve potencijalne ugovarače na svim kontinentima. Države izvoznice energenata žele da prihvate što manje obaveza i izdejtstvuju što veću cijenu na izvoru energije. Predmet pregovora nije isključivo cijena, već i nivo investicija, minimalne i maksimalne količine, ugovorni penali.

Izgradnja naftovoda/gasovoda je ne samo ekonomsko već i pravno-političko pitanje. Planirana ruta za glavni vod diktira ne samo cijenu izgradnje već i položaj države koja je na projektovanoj, odnosno, izgrađenoj glavnoj trasi. Dakle, ukoliko država proizvođač ima interes da isporučuje određene količine nafte/gasa predmetnoj državi, ona u obzir mora uzeti i sve države koje se nalaze između države isporučioaca i države primaoca. Najkraći mogući put nije uvek i najbolji put. Najkraćim putem će sigurno gas prije stići do najvećeg potrošača, ali će također, možda zaobići druge zainteresovane potrošače. Najkraći mogući put će možda više koštati, s obzirom na konfiguraciju terena ili će prolaziti kroz teritoriju države koja je politički destabilizovana što svakako povećava rizik investicije. S druge strane, što veći broj tranzitnih država, što duža trasa od zemlje porijekla do zemlje prijema, to je i veća cijena isporučene nafte, odnosno gasa krajnjem korisniku.

Tržište nafte/gasa je uglavnom vezano za trasu međudržavnih (transnacionalnih) naftovoda/gasovoda kojim se isti distribuiraju do podstanica za preuzimanje gdje se vrši faktička primopredaja. Cijena nafte/gasa na stanici odašiljanja je niža u odnosu na cijenu na stanici prijema, što zbog naknada koje se plaćaju za tranzit nafte/gasa, što zbog cijene održavanja naftnog/gasnog sistema, odnosno naftovoda/gasovoda.

6.2 Obnovljivi izvori energije

Energetske potrebe svijet zadovoljava uglavnom neobnovljivim izvorima energije, većinom fosilnim gorivima – ugljem, naftom i prirodnim gasom. Međutim, dosadašnja nekontrolisana upotreba fosilnih goriva, dovela do toga da se čovječanstvo sada suočava sa velikim brojem problema i izazova, prvenstveno problemima zagađivanja okoliša, globalnog zatopljanja i sigurnosti snabdijevanja energijom. Zbog toga se pitanje iznalaženja i korištenja alternativnih i čistijih izvora energije samo po sebi nameće i traži što hitnija rješenja.

Posljednjih 20-ak godina daje se sve veća podrška razvoju i korištenju obnovljivih izvora energije. Upotreba obnovljivih izvora energije (hidroenergija, energije vjetera, solarne energije, energije biomasa i biogoriva, geotermalne energije) je važna komponenta održivog razvoja koja omogućava racionalne ekonomske, ekološke efekte. Povećana zainteresovanost za korištenje obnovljivih izvora energije je važna ne samo zbog uticaja na okolinu, već i trgovine emisijama CO₂, programa energetske efikasnosti ili racionalnog korištenja energije, diverzifikacija energetskih izvora i zahtjeva za samoodrživost nacionalnih energetskih sistema.

Korištenje obnovljivih izvora energije je još uvijek nezadovoljavajuće, uglavnom zbog cijene koja je još uvijek viša nego kod energije koja se dobiva iz neobnovljivih izvora energije, ali razvojem tehnologije i podsticanjem na korištenje obnovljivih izvora energije te cijene se svake godine smanjuju.

Najznačajniji obnovljivi izvor energije, a ujedno i jedini koji je ekonomski konkurentan fosilnim gorivima i nuklearnoj energiji je energija vode (hidroenergija). Ne može se koristiti posvuda jer podrazumijeva obilje brzo tekuće vode, a poželjno je i da je ima dovoljno cijele godine, jer se električna struja ne može jeftino uskladištiti. Da bi se poništio utjecaj oscilacija vodostaja grade se brane i akumulacijska jezera. To znatno diže cijenu cijele elektrane, a i diže se nivo podzemnih voda u okolici akumulacije. Nivo podzemnih voda ima dosta uticaja na biljni i životinjski svijet, pa prema tome hidroenergija nije sasvim bezopasna za okoliš. Posebno u toplijim krajevima usljed razlaganja biljnog materijala koji se nalazio u poplavljenim područjima oko hidroelektrane dolazi do stvaranja metana koji je staklenički gas nekoliko puta jači od ugljičnog dioksida zbog toga jer metan znatno efikasnije zarobljava toplinu od ugljičnog dioksida. Problem s metanom leži u tome što biljke i životinje koje trunu ispod vode u vodu ispuštaju metan i jednom kad voda prođe kroz turbine hidroelektrane taj se metan oslobađa u atmosferu. Da bi se spriječilo da taj metan dođe u atmosferu postoje metode koje zarobljavaju taj metan i on se kasnije također može koristiti za proizvodnju energije.²⁶

U posljednjih 25 godina proizvodnja energije u hidroelektranama je uvećana za 78%.

U 2015.godini u hidroelektranama je proizvedeno 892,9 miliona ten. Od čega je u:

- Azijsko-pacifičkoj oblasti 40,5%, (Kina 28,5%; India 3,2%);
- Europa i Euroazija 27,8%, (Ruska Federacija 4,3%; Norveška 3,5%);
- Južna i centralna Amerika 17,1%, (Brazil 9%; Venecuela 1,9%);
- Sjeverna Amerika 16,9%, (Kanada 9,7%; SAD 6,4%);
- Afrika 3%, (Egipat 0,3%);
- Srednji istok 0,7%, (Iran 0,5%).

Procjenjuje se da je iskorišteno oko 25% svjetskog hidroenergetskog potencijala. Većina neiskorištenog potencijala nalazi se u nerazvijenim zemljama, što je povoljno jer se u njima očekuje znatan porast potrošnje energije.

Iz obnovljivih izvora energije dobiva se oko 11% ukupne svjetske energije (2015). Taj udio u budućnosti treba znatno povećati jer neobnovljivih izvora energije ima sve manje, a i njihov štetni utjecaj sve je izraženiji u zadnjih nekoliko desetljeća.

---

²⁶ <http://www.izvorienergije.com/energija.html>, pristupila 15.02.2018

Tabela 2 Proizvodnja energije iz obnovljivih izvora energije, (hidroenergija, energija vjetra, geotermalna, solarna, energija dobivena iz biomase i otpada).

	proizvodnja		
	hidroenergija	Ostali izvori obnovljive energije	ukupno
SAD	57,4	71,7	129,1
Kanada	86,7	7,3	94
S.Amerika	150,9	82,6	233,5
Brazil	81,7	16,3	98
Venecuela	17,3		17,3
J. cent.Amerika	152,9	24,2	177,1
Ruska federacija	38,5	0,1	38,6
EU	76,4	136,0	212,4
Europa i Euroazija.	194,4	142,8	337,2
Iran	4,1	0,1	4,2
Srednji istok	5,9	0,5	6,4
Južna Afrika	23,8	2,4	26,2
Afrika	27,0	3,8	30,8
Kina	254,9	62,7	317,6
Indija	28,1	15,5	43,6
Azi.-pacifi.oblast	361,9	110,9	472,8
Svijet	892,9	364,9	1257,8

Razvoj obnovljivih izvora energije važan je iz više razloga:

Prvo, države će unapređivanjem proizvodnje energije iz čistih izvora ostvariti viši nivo sigurnosti snabdevanja, što je jedan od uslova podizanja privredne proizvodnje i time ekonomskog prosperiteta. Podizanjem nivoa potrošnje energije dobijene iz obnovljivih izvora, smanjuje se ekonomska zavisnost od uvoza. Države korišćenjem tehnika dobijanja energije iz raspoloživih obnovljivih izvora uvećavaju vrednosti domaćih investicija i pozitivno utiču na rast broja zaposlenih i bruto nacionalnog dohotka. Rast broja zaposlenih i podizanje privredne proizvodnje dovodi do veće potražnje za energentima, i uz pretpostavku tendencije smanjenja zavisnosti od uvoza, dovodi do novih investicija u sektor energetike čime se ulazi u nezaustavljivi proces konstantnih novih investicionih ulaganja i ujedno, veće zaštite sigurnosti snabdevanja.

Također, ulaganjem u proizvodnju iz obnovljivih izvora podiže se nivo zaštite okoliša. Teza staranja o čišćenju životne sredine i odlaganju nastalog otpada prilikom eksploatacije energenata zamenjuje se tezom sprečavanja zagađivanja (preventivni metod).

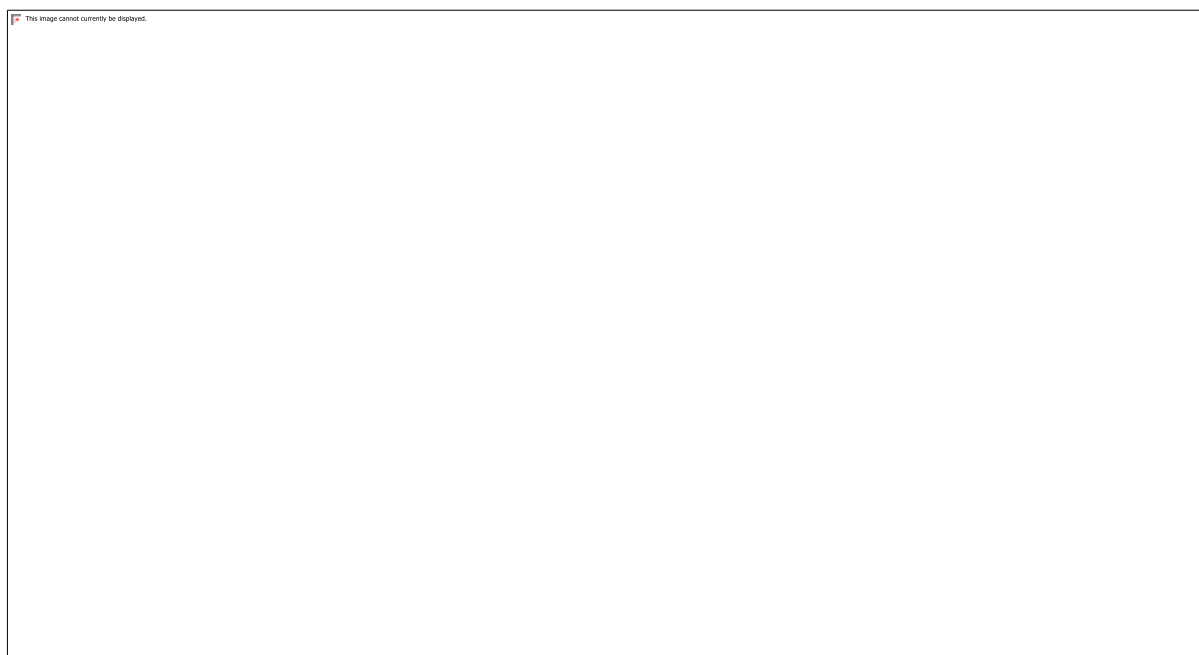
6.3 Evropska unija i njeni energetske potencijali

Europske zalihe fosilnih goriva (nafta, plin i ugljen) nisu nepresušne. Njima treba pažljivo upravljati, a istovremeno treba istraživati nove izvore energije. Europa troši i uvozi sve veću količinu energije. Države članice EU-a svjesne su prednosti usklađenog djelovanja u tom važnom strateškom području. Slijedom toga utvrđena su zajednička pravila u cijeloj Europi i poduzeti zajednički napori u cilju osiguravanja energije potrebne Europi po pristupačnim cijenama i uz što je moguće manje zagađenje okoliša.

Proizvodnja primarne energije u EU iznosila je u 2015. ukupno 767 milijuna tona ekvivalenta nafte (Mtoe), i bila je za 15,2 % niža nego deset godina prije. Općeniti pad proizvodnje primarne energije u EU-28 može se, barem dijelom, pripisati iscrpljenim zalihama sirovina i činjenici da proizvođači smatraju da iskorištavanje ograničenih resursa nije isplativo.

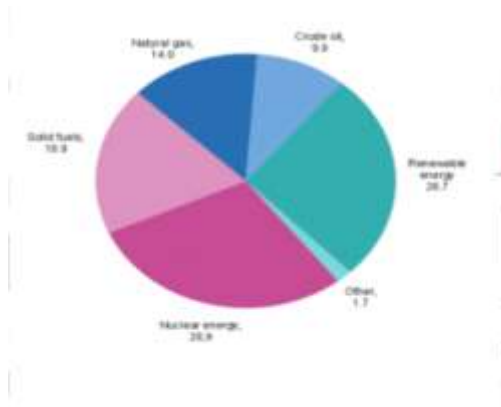
Najveću proizvodnju primarne energije u 2015. godini među državama članicama EU-a imala je Francuska s udjelom od 17,8 % u ukupnoj proizvodnji u EU-28, a zatim su slijedile Njemačka (15,6 %) i Ujedinjena Kraljevina (15,4 %). (tabela 3)

Tabela 3: Proizvodnja primarne energije u EU (izvor Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics>)

U period od 2005. do 2015. godine polovina država članica EU-a zabilježila je povećanje proizvodnje primarne energije. Najveće povećanje proizvodnje zabilježeno je u Italiji (porast od 5,9 Mtoe), zatim slijede Španija (3,4 Mtoe), Austrija (2,2 Mtoe), Portugal i Estonija (u svakoj 1,7 Mtoe). S druge strane, proizvodnja primarne energije u Ujedinjenoj Kraljevini smanjila se za 85,7 Mtoe, dok su

Njemačka (–17,0 Mtoe), Danska (–15,1 Mtoe), Nizozemska (–14,9 Mtoe) i Poljska (–10,5 Mtoe) isto tako prijavile smanjenja proizvodnje primarne energije veća od 10,0 Mtoe.

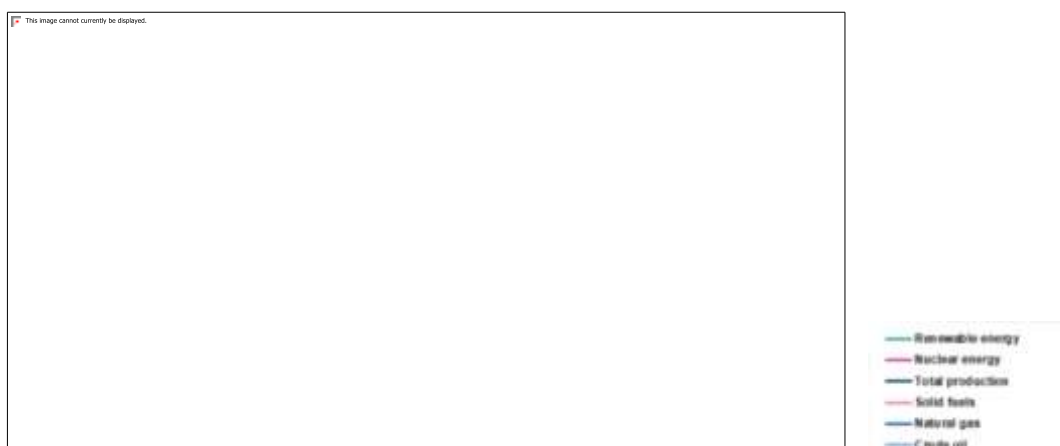

Slika 5 : Proizvodnja primarne energije, EU-28, 2015.
(% ukupne količine, na bazi tona ekvivalenta nafte)

Izvor: Eurostat ²⁷

U EU-28 u 2015.godini primarna se energija proizvodila se iz niza različitih izvora energije, Najveći udio je imala nuklearna energija (28,9 % ukupne proizvodnje), koja je poseban značaj imala u Francuskoj, gdje je činila više od četiri petine (82,5 %) nacionalne proizvodnje primarne energije, dok je u Belgiji taj udio bio malo manji od dvije trećine (65,0 %), a u Slovačkoj veći od tri petine (62,6 %). U drugim državama članicama udio nuklearne energije bio je manji od polovine ukupne proizvodnje energije, a u 14 država članica EU-a nije se proizvodila primarna energija iz nuklearnih izvora. Njemačka je vlada najavila da planira zatvoriti sve nuklearne reaktore u Njemačkoj do 2022.g.

U 2015.godini više od jedne četvrtine (26,7 %) ukupne proizvodnje primarne energije u EU-28 činili su obnovljivi izvori energije. Udio krutih goriva (18,9 %) bio nešto manji od jedne petine, a prirodnog gasa još manji (14,0 %), sa (9,8 %) sirova nafta je bila izvor u proizvodnji primarne energije.

Slika 6.: Kretanje proizvodnje primarne energije (prema vrsti goriva), EU-28, 2005. – 2015.

(2005. = 100, na temelju tona ekvivalenta nafte) Izvor: Eurostat ²⁸

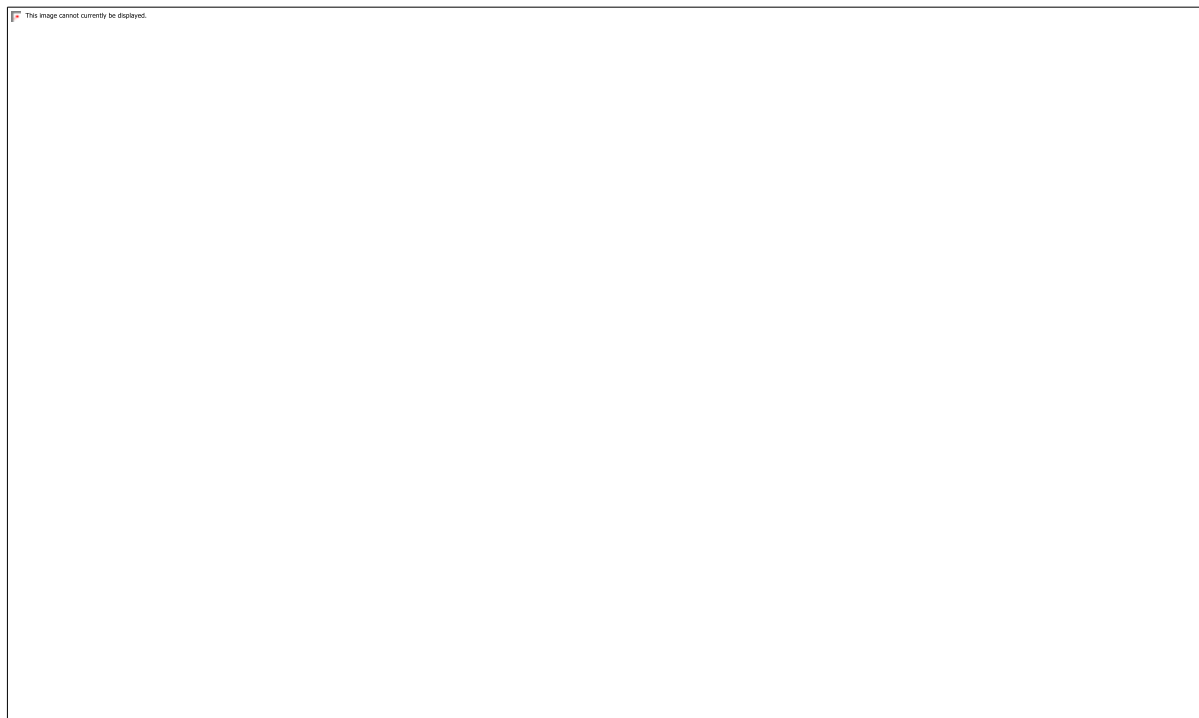
²⁷ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports/hr, pristupila 20.02.2018

Rast primarne proizvodnje iz obnovljivih izvora energije u EU-28 premašio je rast proizvodnje iz svih ostalih vrsta izvora energije. Bio je relativno stabilan većinu godina u razdoblju od 2005. do 2015., uz blagi pad proizvodnje u 2011. (slika 6.). U tom desetogodišnjem razdoblju proizvodnja iz obnovljivih izvora povećala se za 71,0 % te je u određenoj mjeri zamijenila proizvodnju iz drugih izvora energije. S druge strane, smanjio se nivo proizvodnje iz drugih izvora, a najveća smanjenja zabilježena su za sirovu naftu (-43,9 %), prirodni gas (-43,5 %) te kruta goriva (-25,7 %), uz nešto manji pad od 14,1 % za nuklearnu energiju.

Zbog smanjenja primarne proizvodnje kamenog ugljena, lignita, sirove nafte, prirodnog gasa i, u novije vrijeme, nuklearne energije, EU se radi zadovoljenja potražnje sve više oslanja na uvoz primarne energije. Uvoz primarne energije u EU-28 u 2015. premašio je izvoz za otprilike 902 Mtoe. U 2005. godini Danska je bila jedina država članica EU-a koja je izvozila više primarne energije nego što je uvozila (neto izvoznik), ali 2013. godine danski uvoz energije premašio je izvoz te se od tada više ni jedna država članica EU-a ne smatra neto izvoznikom energije. U odnosu na broj stanovnika najveći neto uvoznici 2015. bili su Luksemburg, Malta i Belgija.

Podrijetlo energije uvezene u EU-28 posljednjih se godina nešto promijenilo, no Rusija je zadržala svoj položaj glavnog dobavljača sirove nafte i prirodnog gasa (usprkos tome što se taj udio posljednjih godina malo smanjio) te postala vodeći dobavljač krutih goriva.

Tabela 4 : Glavno porijeklo uvoza primarne energije, EU-28, 2005-2015 *Izvor:* Eurostat

²⁸ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports/hr

U 2015. otprilike 25,8 % krutih goriva uvezenih u EU-28 bilo je iz Rusije – ona je 2006. pretekla Južnu Afriku i postala glavni dobavljač krutih goriva. Udio uvoza krutih goriva iz Rusije u EU-28 povećao se sa 20,2 % u 2005. na relativni najviši nivo od 26,2 % u 2009.godini, nakon čega se 2010.godine naglo smanjio, a potom 2013.godine ponovno povećao na 25,9 % i u naredne dvije godine ostao gotovo nepromijenjen. U razdoblju od 2005.g. do 2015.g. udio uvoza krutih goriva iz Kolumbije i Sjedinjenih Američkih Država u EU-28 više je nego udvostručen – za Kolumbiju je porastao sa 10,0 % na 21,3 % ukupne količine, a za Sjedinjene Američke Države sa 6,5 % na 14,0 %. S druge strane, Južna Afrika bila je 2005.g. glavni dobavljač krutih goriva uvezenih u EU-28 (21,4 % ukupne količine), no njezin je udio do 2011.g. pao na 6,9 %, nakon čega se stabilizirao.

Rusija je bila i glavni dobavljač sirove nafte uvezene u EU-28. Njezin je udio 2005. iznosio 30,5 %, nakon čega je postupno rastao i 2011. dosegao najviši nivo od 32,8 %, a potom se do 2015. smanjio na 27,7 %. U istom je razdoblju zabilježen relativno spor pad udjela uvoza sirove nafte u EU-28 porjeklom iz Norveške, koji se sa 15,6 % u 2005. smanjio na 11,4 % u 2015. U razdoblju od 2005 do 2015. znatno su se povećali relativni udjeli snabdijevanja sirovom naftom u EU-28 iz Azerbajdžana (više nego četverostruko), Iraka (za 3,7 puta), Angole (za 3,5 puta) i Nigerije (za 2,7 puta).

S druge strane, udio Rusije u uvozu prirodnog gasa u EU-28 u razdoblju od 2005. do 2010. smanjio se sa 34,6 % na 26,8 %, no došlo je do obrata te je 2013. zabilježen relativno najviši nivo od 32,4 %, nakon čega se taj udio smanjio na nešto manje od 30,0 %. Tokom desetogodišnjeg razdoblja Norveška je i dalje ostala drugi najveći dobavljač prirodnog gas uvezenog u EU, a njezin se udio povećao s otprilike jedne petine (20,2 % u 2005.) na više od jedne četvrtine (25,9 % u 2015.). U razdoblju od 2005. do 2015. udio snabdijevanja prirodnim gasom u EU-28 porjeklom iz Alžira gotovo se prepolovio, dok se udio snabdijevanja iz Katar gotovo peterostruko povećao.

Kad bi se velik dio primarne energije uvezio od relativno malog broja partnera, sigurnost snabdijevanja EU-a primarnom energijom mogla bi biti ugrožena. Gotovo dvije trećine (64,1 %) uvoza prirodnog gasa u EU-28 u 2015. došle su iz Rusije, Norveške ili Alžira. Na temelju slične analize može se utvrditi da je 61,0 % uvoza krutih goriva u EU-28 bilo porjeklom iz Rusije, Kolumbije i Sjedinjenih Američkih Država, dok je uvoz sirove nafte u manjoj mjeri bio koncentriran na glavne dobavljače jer je iz Rusije, Norveške i Nigerije uvezeno 47,1 % ukupnog uvoza u EU-28.

Ovisnost država članica EU-28 o uvozu energije povećala se s nešto više od 40 % bruto potronje energije u 1990. na 54,0 % u 2015. Od 2004. neto uvoz energije u EU-28 veći je od njegove primarne proizvodnje. Drugim riječima, više od polovine bruto domaće potrošnje energije u EU-28 počiva na neto uvozu, a stopa ovisnosti premašila je 50,0 %.

Na bazi podataka za 2015. vidljivo je da se stopa ovisnosti, koja je 2008. dostigla relativno najveći nivo od 54,5 %, blago smanjila. Neovisno o tome, u razdoblju od 2013. do 2015. Stopa energetske ovisnosti za EU-28 porasla je za 0,9 %. Detaljnija analiza pokazuje da su 2015. najviše stope

zabilježene za sirovu naftu (88,8 %) i prirodni gas (69,1 %), dok je stopa za kruta goriva prema najnovijim dostupnim podacima iznosila 42,8 %.

Tokom posljednjeg desetljeća (od 2005. do 2015.) stopa ovisnosti EU-a o zemljama koje nisu članice EU-a u pogledu snabdijevanja prirodnim gasom porasla je za 12,0 %, što je brže od porasta ovisnosti za sirovu naftu (porast od 6,4%) i kruta goriva (porast od 3,4 %).

Budući da više nije bila neto izvoznik, Danska je 2013. zabilježila pozitivnu stopu energetske ovisnosti, a ona je ostala pozitivna i 2014. i 2015., kao i u svim drugim državama članicama EU-a, Najniže stope energetske ovisnosti 2015. zabilježene su za Estoniju, Dansku, Rumunjsku Poljsku (jedine države članice koje su prijavile stope ovisnosti manje od 30,0 %). Cipar, Malta i Luksemburg bili su (gotovo) u potpunosti ovisni o uvozu primarne energije, sa stopama ovisnosti iznad 90,0 %.

Analiza kretanja u razdoblju od 2005. do 2015. otkriva da su Danska, Ujedinjena Kraljevina, Litva, Nizozemska i Poljska postale ovisnije o uvozu energije kako bi zadovoljile bruto domaću potrošnju. Ta se kretanja mogu u velikoj mjeri povezati sa smanjenjem proizvodnje primarne energije (koje je povezano s iscrpljenim zalihama sirovina). Povećana ovisnost zabilježena je i u Belgiji, Češkoj, Grčkoj i Njemačkoj, no nije bila toliko izražena. U svim ostalim državama članicama EU-a u razdoblju od 2005. do 2015. zabilježen je pad stopa energetske ovisnosti, a najbrža promjena dogodila se u Estoniji, gdje se ta stopa smanjila sa 26,1 % na 7,4 %. Stope su se za više od 10% smanjile i u Latviji, Bugarskoj, Portugalu, Austriji i Rumunjskoj, a uzrok tome bila su poboljšanja u području energetske efikasnosti i/ili promjene u kombinaciji izvora energije kako bi se promvisala primarna proizvodnja iz obnovljivih izvora.²⁹

6.4 Energetska politika

Europska unija veliku važnost pridaje energetske sektoru. Važnost sektora prepoznata je odmah nakon 2. svjetskog rata, kada su osnivači ujedinjene Europe odlučili, kako je izjavio Jean Monnet, da se „sirovine ratne industrije pretvore u instrumente pomirenja i mira”. Ugljen i čelik te atomska energija bili su temelj prvih europskih ugovora: Europske zajednice za ugljen i čelik (EZUČ), koja je 2002. uključena u politiku EU-a, i Europske zajednice za atomsku energiju (Euratom), koja i danas postoji. Međunarodni ugovori kojima su osnovane Europske zajednice i Europska unija (Osnivački ugovori) pitanje energije ne tretiraju zasebno već kroz problematiku unutrašnjeg tržišta, tržišno natjecanje i ograničenje monopola te zaštitu okoliša.

Lisabonski ugovor iz 2007. godine sadrži posebno poglavlje “Energetika” i član 194. kojim se kao ciljevi energetske politike EU utvrđuju:

- funkcioniranje energetskog tržišta,

---

²⁹ (Izvor: Eurostat)

- sigurnost snabdijevanja energijom,
- energetska efikasnost i ušteda energije,
- novi i obnovljivi oblici energije
- međupovezanost energetskih mreža.

Mjere potrebne za ostvarivanje ciljeva utvrđuju Europski parlament i Vijeće s time da se ne utiče na pravo države članice da utvrđuje uslove za iskorištavanje svojih energetskih resursa, izbor između različitih oblika energije te opću strukturu vlastitog snabdijevanja energijom.

Na kraju 20. stoljeća zemlje EU suočile su se sa problemom rascjepkanosti, neusklađenosti i loše saradnje svojih privrednih subjekata i ekonomske neefikasnosti svog tržišta. Tada je utvrđeno i da su u poređenju sa SAD industrijski proizvodi iz EU cjenovno nekonkurentni zbog većih troškova za energiju. Sve to je za posljedicu imalo lošu globalnu konkurentnost privrede EU i njenu stagnaciju.

Zbog velike važnosti energije za ukupne ekonomske tokove u EU započela se postepeno uvoditi tržišna konkurencija u elektroenergetski sektor, uz istovremeno poštivanje načela javne usluge i osiguranje pouzdanog snabdijevanja električnom energijom i gasom. Tada je trasiran put uspostavi otvorena i konkurencijskoga unutrašnjeg energetskoga tržišta EU.

Elektroprivredne kompanije nekih zemalja EU imale su do tada monopolističku tržišnu poziciju i bile su u državnome vlasništvu, a funkcionisale su unutar uskih nacionalnih tržišnih okvira u skladu s političkim konceptom tih zemalja prema kojemu su njihova proizvodnja, prenos i distribucija električne energije tretirani kao prirodni monopol i javno dobro tih država. Državni nadzor nad elektroenergetskim sektorima, monopolistička pozicija elektroprivrednih kompanija i izostanak samoregulirajućih tržišnih mehanizama u tim su zemljama imali za posljedicu netržišnu cijenu električne energije koja je često bila u funkciji vođenja socijalne politike. Ekonomičnost poslovanja i razvitak elektroprivrednih kompanija nisu bili u fokusu interesa ni države kao vlasnika, niti menadžmenta, što je imalo loše posljedice za te kompanije koje su upravljale značajnim nacionalnim resursima i za privredu njihovih zemalja. Da bi u EU riješili navedene probleme potrebno je bilo urediti usklađeno i efikasno zajedničko energetsko tržište i energetska sektor zemalja članica EU.

EU je godine 1990. započela proces liberalizacije tržišta energije i deregulacije energetskoga sektora donošenjem dviju direktiva: Direktiva Vijeća 90/377/EEC od 29. juna 1990. o postupku Zajednice za poboljšanje transparentnosti cijena prirodnoga gasa i električne energije za industrijske kupce I Direktiva Vijeća 90/547/EEC od 29. oktobra 1990. o tranzitu električne energije prenosnim mrežama. (više Davor. Bukša,2011; 288)

Pravno uređenje elektroenergetskoga sektora EU i dalje formiranje unutarnjega tržišta električne energije nastavilo se sljedećih godina donošenjem paketa energetske propisa i njihovom primjenom u praksi. Do danas su donesena takva tri paketa energetske propisa EU, a čine ih direktive i uredbe.³⁰

Prve direktive o liberalizaciji (prvi energetske paket) donesene su 1996.godine za električnu energiju i 1998.godine za gas, a u pravne sisteme država članica trebale su biti prenesene do 1998.g. za električnu energiju i 2000.g. za gas.

Drugi energetske paket usvojen je 2003.godine, a direktive iz tog paketa trebale su u nacionalno pravo država članica biti prenesene do 2004.godine, dok su pojedine odredbe stupile na snagu tek 2007.godine. Industrijski i privatni potrošači sada su mogli slobodno birati svoje dobavljače gasa i električne energije među većim brojem konkurenata. Poseban naglasak stavljen je na nacionalna regulatorna tijela, obvezu javne usluge i zaštitu potrošača, nadzor nad sigurnošću snabdijevanja, donošenje tehničkih pravila, postupke izgradnje novih proizvodnih kapaciteta, pristup treće strane energetske sistemu, odvojeno vođenje i pristup poslovnim knjigama energetske subjekata, otvaranje tržišta te mehanizme prekograničnog trgovanja energijom.

U aprilu 2009. usvojen je treći energetske paket³¹, čiji je cilj bila dalja liberalizacija unutrašnjeg tržišta električne energije i gasa. Bila je to izmjena drugog paketa i temelj za provođenje unutrašnjeg energetskeg tržišta. Od ovog paketa mjera se očekuje jačanje unutarnjeg tržišta energije u EU, omogućavanje više zaštite i koristi za kupce od najnižih mogućih cijena energije nudeći priliku kompanijama za natjecanje na tržištu. Uz to, zakonodavni paket promovira održivost stimuliranjem energetske efikasnosti. Osnovni cilj ovog paketa zakonodavstva je postaviti regulatorne okvire koji su neophodni za potpunu djelotvornost tržišta.

---

³⁰ Direktive i uredbe najvažniji su pravni akti EU u energetskeg sektoru EU. Direktive služe približavanju prava država članica EU, a uredbe služe potpunom ujednačavanju njihovih prava i primjenjuju se izravno. Direktive daju samo pravni okvir i ostavljaju mogućnost izbora rješenja koja najbolje odgovaraju zemlji koja ih primjenjuje. Direktivama se zadaje cilj koji se mora postići, pa one obvezuju na rezultate koji se njima ostvaruju, ali se izbor forme i metode provedbe prepušta nacionalnim vlastima. Dakle, države članice obvezne su primijeniti direktivu u svome nacionalnome sustavu, ali pritom imaju slobodu izbora forme. No, ako država članica EU nepravilno primijeni smisao direktive ili to uopće ne učini u zadanome roku, na osnovi prakse Suda Europskih zajednica uspostavljeno je pravilo da se pred nacionalnim tijelima države članice EU fizička ili pravna osoba može izravno pozivati na direktivu i na prava koja iz nje proizlaze. Davor. Buška: Proces deregulacije hrvatskoga tržišta električne energije (2011) str. 289

³¹ Paket se sastoji od:

- Uredbe o uspostavi EU Agencije za saradnju nacionalnih energetskeg regulatora
- Direktive o električnoj energiji koja mijenja Direktivu 2003/54/EZ
- Direktive o gasu koja mijenja Direktivu 2003/55/EZ
- Uredbe o električnoj energiji koja mijenja Uredbu EZ br. 1228/2003
- Uredbe o gasu koja mijenja Uredbu br. 1775/2005.

Izvor: <http://www.ferk.ba/hr/index.php/legislativa/propisi-europske-unije/18614-ip-09-1038>, preuzeto 05.03.2018.

Pravila koja su usvojena za cilj imaju:

- osiguranje efektivnog regulatornog uvida od potpuno neovisnih i kompetentnih državnih energetske regulatora. Određena prekogranična pitanja rješavat će EU Agencija za suradnju energetske regulatora.
- porast prekogranične saradnje i investicija u novu Mrežu europskih operatera prenosnog sistema (ENTSO). Mrežni operateri u Uniji moraju izraditi zajedničke komercijalne i tehničke kodekse i standarde sigurnosti kao i koordinirati investicije potrebne na nivou EU .
- porast solidarnosti. Približavanjem nacionalnih tržišta, zemlje članice će biti bolje opremljene za pomoć jedna drugoj u slučajevima prijetnji zasnabdijevanje energijom.
- stvaranje tržišne efikasnosti odvajanjem proizvodnje i prodaje energije od njezina prenosa. Time se izbjegava da kompanije uključene i u proizvodnju i u prenos energije koriste svoje privilegirane pozicije na prenosu kako bi blokirale pristup mreži za druge snabdijevače. Odvajanje djelatnosti snabdijevanja od aktivnosti prenosa u integriranim kompanijama poslužit će za eliminiranje sukoba interesa, promovisanje investicija u mrežu i sprječavanje bilo kakvog diskriminacijskog ponašanja.
- povećanje transparentnosti. Unaprjeđenje tržišne transparentnosti u radu mreža i snabdijevanju garantovat će pristup informacijama, učiniti određivanje cijena transparentnijim, povećati povjerenje u tržište i pomoći pri izbjegavanju manipulacija tržištem.
- stavljanje prava građana u središte procesa otvaranja tržišta s jakim obvezama zemalja članica u zaštiti socijalno ugroženih kupaca.
- implementacija inteligentnih sistema mjerenja s ciljem pokrivanja 80% populacije do 2020. Ugradnja pametnih brojila dopušta kupcima precizno informiranje o njihovoj potrošnji te promoviše energetske efikasnost³².

Cilj EU je stvoriti tržište koje dobro funkcioniše, garantuje svima pošten pristup tržištu i visok nivo zaštite potrošača te zadovoljavajući nivo povezanosti i kapaciteta za proizvodnju energije. Europsko vijeće postavilo je rok za potpunu uspostavu unutrašnjeg energetskeg tržišta do 2014. Iako taj cilj nije u potpunosti ispunjen, učinjen je napredak i u pogledu diversifikacije dobavljača energije i u pogledu prekogranične trgovine energijom.

Osim ciljeva koji se odnose na potpunu uspostavu unutrašnjeg energetskeg tržišta EU je kroz Integrisanu klimatsku i energetske politiku koju je u martu 2007. usvojilo Europsko vijeće zacrtala sljedeće ciljeve koji bi se trebali ostvariti do 2020.:

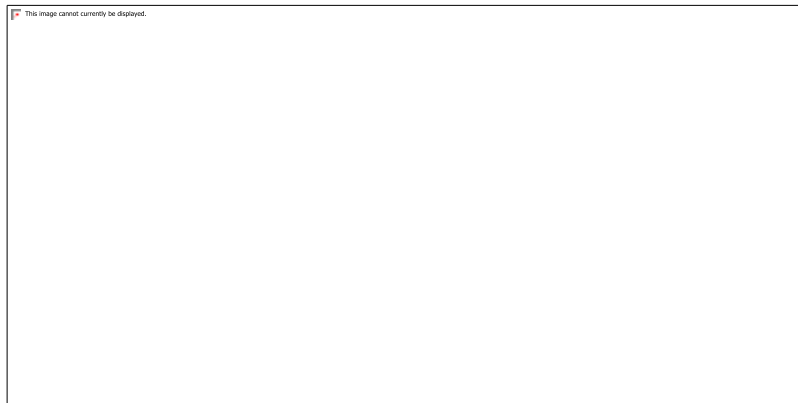
³² (http://www.ferk.ba/_hr/index.php/legislativa/propisi-europske-unije/18614-ip-09-1038)

- smanjenje emisije stakleničkih gasova za najmanje 20 % u poređenju sa nivoom iz 1990.godine;
- povećanje učešća obnovljivih izvora u potrošnji energije na 20 % i
- poboljšanje energetske efikasnosti za 20 %.

U februaru 2014.godine donesena je Rezolucija Europskog parlamenta o okviru klimatske i energetske politike prema kojoj su zadati ciljevi do 2030.godine:

- 40 % smanjenje emisija stakleničkih gasova;
- najmanje 27 % učešća energije u EU-u iz obnovljivih izvora;
- povećanje energetske efikasnosti za 27 – 30% i
- cilj od 15 % elektroenergetske interkonekcije (tj. prenos 15 % električne energije, proizvedene u EU-u, u druge zemlje EU-a)

Prema Energetskom planu za 2050.godinu cilj je **80– 95 %** smanjenje stakleničkih gasova u poređenju s 1990.godinom.

Slika 7: očekivani rezultati u području klime (izvor:
<http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/energy/hr/>)

Postizanjem ovih ciljeva EU može pridonijeti borbi protiv klimatskih promjena i zagađenju zraka, smanjiti svoju ovisnost o stranim fosilnim gorivima te održati pristupačne cijene energije za potrošače i preduzeća. S obzirom na već postignuto, EU je na dobrom putu k ostvarenju svojeg cilja za energiju iz obnovljivih izvora do 2020. Udio energije iz obnovljivih izvora 2014. je već iznosio 16 %.

6.5 Europska energetska strategija

Izazovi s kojima se Europa suočava na području energetike uključuju pitanja kao što su sve veća ovisnost o uvozu³³, ograničena diversifikacija, visoke i nestabilne cijene energije, rastuća globalna potražnja za energijom, sigurnosni rizici koji utječu na zemlje proizvođače i tranzitne zemlje, rastuće prijetnje klimatskih promjena, spori napredak u pogledu energetske efikasnosti, izazovi koje donosi sve veći udio obnovljivih izvora energije i potreba za većom transparentnošću, daljnjom integracijom i međusobnim povezivanjem tržišta energije.

U februaru 2015. Europska komisija utvrdila svoju energetska strategiju kako bi osigurala da EU ostvari svoje ciljeve. Strategija je usmjerena na pet glavnih područja:

- osiguranje snabdijevanja;
- širenje unutarnjeg energetskog tržišta;
- povećanje energetske efikasnosti;
- smanjenje emisija;
- istraživanje i inovacije.

EU mora smanjiti ovisnost o energiji koja se proizvodi izvan njegovih granica. To podrazumijeva bolje, efikasnije iskorištavanje domaćih izvora energije uz diversifikaciju drugim izvorima i načinima snabdijevanja.

U februaru 2016. Komisija je predstavila paket mjera za energetska sigurnost kojima će se prekidi snabdijevanja smanjiti na minimum. Prvi je put uvedeno načelo solidarnosti, prema kojemu će, kao zadnja mjera, susjedne države članice pomagati u osiguranju snabdijevanja domaćinstava i bitnih socijalnih usluga gasom u slučaju velike kriza.

Energija bi trebala slobodno proticati kroz EU, bez tehničkih ili regulatornih prepreka. Tek tada bi se davaoci energetska usluga mogli slobodno takmičiti i nuditi najbolje cijene energije za domaćinstva i preduzeća. Slobodan protok energije olakšat će i proizvodnju više energije iz obnovljivih izvora.

---

³³ Prema posljednjim podacima u Europsku Uniju je uvezeno 53 % njenih potreba za energijom po cijeni od oko 400 milijardi EUR, što čini EU najvećim uvoznikom energije u svijetu. Šest država članica ovisi o samo jednom vanjskom dobavljaču za svoj cjelokupni uvoz gasa te su stoga previše ranjive na šokove u snabdijevanju. Također se procjenjuje kako svaka ušteda energije od 1 % smanjuje uvoz gasa za 2.6 %. 75 % stambenih prostora je energetska neefikasno. 94 % saobraćaja oslanja se na naftne derivate, od čega se 90 % uvozi. Ukupno gledano, EU je potrošila više od 120 milijardi EUR godišnje, direktni ili indirektno, na energetska subvencije, često neopravdano. Samo je u razdoblju do 2020. godine potrebno uložiti više od jednog bilijuna EUR u energetska sektor u EU(Okvirna strategija za otpornu energetska uniju naprednom klimatskom politikom, 2015, 2-3)

6.5.1 Energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture

Energetska sigurnost predstavlja važan dio nacionalne sigurnosti svake zemlje. Dostupnost energije i energetske izvora od velikog su značenja kako za kvalitet života stanovništva neke zemlje tako i za privredu i javni sektor. Energetska sigurnost je usko povezana s energetsom neovisnošću kao cilju svake države ili barem pokušaju jedne države da se približi cilju energetske samodostatnosti. Energetska sigurnost postaje jedna od glavnih tema međunarodne rasprave o sigurnosti.

Problem sigurnosti snabdijevanja energijom u uslovima otvorenog tržišta energije i međunarodnih dogovora o smanjenju emisije stakleničkih gasova je jedna od glavnih tema definisanja energetske politike. Na sigurnost snabdijevanja utiče više faktora poput političkih odnosa, geografskog položaja, raspoloživosti i rezervi izvora energije, tehničkog stanja sistema, veza prema susjednim sistemima, ekonomskim odnosima, cijenama energije i dr. Može se reći da nema jedinstvene definicije i pristupa pojmu i problemu sigurnosti snabdijevanja. Za neke je sigurnost snabdijevanja prije svega strateško i političko pitanje, dok u nekoj drugoj krajnosti sigurnost snabdijevanja ima isključivo tehničku dimenziju, tj. svodi se na pouzdanost i raspoloživost energetske sistema. Sigurnost snabdijevanja energijom predstavlja realni problem zbog gotovo stalnog porasta potrošnje energije kao posljedice povećanja privrednih aktivnosti, povećanja broja stanovnika i standarda življenja s jedne strane i ograničenih izvora fosilnih goriva s druge strane.

Treba razlikovati kratkoročnu dimenziju sigurnosti snabdijevanja (tj. rješavanje svakodnevnih problema u isporukama energije) i dugoročni aspekt koji se odnosi na strukturne promjene u energetsom sistemu.

Kada problemi sigurnosti snabdijevanja postane pitanje od interesa javnosti, najčešće se radi o hitnim (kriznim) stanjima, npr. nestanak ili redukcije isporuke energije (energenata), povećanje cijena, blokade i štrajkovi i sl. Ovakva stanja nastaju kao posljedicama neodgovarajuće politike sigurnosti snabdijevanja. Drugim riječima radi se o kratkoročnim problemima, što znači da je u kratkom roku moguće provoditi krizne mjere i minimizirati ekonomske šokove pažljivim upravljanjem i preusmjeravanjem ograničenih energetske resursa prema najvažnijim potrebama.

Problemi na duži rok privlače manju pažnju javnosti. Povećanjem energetske efikasnosti, diversifikacijom izvora energije, stvaranjem rezervi energije i kapaciteta i dr. moguće je dugoročno ograničiti izloženost prekidima u snabdijevanju i povećati prilagodljivost sistema. Naglašavanje problema klimatskih promjena može imati i pozitivan uticaj na rješavanje problema sigurnosti snabdijevanja jer se ova dva cilja u pojedinim dijelovima vrlo dobro poklapaju. O tome će biti više riječi u narednom poglavlju.

Faktori koji utiču na sigurnost snabdijevanja se dijele na direktne i indirektne. Direktni faktori su fizički faktori (prestanak proizvodnje energije ili prekid isporuke energenata) i ekonomski faktori

(nestabilnost i nesigurnost cijena). Indirektni faktori su društveni (geopolitički odnosi i društvena kretanja) i okolišni (klimatske promjene i lokalni uticaji).

Energetska sigurnost predstavlja važan dio nacionalne sigurnosti svake zemlje. Dostupnost energije i energetske izvora te efikasnost kritične infrastrukture od velikog su značenja za kvalitet života stanovništva neke zemlje.

Kritična infrastruktura predstavlja infrastrukturu koja je vitalna za neku zemlju ili zajednicu i čije oštećenje ili gubitak vodi do prestanka dobijanja neke usluge. U različitim zemljama postoji različiti broj elemenata koji se smatraju kritičnom infrastrukturom. Radi se o nacionalnim kritičnim infrastrukturom koje predstavljaju sisteme, mreže, objekte od nacionalne važnosti čiji prekid djelovanja ili prekid isporuke roba i usluga može imati ozbiljne posljedice za nacionalnu sigurnost, zdravlje i živote ljudi, imovinu i okoliš, sigurnost i ekonomsku stabilnost.³⁴

Važan sektor nacionalne kritične infrastrukture je energetika. Pod kritičnom energetsom infrastrukturom podrazumjevaju se energetske instalacije i mreže kao što su gasna, naftna, električna skladišta, rafinerije, pogoni itd. Njihovo ugrožavanje može imati milijonske štete, a može se dugoročno odraziti na ekonomski razvoj države kao i socijalnu i političku situaciju. Stoga je zaštita kritične infrastrukture važna mjera za zaštitu državnog poretka i prosperiteta.

Osiguranje transportnih pravaca i vlastite energetske infrastrukture postalo je jednako važno kao i sama dostupnost energenata, te je i zaštita energetske infrastrukture postala integralni dio koncepta zaštite sveukupne kritične infrastrukture. To je povezano sa činjenicom da je za funkcioniranje današnjega savremenog društva važnost snabdijevanja raznim vidovima energije od vitalnoga značaja, zbog čega je postizanje sigurnosti energetske pravaca i infrastrukture postaje važan predmet prilikom definisanja politika nacionalne sigurnosti velikog broja zemalja. Savremeni svijet sve više zabrinjava sigurnost snabdijevanja zbog činjenice da se najveći energetske potencijali nalaze u vrlo nestabilnim područjima što proizvodnju i distribuciju čini vrlo velikim problemom. Stoga mnoge države u svijetu u posljednje vrijeme posvećuju veliku pažnju razvoju strategija koje će omogućiti stabilno i dugotrajno snabdijevanje energijom. To se posebno odnosi na države Europske unije, kojima potrebe rastu, a nemaju dovoljno vlastitih izvora energije. Sigurna opskrba energijom postala je ključni preduslov daljeg razvoja, prije svega privrede, ali i društva u cjelini.

Nadzor nad energetske izvorima i tokovima često je bio predmetom društvenih sukoba i sigurnosnih kriza. Borba za kontrolu izvora energije, kao i njihovo posjedovanje i distribucija, postalo je ključno pitanje koje je prevazišlo ekonomske okvire i ušlo u sferu politike i sigurnosti. Takmičenje u kontrolisanju izvora energije postalo je globalno pitanje koje ne uključuje samo države, nego i

---

³⁴ <https://www.zakon.hr/z/591/Zakon-o-kriti%C4%8Dnim-infrastrukturama>, pristupila 21.02.2018

mnoštvo organizacija, multinacionalnih kompanija, finansijskih aktera ali i terorističkih grupa što se posebno odnosi na zaštitu kritične energetske infrastrukture. Stoga je pitanje energetske sigurnosti postaje pitanje nacionalne sigurnosti većine zemalja svijeta, kao i međunarodne sigurnosti.

Europska kritična infrastruktura označava kritičnu infrastrukturu koja je od interesa za najmanje dvije države članice, ili jednu državu članicu, a nalazi se na teritoriju druge države članice.

Zaštita kritične infrastrukture označava aktivnosti koje imaju za cilj osigurati funkcionalnost, neprekidno djelovanje i isporuku usluga/robe kritične infrastrukture te spriječiti njeno ugrožavanje.³⁵

Evropska unija je jedan od ključnih faktora na međunarodnom nivou kad je u pitanju zaštita kritične infrastrukture te je pokrenula niz inicijativa i istraživačkih programa kako bi se proučili različiti aspekti zaštite i pretnji po kritičnu infrastrukturu³⁶.

Analizom međunarodnih iskustava u oblasti identifikovanja i zaštite kritične infrastrukture lahko je izvući zaključak da definicija kritične infrastrukture i njen sadržaj ne može biti identičan u svakom dijelu svijeta pa je logično da se ta definicija i sadržaj moraju utvrditi na nacionalnom nivou.

Dinamično okruženje u kojem živimo ispred nas stavlja nove rizike i izazove. Oni nas stalno podsjećaju kako smo ovisni o neprekidnom djelovanju kritične infrastrukture. Kritična infrastruktura je već u svojoj osnovi definisana kao kapaciteti, procesi ili objekti koji su neophodni za normalno funkcionisanje šire društvene zajednice.

6.5.2 Diverzifikacija energetskih izvora

Trenutno, svoje energetske potrebe EU zadovoljava uglavnom neobnovljivim izvorima energije, većinom fosilnim gorivima – ugljem, naftom i prirodnim gasom. Većina svjetskih stručnjaka

---

³⁵ <https://www.zakon.hr/z/591/Zakon-o-kriti%C4%8Dnim-infrastrukturama>

³⁶ Historijski gledano, Vijeće Evrope je 24. juna 2004. godine zatražio od Komisije da pripremi sveobuhvatnu strategiju zaštite kritične infrastrukture. Komisija je u odgovoru 20. oktobra 2004. godine usvojila dokument koji se odnosio na terorizam kao potencijalnu opasnost. Dokument je dobio naziv „Zaštita kritične infrastrukture u borbi protiv terorizma” koji predlaže jasne sugestije o tome šta bi poboljšalo evropsku prevenciju, spremnost i odgovor na teroristički napad koji pogađa kritičnu infrastrukturu. Zelena knjiga o Evropskom programu zaštite kritične infrastrukture donesena je 2005.godine i daje pregled kritičnih infrastrukturnih sektora. Dok je 2006.godine donesen Evropski program zaštite kritičnih infrastrukture, a 2007.godine EU program za prevenciju, pripravnost i upravljanje posljedicama terorizma i drugih sigurnosnih rizika. Direktiva Evropskog vijeća o identifikovanju evropske kritične infrastrukture i neophodnosti zaštite kritične infrastrukture iz 2008. godine, propisuje proceduru koje se svaka država članica mora pridržavati, kako bi uspešno identifikovala i zaštitila kritičnu infrastrukturu. Opasnosti koje mogu ugroziti kritičnu infrastrukturu mogu da potiču od terorističkih akcija, kriminalnih aktivnosti, prirodnih katastrofa i drugih razloga. Direktivom je predviđeno da države članice treba da odrede konkretne subjekte koji čine kritičnu infrastrukturu, i koji su obavezni da naprave planove zaštite radi prevencije i odgovora na incidente. (izvor: http://publications.europa.eu/resource/cellar/15306167-9a7e-4022-9f02-ce742f9d7850.0013.02/DOC_1, pruzeto 09.03.2018)

se slaže da je upravo dosadašnja nekontrolisana upotreba fosilnih goriva, dovela do toga da se čovječanstvo sada suočava sa velikim brojem problema i izazova, prvenstveno problemima zagađivanja životne sredine, globalnog zagrijavanja i sigurnosti snabdijevanja energijom. Razvijene zemlje su shvatile značaj smanjenja emisije od sagorijevanja energenata tokom procesa stvaranja energije, te se posljednjih 20-ak godina daje sve veća podrška razvoju i korištenju obnovljivih izvora energije. Upotreba obnovljivih izvora energije (energije vjetra, solarne energije, energije biomasa i biogoriva, geotermalne energije) je jedna od ključnih komponenti održivog razvoja koja omogućava racionalne ekonomske, ekološke i socijalne efekte. Pored diverzifikacije energetske izvora, posljednjih godina su se pojavili i drugi faktori koji su doveli do povećanog zanimanja za iskorištavanje obnovljivih izvora energije i to: trgovina emisijama CO₂, programi energetske efikasnosti ili racionalnog korištenja energije, uticaj na okoliš i zahtjevi za samoodrživosti nacionalnih energetske sistema. Nažalost, obnovljivi izvori energije se još uvijek jako malo iskorištavaju, uglavnom zbog cijene koja je još uvijek osjetno viša od energije proizvedene iz neobnovljivih izvora. S ciljem povećanja upotrebe OIE, Europska unija je sebi postavila za cilj povećanje udjela obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energiji na 20% do 2020.godine. Podsticanjem korištenja OIE i razvojem tehnologije, troškovi proizvodnje energije iz obnovljivih izvora se konstantno smanjuju posljednjih godina i te tehnologije postaju sve konkurentnije.

6.5.3 Diversifikacija izvora snabdijevanja i pravaca snabdijevanja

Diversifikacija izvora i pravaca snabdijevanja je ključna za sigurno snabdijevanje energijom za europske građane i preduzeća koji očekuju pristup energiji po pristupačnim i konkurentnim cijenama u bilo kojem trenutku. Kako bi se osigurala diversifikacija snabdijevanja gasom za EU, važni su radovi na Južnom gasnom koridoru kako bi se zemljama srednje Azije omogućio izvoz gas u Europu. Za poboljšanje sigurnosti snabdijevanja i povećanje diverzifikacije izvora i pravaca snabdijevanja važna je uspostava čvorišta tečnog gasa više snabdjevača.³⁷

Trenutno, EU-28 iz vlastitih izvora može zadovoljiti tek trećinu svojih potreba za prirodnim gasom (proizvodnja: 120,1 biliona m³ ; potrošnja: 402.1 biliona m³)³⁸ dok preostale količine mora uvoziti. Glavni dobavljači prirodnog gasa u Europu su: Ruska Federacija (29,4%), Norveška (25,9%), Alžir (8,8%) i Katar (6,1%)³⁹. Budući da je proizvodnja prirodnog gasa u EU u stalnom padu i da EU želi smanjiti svoju ovisnost o uvozu prirodnog gasa iz Ruske Federacije, energetska politika EU usmjerena je ka novim izvorima dobave i novim dobavnim pravcima.

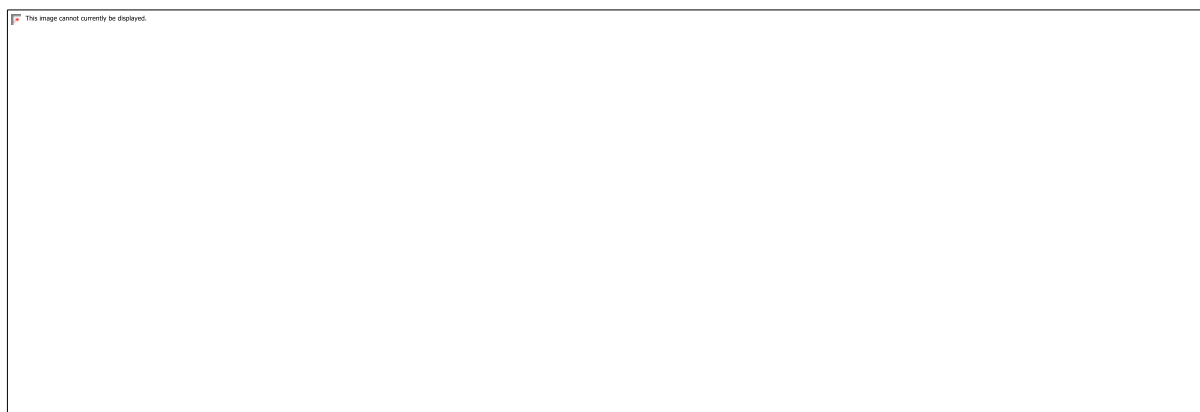
³⁷ Izvor: (Okvirna strategija za otpornu energetske uniju s naprednom klimatskom politikom, 2015, str.4)

³⁸ Izvor: (BP, 2016, str.22-23)

³⁹ Izvor: (EUROSTAT, 2015, pristupila 21.02.2018))

Nakon propasti Nabucco projekta i Južnog toka, Europa je u najboljem slučaju do 2020. godine ostala na samo jednom novom dobavnom pravcu (plus LNG terminali), a to je Južni koridor koji bi trebao sa azarbjajdzanskog gasnog polja Shah Deniz 2 isporučivati prirodni gas. Južni Koridor dobavni je pravac koji je od od najveće važnosti za Europu, a koji se sastoji od cijele grupe međusobno povezanih infrastrukturnih projekata⁴⁰ To je jedan od najznačajnijih i najambicioznijih poduhvata svjetske naftne i gasne industrije dosad. Prve isporuke gasa predviđene su krajem 2018. godine, dok se prve isporuke gasa za Europu očekuju malo više od godinu dana od prvog proizvedenog gasa iz mora Azerbejdžana (izvor:BP, 2015)

Slika 8:Južni koridor

Predviđena dužina gasovoda je 511 km, a prenosni kapacitet 5 milijardi m³ godišnje. Njegov značaj na regionalnom i europskom nivou pokazuje i činjenica da se ovaj projekt nalazi na spisku projekata od zajedničkog interesa EU (PCI)⁴¹ (2013), spisku projekata od interesa Energetske zajednice (PECI)⁴² (2013), te spisku ključnih projekata za poboljšanje sigurnosti snabdijevanja gasom u Europi.

⁴⁰ Dobavni pravac Južni Koridor koji se sastoji od cijele grupe međusobno integriranih infrastrukturnih projekata – SCP+TANAP+TAP IAP.- SCP (engl. The South Caucasus Pipeline) – postojeći gasovod na jugu Kavkaza koji će biti proširen novim paralelnim gasovodom preko Azerbejdžana i Gruzije; - TANAP (engl. The Trans Anatolian Pipeline) – gasovod koji će prevoziti prirodni gas iz Azerbejdžana do Gruzije i Turske u Europu; - TAP (engl. The Trans Adriatic Pipeline) – gasovod koji će prevoziti gas kroz Grčku i Albaniju u Italiju (izvor:BP, 2015)

⁴¹ Projekti od zajedničkog interesa (PCI) su ključni infrastrukturni projekti, posebno prekogranični projekti koji povezuju energetske sisteme zemalja EU. Njihovom realizacijom EU postiže ciljeve energetske i klimatske politike, tj. Pristupačnu, sigurnu i održivu energiju za sve građane EU i dugoročnu dekarbonizaciju u skladu s Pariškim sporazumom. Kako bi pomogla u stvaranju integriranog energetskog tržišta Unije, dana 14. oktobra 2013. Europska komisija (EK) donijela je prvi popis od 248 projekata od zajedničkog interesa, od čega je 108 projekata u području električne energije, 77 u području plina, sedam u području nafte te tri projekta pametnih mreža. Popis projekata ažurira se svake dvije godine. (<http://www.janaf.hr/projekti-od-zajednickog-interesa-eu/>)

⁴² Energetska zajednica je energetskom strategijom iz 2012. godine, odredila buduću energetske scenarij država članica zajednice. Kako bi se dobilo integrirano energetsko tržište i privukle investicije u taj sektor, uspostavljena je lista od zajedničkog interesa Energetske zajednice (engl. Projects of Energy Community Interest – PEGI) za električnu energiju i transport, plinski transport, skladišta i UPP terminale i naftnu infrastrukturu. (izvor: Katica Pećarić, Zagreb 2016, Realizacija projekta izgradnje prihvatnog UPP terminala na otoku Krku)

Međutim, to nije dovoljno, to je tek prvi korak i EU je usmjerena i ostalim izvorima, prije svega kaspiskim, srednjoistočnim, srednjoazijskim i mediteranskim. Stoga, uloga LNG-a⁴³, s postojećim, ali i s novim terminalima i kapacitetima, će i dalje biti izuzetno značajna, jer omogućava nesmetan pristup najvećem broju izvora prirodnog gasa i upitna je samo njegova konkurentnost, odnosno cijena.

Tržište tečnog prirodnog gasa, također, sve više dobiva na značaju. Obzirom na njegove pozitivne karakteristike, kao što su mali uticaj na zagađenje okoliša, visoka toplotna moć, mogućnost lakšeg transporta u odnosu na ostale energente itd., tečni prirodni gas bilježi najveći godišnji porast trgovine u odnosu na ostale energente te ga to čini važni faktorom povećanja sigurnosti snabdijevanja prirodnim gasom.

6.5.4 Širenje unutrašnjeg energetskeg tržišta

Uprkos napretku postignutom proteklih godina, europski energetske sistem još uvijek ne daje očekivane rezultate. Europsko energetske područje još uvijek je previše rascjepkano zbog nedovoljnog broja interkonekcija između nacionalnih energetske mreža i mala efektivna iskorištenosti postojeće energetske infrastrukture.

Iako su se države članice obvezale na jasne rokove za dovršenje unutrašnjeg energetskeg tržišta do 2014.godine i uklanjanje „energetske otoka” EU-a do 2015.godine integracija energetskeg tržišta još nije završena. Završetak integracije unutrašnjeg energetskeg tržišta neophodno za opću energetske sigurnost i održivost EU te je od ključne važnosti za njezinu globalnu konkurentnost i privredni rast.

Također još nije postignut cilj država članica u postizanja nivoa međusobne povezanosti električne energije i gasa od najmanje 10 % njihovih postojećih proizvodnih kapaciteta, kao što je planirano u strategiji Energija 2020.

Dobro objedinjeno i regulisano, otvoreno i konkurentno unutrašnje energetskeg tržište zahtjeva od država članica da što hitnije prenesu i u potpunosti provedu sve relevantno zakonodavstvo EU-a, posebno treći energetske paket i da bolje usklade infrastrukturne projekte i zajednički planiraju razvoj mreža, osiguravajući time punu povezivost i isplativost sistemu u EU-u korištenjem prednosti prekograničnih sinergija i efikasnije mreže energetske infrastrukture. Za izgradnju sveeuropske

---

⁴³ Tečni prirodni gas (engl. Liquefied Natural Gas – LNG) je prirodni gas koji se, nakon obrade, odnosno pročišćavanja od primjesa (vode, teških ugljikovodika i kiselih gasova - sumporovodika i ugljičnog dioksida) u LNG postrojenjima (engl. LNG train) , pretvara u tekućinu bez boje i mirisa tokom procesa hlađenja na -162°C, pri približno atmosferskom pritisku. Sadržaj metana u LNG-u je obično više od 90%, ali može doseći vrijednost i 100% ukoliko je proces pročišćavanja konstruiran na takav način. Osim metana, sadrži i male količine etana, propana, butana, neke teže alkane i azot. Uklanjanje nečistoća iz prirodnog gasa je neophodno kako bi se gas mogao nesmetano pretvoriti u tečno stanje i kasnije transportirati. Procesom pretvaranja prirodnog gasa u tečno stanje se smanjuje volumen za oko 600 puta, što ga čini pogodnim za prevoz posebno dizajniranim LNG brodovima na lokacije gdje njegov transport gasovodima nije moguć ili jednostavno nije ekonomičan.

energetske mreže, u kojoj su sve države članice povezane i zaštićene od iznenadnih poremećaja snabdijevanja, potrebna su visoka ulaganja. Kako bi osigurala da se ta ulaganja i potrebna infrastruktura na vrijeme realizuju, Europska unija donijela je 2013.godine Uredbu o smjernicama za transeuropske energetske mreže. Uredbu je pratio Instrument za povezivanje Europe (CEF)⁴⁴, uspostavljen radi financijske podrške gradnji transeuropskih energetske, saobraćajnih i telekomunikacijskih mreža.⁴⁵ Osnovane su regionalne grupe za predlaganje i preispitivanje projekata od zajedničkog interesa koje uključuju predstavnike zemalja EU, Komisije, operatora prenosnih sistema i njihovih europskih mreža, promotora projekata, regulatornih tijela, kao i Agencije za saradnju energetske regulatora (ACER).

Projekti se biraju kao projekti od zajedničkog interesa (PCI) na osnovu pet kriterija. Oni moraju

- imati značajan uticaj na najmanje dvije zemlje EU
- unaprijediti integraciju tržišta i doprinijeti integraciji mreža država članica EU
- povećati konkurenciju na tržištima energije nudeći alternativu potrošačima
- povećati sigurnost snabdijevanja
- doprinosti ciljevima EU za energijom i klimom. Oni bi trebali olakšati integraciju sve većeg udjela energije iz promjenjivih obnovljivih izvora energije.

Utvrđeno je 12 strateških prioriteta transeuropske energetske infrastrukture, čije je provođenje do 2020.godine važno za postizanje ciljeva energetske i klimatske politike EU. Ti prioriteti obuhvataju različita geografska područja ili tematska područja u vezi s prenosom i skladištenjem električne energije, prenosom gasa, skladištenjem i infrastrukturom za tečni prirodni gas, pametnim mrežama, elektroenergetskim autocestama, prevozom ugljikovog dioksida i naftnom infrastrukturom.

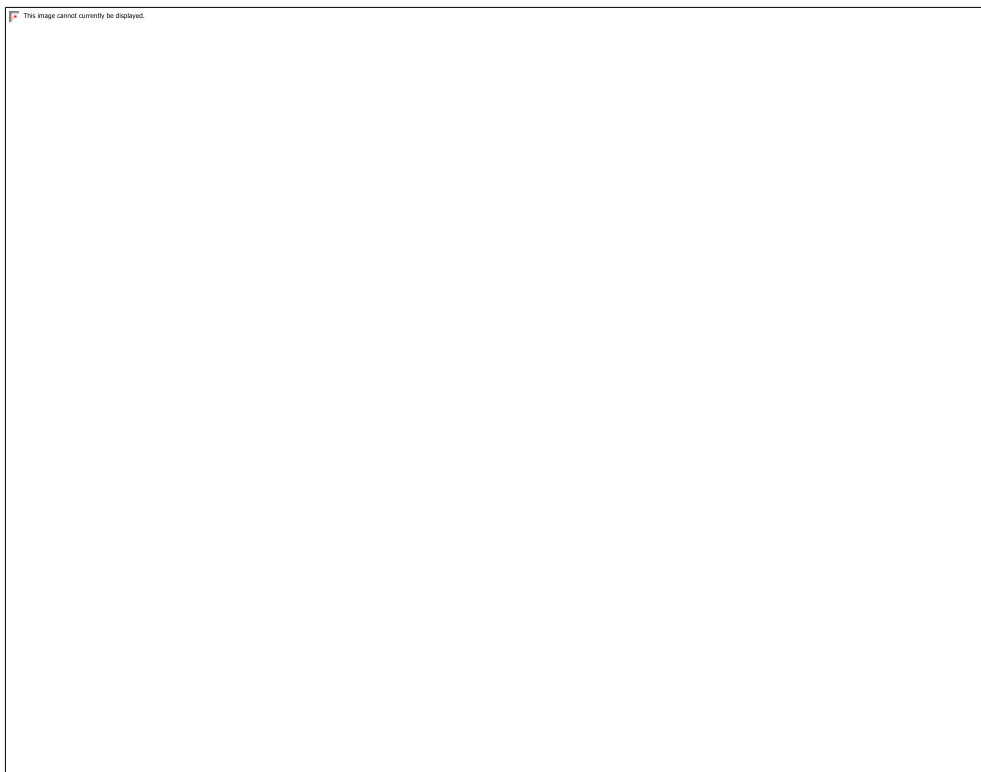
⁴⁴ **Instrument za povezivanje Europe (CEF)** je program za prometno i informacijsko povezivanje Europe. Ovaj program omogućit će pripremu i provedbu projekata od zajedničkog interesa u okviru politike transeuropskih mreža (TEN) u sektorima energetike, transporta i telekomunikacija. Podržavat će izgradnju nove i unaprjeđenje postojeće prometne, energetske i telekomunikacijske infrastrukture.

U okviru ovog programa zaoblast energije predviđen je budžet od 5,12 milijardi eura i prihvatljive aktivnosti iz ove oblasti su:

- Promicanje daljnje integracije unutarnjeg tržišta energijom i interoperabilnosti prekograničnih mreža električne energije i plina, uključujući jamstvo da nijedna država članica nije izolirana od europske mreže.
- Povećanje sigurnosti opskrbe EU diversifikacijom izvora opskrbe, ruta i opskrbe partnera.
- Doprinos održivom razvoju i zaštiti okoliša kroz olakšavanje integracije energije iz obnovljivih izvora na prijenosnu mrežu i razvijanja mreže ugljičnog dioksida kako bi se mogao mjeriti prijenos energije u centrima velike potrošnje energije i emisije CO₂.

(<http://www.eu-projekti.info/instrument-za-povezivanje-europe-connecting-europe-facility>)

⁴⁵ Otprilike 30 energetske infrastrukturnih projekata od zajedničkog interesa (Projects of Common Interest – PCI) već je dovršeno ili će se pustiti u rad do kraja 2018. Još 47 važnih projekata, od ukupno 173, trebalo bi biti dovršeno oko 2020 ((<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=COM:2017:0718:FIN>) [preuzela 01.03.2018](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=COM:2017:0718:FIN))

Slika 9 - Ilustrativni prikaz razvoja evropske energetske infrastrukture

Izvor: Datamonitor: Power AssetsDatabase 2011, icis.com, Enerlytics – Kraftwerke,
Okvirna energetska strategija Federacije Bosne i Hercegovine do 2035. godine

Financijska podrška Unije u okviru CEF-a važan je faktor za provođenje određenih bitnih elektroenergetskih i gasnih projekata od zajedničkog interesa koji donose znatnu socioekonomsku korist na regionalnom nivou, ali čije troškove tržište ne može snositi samo. Taj je program ključan za privlačenje privatnih ulaganja.

Pametni sistemi za prenos i skladištenje energije dobivaju podršku i iz sredstava kohezijskih fondova⁴⁶ EU-a, osobito iz Evropskog fonda za regionalni razvoj (EFRR)⁴⁷.

---

⁴⁶ Kohezijski fond namijenjen je najmanje razvijenim državama članicama Europske unije, čija je vrijednost bruto nacionalnog proizvoda (BDP) po stanovniku manja od 90% prosjeka EU-a. Riječ je o financijskom mehanizmu uspostavljenom 1993. godine za financiranje velikih infrastrukturnih projekata u Europskoj uniji na području okoliša i transeuropskih mreža. Glavna svrha Kohezijskog fonda je jačanje ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije Europske unije u interesu promicanja održivog razvoja. Za razdoblje od 2014. - 2020. godine sredstva Kohezijskog fonda usmjerena su na države članice Europske unije, i to njih 15: Bugarsku, Cipar, Češku, Estoniju, Grčku, Hrvatsku, Latviju, Litvu, Mađarsku, Maltu, Poljsku, Portugal, Rumunjsku, Slovačku i Sloveniju. (izvor <http://europski-fondovi.eu/program/kohezijski-fond>)

⁴⁷ Evropski fond za regionalni razvoj (EFRR) jedan je od pet fondova koji imaju zajednički naziv Evropski strukturni i investicijski fondovi (ESI fondovi). Cilj mu je jačanje gospodarske i socijalne kohezije te smanjivanje razlika između regija unutar EU, kroz podršku u razvoju i strukturnim prilagodbama regionalnih

Europski fond za strateška ulaganja (EFSU)⁴⁸ aktivirao je dodatna ulaganja u projekte za energetska infrastrukturu, energiju iz obnovljivih izvora i energetska efikasnost, što obuhvata i projekte od zajedničkog interesa koji se sufinanciraju u okviru CEF-a⁴⁹.

Projekti od zajedničkog interesa ne provode se, međutim, brže samo zbog financijske podrške nego i zbog regulatorne podrške i jednostavnijih propisa. Uredbom o TEN-E-u ubrzalo se izdavanje dozvola pa se projekti odobravaju brže i jednostavnije.

Komisija je osnovala četiri regionalne grupe na visokom nivou koje su u kratkom vremenu uspjele ubrzati razvoj infrastrukture u određenim europskim regijama sa specifičnim problemima. Te su grupe pomogle odrediti prioritetne ključne projekte od zajedničkog interesa u pojedinoj regiji;

- BEMIP – Plan za povezivanje baltičkog energetskog tržišta

Nova geopolitička i energetska realnost koja je nastala nakon ruske agresije na Ukrajinu, mobilizirala je baltičke zemlje u brzo provođenje regionalne energetske saradnje. U januaru 2015 godine, Litva, Latvija i Estonija potpisale su deklaraciju o sigurnosti snabdijevanja energijom kojom se zalažu za stvaranje funkcionalnog i integriranog tržišta gasa. Kada govorimo o sektoru gasa, baltičke zemlje se oslanjaju isključivo na Rusiju čiji interesi još uvijek dominiraju sektorom gasa. Baltičke zemlje su najranjivije, ne samo zbog njihove ovisnosti od jednog izvora, već i zbog zastarjele transportne infrastrukture koja je izgrađena još u sovjetskoj eri a koja je u stopostotnom vlasništvu Gazproma. Kada govorimo o gasu, sve baltičke zemlje primarno su orijentisane ka LNG terminalima, jeftinije je

---

gospodarstava, kao i podršku prekograničnoj, transnacionalnoj i međuregionalnoj suradnji. Uglavnom je usmjeren na proizvodne investicije u cilju otvaranja radnih mjesta, infrastrukturne investicije te na lokalni razvoj, kao i razvoj malog i srednjeg poduzetništva. Za razdoblje od 2007. do 2013. godine proračun EFRR, na razini Europske unije, iznosio je 201 milijardu eura, (izvor <http://europski-fondovi.eu/program/europski-fond-za-regionalni-razvoj>)

⁴⁸ Fond je osnovan 2015. kao upravljani račun unutar Europske investicijske banke (EIB). Fond se koristi javnim sredstvima kako bi se mobilizirala dodatna privatna ulaganja i **pružila kreditna zaštita** financiranju koje osiguravaju EIB i Europski investicijski fond (EIF). Jedna od funkcija fonda jest preuzimanje nekih rizika koje snosi EIB, koji će stoga moći ulagati u rizičnije projekte. Očekuje se da će sudjelovanje EIB-a **privući privatna ulaganja** u takve projekte. EFSU podržava strateška ulaganja u ključnim područjima kao što su infrastruktura, energetska učinkovitost i obnovljivi izvori energije, istraživanje i inovacije, zaštita okoliša, poljoprivreda, digitalne tehnologije, obrazovanje, zdravstvo i socijalni projekti. Fond se sastoji od **jamstva od 16 milijardi eura** iz proračuna EU-a i **5 milijardi eura** od Europske investicijske banke. Procjenjuje da će fond (21 milijarda eura) moći postići ukupni **multiplikacijski učinak od 1:15** čime će se **generirati do 315 milijardi eura u ukupnim ulaganjima**. (izvor: <http://www.consilium.europa.eu/hr/policies/investment-plan/>) (preuzela 01.03.2018.)

⁴⁹ Primjer gasnog transportnog koridora koji povezuje Bugarsku, Rumunjsku, Mađarsku i Austriju (BRUA), koji je u okviru CEF-a za radove dobio bespovratna sredstva od 179 milijuna EUR, a zatim u okviru EFSU-a imao pristup financiranju od 100 milijuna EUR, pokazuje koliki je CEF-ov potencijal za privlačenje privatnih ulaganja u energetska infrastrukturu. (izvor: Komunikacija o jačanju europskih energetskih mreža, <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/HR/COM-2017-718-F1-HR-MAIN-PART-1.PDF> preuzela 02.03.2018)

uložiti u terminale nego graditi sistem novih skupih gasovoda koji vode prema Rusiji⁵⁰. Drugi razlog za ulaganje u LNG upravo je ta izloženost Rusiji, glavnom dobavljaču gasa za Europu, koja se gradnjom terminala želi eliminisati. Gradnjom LNG terminala dobiva se mogućnost nabavke gasa iz različitih izvora, od proizvođača na Bliskom istoku, u Sjevernoj, Jugoistočnoj Aziji ili Australi.

Dva su strateški važna projekta baltičke gasne interkonekcije : GIPL – gasovod koji spaja Poljsku i Litvaniju i BALTIC CONNECTOR, veliki cijevovod između Finske i Estonije.⁵¹.

Ono što baltičko tržište električnom energijom čini jedinstvenim u svijetu jeste međusobno pomaganje i solidarnost. Nigdje u svijetu nećemo naći na primjer da jedna država vrši snabdijevanje električnom energijom dobar dio susjedne države iako i sama ima problem sa nedostatkom iste. Nigdje kao u baltičkim zemljama nije tako uspješno proveden proces integracije europske energetske infrastrukture kao bitan element ostvarivanja energetske strategije i sigurnosti. Oni su najbolje shvatili da diversifikacija izvora snabdijevanja energentima također podrazumijeva i nastojanja veće trgovinske povezanosti sa susjedstvom.⁵² Te interkonekcije praktično su prekinule energetske izolacije baltičkih država i povezale ih s ostatkom Europe.

Već 2018.godine Litva i Poljska planiraju dovršiti povezivanje cijevovoda za prenos LNG. Zahvaljujući mudrosti i jedinstvenom primjeru dobrosusjedskih odnosa i saradnje, danas baltičke zemlje uživaju u punoj neovisnosti od uvoza električne energije iz Rusije.

EU je u regiji koju obuhvaća BEMIP ukupno pomogla s oko 740 milijuna EUR u okviru CEF-a i s približno 430 milijuna EUR iz EFRR-a za energetske infrastrukture.⁵³

- Primjena Madridske deklaracije u jugozapadnoj Europi

Važan napredak ostvarila je i stručna grupana visokom nivou za interkonekcije za jugozapadnu Europu u integraciji Pirenejskog poluostrva s europskim kopnenim unutrašnjim tržištem energije. Projekt INELFE, kojim je udvostručen kapacitet elektroenergetske interkonekcije između Španjolske i Francuske te koji sad radi punim kapacitetom, pušten je u rad 2015.godine.

---

⁵⁰ [https://bloggereuropa.wordpress.com/2016/06/01/balticki-model-put-do-energetske-neovisnosti/\(preuzela 03.03.2018\)](https://bloggereuropa.wordpress.com/2016/06/01/balticki-model-put-do-energetske-neovisnosti/(preuzela%2003.03.2018))

⁵¹ GIPL je već uključen u Europsku mrežu operatora prenosnog sistema. Procijenjeni troškovi cijevovoda su oko 500 milijuna eura gdje je EU glavni finansijer dok se Lietuvos Dujos i poljski GAZ-SYSTEM javljaju kao sufinansijeri. Balticconnector nastoji povezati Baltik i finsku mrežu gasovoda kako bi se omogućio dvosmjerni tok gasa između Finske i Estonije. Kapacitet transporta je do 2,4 milijardi kubnih metara godišnje a koštati će oko 100 milijuna eura (<https://bloggereuropa.wordpress.com/tag/baltik/>)

⁵² Dugogodišnja regionalna saradnja u okviru Plana za međusobno povezivanje baltičkog energetskeg tržišta (BEMIP) znatno je doprinjela brzom dovršetku glavnih elektroenergetskih veza, među kojima su i Nordbalt (Litva – Švedska, 700 MW) te Litpol Link (Litva – Poljska, 500 MW). (izvor: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0718>, pruzeto 03.03.2018)

⁵³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0718>, pruzeto 03.03.2018)

Da bi se Pirenejski polutok posve integrirao s unutarnjim tržište električne energije te omogućilo iskorištavanje potencijala obnovljivih izvora novi interkonekcijski vod u Biskajskom zaljevu mora biti na vrhu popisa prioriteta kako bi se mogao završiti na vrijeme, najkasnije do 2025. Njime će se ponovno udvostručiti interkonekcijski kapacitet između dviju zemalja.

- CESEC – energetska povezanost srednje i jugoistočne Europe

U regiji srednje i jugoistočne Europe (CESEC), koja je već dugo osjetljiva na poremećaje u snabdijevanju i dalje se plaća skuplji gas od zapadne Europe premda je geografski bliža glavnom dobavljaču gasa.

Činjenica je da je ovisnost zemalja srednje i jugoistočne Europe o ruskom gasu velika i da su njihovi gasni sistemi međusobno izuzetno slabo povezani, a pogotovo su nepovezani sa sistemima ostalih europskih zemalja. Taj je problem dobio punu težinu zbog izuzetne složenosti zbivanja u Ukrajini i posebno zbog ruskog odustajanja od projekta Južni tok, neizvjesnosti vezane uz projekt Turski tok i najave prestanka tranzita ruskog gasa preko Ukrajine nakon 2019. godine. Inicijativom EK pokrenute su aktivnosti s ciljem što bržeg međusobnog povezivanja gasnih sistema tih zemalja, članica EU i ostalih zemalja u tim ugroženim područjima Europe (Central and South-Eastern European Gas Connectivity – CESEC).

Stručna grupa na visokom nivou ostvarila je 2016. i 2017.godine. važan napredak u prioriternim gasnim projektima za CESEC, posebno kad je riječ o spojnom gasovodu koji povezuje Bugarsku, Rumuniju, Mađarsku i Austriju (BRUA) i prvim fazama unapređivanja bugarske mreže. Rumunija, Bugarska, Austrija i Mađarska obvezale su se završiti izgradnju gasovoda BRUA koji će povezati njihove gasne sisteme. Ugovori za gradnju su potpisani, a građevinski radovi počeli su u proljeće 2018. godine. Četiri zemlje dogovorile su se da gasovod bude reverzibilna interkonekcija kojom će biti moguć protok gasu oba smjera. Gasovod je, osim za sigurnost snabdijevanja gasom tih zemalja, važan i za iskorištavanje novih velikih nalazišta gasa u Crnom moru jer bi omogućio Rumuniji da izvozi gas na zapadnoeuropsko tržište.⁵⁴

Primjer konstruktivne regionalne suradnje je potpisivanje Memoranduma o razumijevanju iz 2017. za povratni tok između Hrvatske i Mađarske, koji će omogućiti slobodan protok gasa, najprije iz LNG terminala na Krku, Ipak, tokom 2018.godine važno je izvesti preostala tri prioriterna projekta koja su dobila europsku podršku kako bi regija imala pristup raznovrsnim izvorima gasa. Dakle, 2018.godine najvažnije je osigurati da prema planu počne gradnja terminala za LNG u Hrvatskoj (Krk LNG) i spojnih gasovoda između Grčke i Bugarske te Bugarske i Srbije.

Zbog uspješnih rezultata u gasnom sektoru Komisija, države članice CESEC-a i ugovorne stranke Energetske zajednice sklopile su 2017. memorandum o razumijevanju kojim se CESEC-ov djelokrug širi na tržište i infrastrukturu za električnu energiju, energetska efikasnost i razvoj proizvodnje

---

⁵⁴ <http://www.energetika-net.com/vijesti/plin/ipak-brua-25466> ,pristupila 01.03.2018

energije iz obnovljivih izvora te omogućuju konkretne mjere za efikasno i dobro povezano tržište električne energije u regiji. Stručna grupa na visokom nivou dogovorila se i o geografskom širenju na cijeli zapadni Balkan.

- Sjevernomorska energetska saradnja

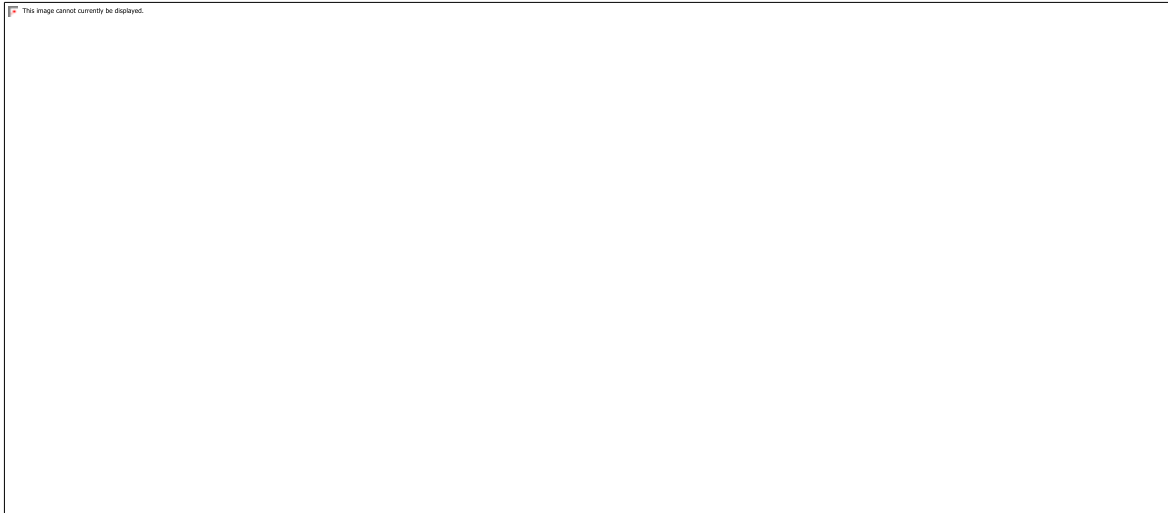
Sjevernomorske zemlje potpisale su 2016. memorandum o razumijevanju kojim se promoviše integracija energije vjetra na moru i bolja međusobna povezanost. Kako bi se osigurao konkretan napredak, dogovoreno je da u centru pažnje budu inovativni projekti kojima se stvaraju sinergije između različitih elemenata energetskog sistema, najprije kombinovanjem proizvodnje energije iz obnovljivih izvora i prenosa. Javni i privatni partneri saradivat će na izradi pravnog i regulatornog okvira koji će doprinositi razvoju takvih projekata te na olakšavanju saradnje i koordinacije između nosioca projekata.

Europa je danas u boljem položaju zbog dovršenih gasnih projekata od zajedničkog interesa, Budu li projekti od zajedničkog interesa završeni na vrijeme, u načelu bi sve države članice, osim Malte i Cipra, do 2022. trebale imati pristup trima izvorima gasa. Gasni su projekti dosad imali znatno učešće i po količini i po dodijeljenim finansijskim sredstvima jer je poboljšanje energetske sigurnosti osjetljivih država članica i regija bilo hitan prioritet. Stoga bi do 2025. Europa trebala imati dobro međusobno povezanu gasnu mrežu koja je otporna na poremećaje. Elektroenergetski projekti, među kojima i digitalizacija mreže te uvođenje pametnih tehnologija u mrežu, narednih će godina biti sve važniji za prekograničnu integraciju energije iz obnovljivih izvora.

Trenutno nedovoljna povezanost regija poput Pirenejskog poluotoka prepreka je većem učešću energije iz obnovljivih izvora i većem približavanju cijena. Isto vrijedi i za spor napredak u unapređivanju unutrašnje mreže, npr. između sjevera i juga Njemačke. Općenito govoreći, u scenariju s velikim učešćem energije iz obnovljivih izvora potrebe za ulaganjima u interkonekcijske vodove bit će više nego dvostruko veće.

Porast učešća obnovljivih izvora u proizvodnji električne energije na 50 % do 2030. sve će jače potsticati dekarbonizaciju sektora poput saobraćaja, industrije i grijanja i hlađenja u kojima su dosad prevladavala fosilna goriva. Usto, pažnja se mora posvetiti unapređivanju mreža za prenos i distribuciju električne energije, digitalizaciju mreža, primjenu pametnih tehnologija u mrežama, upotrebi novih infrastrukturnih rješenja, osobito za skladištenje električne energije, te uticaju vlastite potrošnje.

Slik 10: Međusobna povezanost tržišta

izvor :<http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/energy/hr/>, pristupila 01.03.2018

Završetak intergrisanog energetskeg tržišta, sigurnost snabdijevanja prirodnim gasom i diversifikacija snabdijevanja postaju prioriteti europskih država. Unutar navedenih koridora, u skladu sa tehničkim kriterijima i uslovima, svake dvije godine utvrđuju se projekti od zajedničkog interesa, svi projekti koji predstavljaju karike koje nedostaju u tom lancu tj. potrebni za provođenje prioritetnih koridora.⁵⁵

6.6 Problem zagađenosti, klimatske promjene i energetska efikasnost- problemi savremenog doba

Do početka 20.stoleća čovjekov negativni utjecaj na okoliš bio je neznatan i njegove aktivnosti nisu ozbiljna ugrožavale ekosistem na Zemlji. Naučno-tehničke revolucije, nagli porast broja stanovnika i velikih gradova, rast industrijskog i saobraćajnog sektora, te rast cjelokupne aktivnosti čovječanstva počeli su snažno uticati na ravnotežu u Zemljinom ekosistemu i dovedene su u opasnost brojne biljne i životinjske vrste, pa i život samoga čovjeka. O zaštiti prirode i okoliša danas bi trebalo razmišljati više nego ikad jer su to ključni problemi današnjice. Sve više dolazi do izražaja sukob razvoja i zaštite okoliša. Istraživanja u razvijenim industrijskim zemljama pokazala su da okoliš najviše zagađuju motorna vozila, industrija, termoelektrane i gasovi što se nekontrolirano ispuštaju u atmosferu, od kojih su najopasniji ugljični dioksid, metan i natrijev oksid.

Sunčeva energija utiče na vrijeme i klimu na zemlji. Zagrijana Zemljina površina vraća tu energiju u svemir. Gasovi koji u atmosferi stvaraju staklenik, zadržavaju toplotu, nešto poput staklene ploče na stakleniku. Bez ovog prirodnog efekta staklenika temperature bi bile znatno niže nego što su sada, i život na zemlji, kakav je danas, ne bi bio moguć. Umjesto toga, zahvaljujući gasovima u

---

⁵⁵ Desetogodišnji plan razvoja plinskog transportnog sustava Republike 2018. - 2027. Str34)

omotaču prosječna temperatura na zemlji je ugodna, i iznosi 15°C. Problem nastaje ako atmosferska koncentracija oksidnih gasova naraste. Naučnici vjeruju da su glavni uzročnici povećanja ugljen dioksida i drugih stakleničkih gasova sagorijevanje fosilnih goriva. Od početka industrijske revolucije koncentracija ugljičnog dioksida u atmosferi povećala se za 30%, koncentracija se metana udvostručila, a natrijeva oksida se povećala za 15%. Ova povećanja utiču na zadržavanje toplote u zemljinoj atmosferi i utiču na klimatske promjene.

Klimatske promjene su jedan od najvećih izazova sa kojima se susreće svijet u 21. stoljeću. Posljedice klimatskih promjena osjećaju se u svim dijelovima svijeta. Kao rezultat promjene klime, sve su češći slučajevi suše i poplave.; oskudnost voda za piće, industriju i poljoprivredu je sve veća jer porast temperature još više ugrožava već pogođene resurse podzemnih voda; šumski požari su češći i ozbiljniji;. očekuje se smanjenje snježnog prekrivača i dužine zimskog perioda, što utiče na rezerve vode u zemlji.

Kada se u drugoj polovini dvadesetog stoljeća vidjelo da aktivnost čovjeka uzrokuje promjene klime, počele su se osnivati brojne organizacije koje su se bavile problemom okoliša. Međunarodna klimatska politika sistemski se počinje voditi 1979. godine održavanjem Prve svjetske konferencije o klimi u Genevi, kada je usvojen Svjetski klimatski program (WorldClimatic Programme – WCP). Godine 1988. Generalna je skupština Ujedinjenih naroda osnovala Međuvladino tijelo za klimatske promjene (Intergovernmental Panel on ClimateChange – IPCC). Naučnici zaposleni u ovom tijelu bave se istraživanjem klimatskih promjena i procjenjivanjem njihovih posljedica, a donose i preporuke za političke strategije koje se odnose na klimatske promjene. Na međunarodnoj konferenciji o klimatskim promjenama koja se održala 1988. godine u Torontu i koja je bila naučnog karaktera, upozoreno je na povećanje stakleničkih gasova u atmosferi, te su države pozvane da smanje emisiju ugljikovog dioksida za 20 % do 2005. godine u odnosu na 1988. godinu. Ovaj zahtjev, iako opravdan, nije naišao na podršku. Na Drugoj svjetskoj konferenciji o klimi u Genevi 1990. godine postojao je širok naučni konsenzus da su klimatske promjene uzrokovane emisijom stakleničkih gasova u atmosferu. Međutim ni ovaj put zahtjev za smanjenje stakleničkih gasova nije naišao na podršku. Godine 1992. održana je Konferencija o zaštiti životne sredine i razvoju u Rio de Janeiru. U okviru te konferencije 160 država Ujedinjenih naroda donijelo je Okvirnu konvenciju o promjeni klime (United Nation Framework Convention on Climate Change –UNFCCC), koja je na snagu stupila 21.marta 1994. godine. Naveden je cilj da se nivo emisije stakleničkih gasova u atmosferu smanji, te do 2000. godine dovede na nivo emisije iz 1990. godine. Prva konferencije država potpisnica Konvencije o klimi održana je 1995. godine. Donesen je zaključak da se za dvije godine donesu propisi o smanjenju stakleničkih gasova od strane razvijenih zemalja. U tom su razdoblju vođeni intenzivni pregovori kako bi se usuglasio tekst sporazuma kojima se predviđa smanjenje emisije stakleničkih gasova. Na trećoj konferenciji država potpisnica Konvencije o klimi u

Kyotu 1997. godine usvojen je Kyotski protokol. Važno je naglasiti da je Kyotski protokol donesen nakon teških pregovora, pa i opstrukcije nekih moćnih država te je rezultat pokušaja vlada svijeta da se dogovore o smanjenju emisija stakleničkih gasova. Nakon što je protokol ratificiralo 55 država, zaključno s Ruskom Federacijom, on je 16.februara 2005. godine stupio na snagu. Danas ovaj dokument prihvaćaju i potpisuju čak 183 države. Protokol iz Kyota je međunarodni ugovor kojim se države potpisnice obvezuju da će smanjiti emisiju šest gasova koji uzrokuju efekt staklenika (ugljični dioksid, metan, dušični oksid, hidrofluorokarbonati, perfluorokarbonati i sumporni heksafluoridi) za najmanje 5% u razdoblju od 2008. do 2012. godine, a u usporedbi s nivoom emisije iz 1990. godine.⁵⁶

U Parizu je od 30.novembra do 12. decembra 2015.godine održano 21. zasjedanje Konferencije stranaka (COP 21) Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime (UNFCCC) i 11. zasjedanje sastanka stranaka Kyotskog protokola (CMP 11). Stranke su 12. decembra postigle novi globalni sporazum o klimatskim promjenama - Pariški sporazum Tada su se zemlje potpisnice između ostalog obavezale da će uložiti sve napore da se globalno zagrijavanje smanji znatno ispod 2 stepena Celzijusa, da će se ojačati kapacitet država da se bore protiv klimatskih promjena, te da će se ojačati nacionalne strategije zemalja. Do sada je sporazum ratificiralo 169 zemalja, među kojima je i Bosna i Hercegovina.

Pariški sporazum praktički predviđa da svijet odustane od fosilnim gorivima, i to do sredine 21.stoljeća. Države su se obvezale dekarbonizirati svoju industriju i pomoći siromašnim zemljama.⁵⁷

Pariški sporazum stupio je na snagu u novembru 2016. nakon što je prijeđen prag od 55 zemalja koje su ratificirale tekst, a koje predstavljaju 55% emisija gasova s efektom staklenika. Sporazum predviđa i da se svakih pet godina provede revizija i prati provođenje sporazuma.

Prvi globalni klimatski sporazum koji obvezuje kako bogate, tako i siromašne zemlje na zaustavljanje rasta emisija stakleničkih gasova, koji su uzročnici za zagrijavanje planeta, postavlja ključni dugoročni cilj da se u ovom stoljeću ukloni emisija stakleničkih gasova koje proizvodi čovjek⁵⁸.

---

⁵⁶ <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=6021&langTag=bs-BA>, pristupila 03.03.2018

⁵⁷ Razvijene zemlje obvezale su se da će pomoći zemljama u razvitku u borbi protiv zagrijavanja sa 100 milijarda dolara godišnje od 2020.godine. Prema sporazumu, Sjedinjene Američke Države obvezale su se do 2025.godine smanjiti emisije štetnih plinova u atmosferi za 25 do 28 posto u odnosu na vrijednosti 2005.godine i uplatiti do tri milijarde dolara pomoći siromašnim zemljama za klimatsko prilagođavanje do 2020. godine. Samo godinu i pol nakon euforije koju je izazvao Pariški sporazum, SAD-a, jedan od najvećih zagađivača u svijetu, povukle su se iz sporazume i time zadale težak udarac u borbi protiv klimatskih promjena (<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/sest-stvari-koje-morate-znati-o-sporazumu-iz-kojeg-se-trump-povukao-20170602,preuzeto> 05.03.2018)

⁵⁸ Kina je odgovorna za više od 20 posto ukupne emisije, dok SAD pokriva još 17,9 posto. Rusija je odgovorna za 7,5 posto, a Indija za 4,1 posto emisije stakleničkih gasova(izvor <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/>, pristupila 03.03.2018)

Ako uzmemo u obzir posljedice na okoliš korištenjem različitih izvora energije, vidjet ćemo da postoje velike razlike između izvora energije koji su ekološki najprihvatljiviji i onih koji su najnepovoljniji za okoliš. Pošto ne postoji nijedan izvor energije, koji na neki način nisu štetni za okoliš, najvažnije je što se može uraditi je korištenje energije na efikasan način. Pod pojmom energetska efikasnost podrazumjeva se efikasna upotreba energije u svim sektorima krajnje potrošnje energije, industriji, saobraćaju, domaćinstvu, poljoprivredi, ali i u procesu njenih transformacija. Cilj energetske efikasnosti je korištenje minimalno moguće količine energije za određenu namjenu tako da se nivo komfora u domaćinstvu i stopa proizvodnje u industriji ostanu sačuvane. Važno je naglasiti da energetska efikasnost nikako se ne smije posmatrati kao štednja energije, jer štednja uvijek podrazumjeva određena odricanja, dok efikasna upotreba energije nikada ne narušava uslove rada i života. Dakle, moglo bi se reći da je energetska efikasnost prvenstveno stvar svijesti ljudi i njihove volje za promjenom svakodnevnih navika prema energetski efikasnim rješenjima, a tek onda stvar kompleksnih tehničkih rješenja. Energetska efikasnost najšire je dostupan izvor energije. Davanje prioriteta energetske efikasnosti odražava činjenicu da je najjeftiniji i najčišći izvor energije ona energija koja se ne treba proizvoditi ni koristiti.

U građevinarstvu, energetska efikasnost znači upotrebu manje količine energije za grijanje i hlađenje prostora, ventilaciju, rasvjetu te pripremu tople vode, uz isti nivo udobnosti odnosno osjećaja komfora u prostoru. Na zgrade otpada oko 40 % ukupne potrošnje energije, a oko 75 % njih energetski je neefikasno. Energetska efikasnost u zgradama narušena je zbog nedovoljnih ulaganja i brojnih prepreka. Iako se zgrade redovno održavaju ili poboljšavaju, ulaganja u uštedu energije često se zanemaruju zbog oskudnog kapitala za sve vrste ulaganja, nedostatka vjerodostojnih informacija, nedostatka kvalificiranih radnika ili sumnji u moguće koristi te vrste ulaganja⁵⁹. Prema važećem EU zakonodavstvu, propisuje se maksimalna godišnja potrošnja energije u zgradama od 95 KWh (kilovatsati) po metru kvadratnom.⁶⁰

Kako bi pomogla u prelazu na čisti energetski sistem Komisija je u novembru 2016. predložila paket revizija zakona "Čista energija za sve euroljane". Paket obuhvata mjere za

---

U svijetu 100 najvećih industrijskih kompanija odgovorno je za oko četvrtinu svih emisija stakleničkih plinova. (Hina) <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/upozorenje-un-a-pariski-sporazum-se-ne-postuje-prijeti-nam>

⁵⁹ Pri sadašnjoj stopi obnove od približno 1 % zgrada svake godine, bilo bi potrebno sto godina da se sve zgrade unaprijede na moderne, približno nulte razine energije. Zgrade s čistom energijom predstavljaju mnogo više od uštede energije: povećavaju udobnost življenja i kvalitet života. (Izvor: Čista energija za sve Europljane)

⁶⁰ U zgradama u Bosni i Hercegovini se troši više od 200 kilovatsati po metru kvadratnom energije godišnje, dok se kod privatnih kuća ti pokazatelji kreću oko 350 KWh. (<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/poticanje-energetske-efikasnosti-u-bih>, pristupila 03.03.2018)

promovisanje upotrebe energije iz obnovljivih izvora, energetske, obnovu europskih zgrada kako bi bile energetske efikasnije, bolje informiranje potrošača⁶¹.

Energetski sektor važan je za EU: cijene energije utiču na konkurentnost i čine u prosjeku 6 % godišnjih troškova domaćinstva. U energetske sektoru je zaposleno približno 2,2 milijona ljudi. Razvoj proizvoda i usluga povezanih s obnovljivim izvorima energije i energetske efikasnosti doveo je do osnivanja novih preduzeća u cijeloj Europe, čime su Europljanima osigurani novi izvori razvoja i radnih mjesta. U sektorima povezanim s obnovljivim izvorima energije direktno je ili indirektno zaposleno više od milijon radnika, a približno milijon radnika zaposleno je u sektoru povezanom s energetske efikasnosti.⁶²

---

⁶¹ Ovaj paket prilika je za ubrzavanje prelaza na čistu energiju, ekonomskog rasta i otvaranja radnih mjesta. U okviru paketa, kojim će se do 2021. godine mobilizirati javna i privatna ulaganja u dodatnom iznosu do 177 milijardi eura godišnje, u sljedećih se deset godina BDP može povećati do 1% te se može stvoriti 900 000 novih radnih mjesta. To bi značilo i da će emisija ugljika 2030. godine u prosjeku biti 43 % niža nego sada, a otprilike polovinu izvora za proizvodnju električne energije u EU-u činit će obnovljivi izvori. Izvor: Čista energija za sve Europljane, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4009_hr.htm preuzeto 05.03.20189

⁶² Izvor: Čista energija za sve Europljane

7 NACIONALNI I MEĐUNARODNI ENERGETSKI INTERESI

Moderni stil života podrazumijeva sve veću upotrebu energije u svrhu postizanja veće efikasnosti i komfora, pa je upotreba energije svakim danom sve veća. Rasvjeta, grijanje, prijevoz i industrijska proizvodnja svakodnevnih usluga za koje je energija od ključne važnosti, a bez kojih poduzeća, pa ni mi sami ne bi mogli opstati. Stalni porast potražnje za energentima, uslovljen je rastom ljudske populacije, ali i rastom privredne proizvodnje. S druge strane, dostupnost izvorima energije nije proporcionalna tom porastu. Zbog svega ovog energija postaje važan faktor nacionalnih i međunarodnih interesa.

7.1 EU i Ruska Federacija

Još ranih 1980-ih godina u zemljama Zapadne Europe jvila se potreba za sigurnim energentima, posebno gasom, što je dovelo do izgradnje gasovoda preko kojih je bivši SSSR izvezio gas u srednju i zapadnu Europu. Postojao je obostrani interes. Industrija zemalja Zapadne Europe razvijala se brzo i neophodan je bio siguran izvor energije. Gasovod iz tadašnjeg SSSR-a bio je najkraći i stoga najjeftiniji način snabdijevanja potrebnim energentima.

Istovremeno, razvoj SSSR je stagnirao i izvoz energenata iz zemlje bogate prirodnim resursima bio je najbrži i ujedno najlakši način punjenja državnog budžeta. U tome je glavnu ulogu igralo tadašnje sovjetsko Ministarstvo gasne industrije, Gazprom. Ono je u vrijeme perestrojke (transformacije iz planske u tržišnu ekonomiju) 1989. godine bilo transformirano u državnu korporaciju Gazprom, najvećeg svjetskog proizvođača i izvoznika prirodnog gasa.

Rukovodstvo SAD-a, koje je Marshallovim planom obnovilo Zapadnu Europu krupnim investicijama i time steklo glavne saveznike u zemljama Zapadne Europe, a samim tim i ogroman politički utjecaj na njih, razumljivo, nije željelo dijeliti taj utjecaj sa svojim glavnim suparnikom, Sovjetskim Savezom. Zbog toga je uvoz sovjetskog gasa u Zapadnu Europu viđen kao strateška opasnost za uticaj SAD-a u Zapadnoj Europi.

Ipak, podudaranje interesa Zapadne Europe i SSSR-a je prevladalo te su sovjetski gasovodi jos dugo poslije kraja Hladnoga rata i raspada Socijalističkog bloka ostali osnovni put snabdijevanja gasom za cijelu kontinentalnu Europu. Tako se s vremenom stvorila i uzajamna ovisnost: EU od snabdijevanja gasom iz Ruske Federacije, a Ruska Federacija od izvoza gasa u Europu.

Raspadom Sovjetskog Saveza, Ruska Federacija je postala glavni izvoznik energenata u kontinentalnu Europu, ali je i izgubila kontrolu nad Poljskom, Češkom, Slovačkom, Mađarskom i pribaltičkim zemljama (Estonijom, Letonijom, i Litvanijom), koje su se već tada opredjelile za integraciju s EU.

Pri tom, zemlje Zapadne Europe ostale su glavno izvozno tržište za Rusku Federaciju. Ukrajina i Bjelorusija, postale su tranzitne zemlje za ruske energente ka Europi.

Veliko proširenje EU, koje se desilo 2004. i 2007. godine zahtjevalo je i novi pristup energetici unutar EU. Sadašnja energetska politika koja je sumirana u dokumentu “Treci energetska paket EU” (koji je stupio na snagu 2011. godine), podrazumijeva potpunu liberalizaciju tržišta gasa i električne energije unutar EU. To podrazumjeva potpuno otvoren pristup svim energetskim kompanijama na EU tržište, a s druge strane prepušta industrijskim i individualnim potrošačima izbor snabdjevača energijom. Ipak, ova politika je dugoročna vizija, kojoj će se realno približiti tek u slijedećih nekoliko desetljeća.

Istovremeno, na energetskom tržištu Ruske Federacije se od 2000. godine događao potpuno suprotan proces. Ekstremno brze, ali tako i nedovršene privredne reforme 1990-tih, rezultirale su još većom ovisnošću državnog budžeta o prihodima od izvoza energenata nego u vrijeme SSSR-a. Zatim, od 2000. godine, Gazprom, kao najveća državna kompanija i najveći porezni obveznik, dobio je monopol za izvoz gasa iz Ruske Federacije⁶³. Baš ove dijametralno različite energetske politike EU i Ruske Federacije nisu mogle dovesti do konstruktivnog energetskog dijaloga među njima.

Zbog nedostatka drugih značajnih prihoda u državni budžet, politička vodstva Bjelorusije i Ukrajine su koristila gasovode kao sredstvo Gazpromu za smanjenje cijena na gas. Pregovori su doveli do sporova koji su rezultirali velikim krizama u Ukrajini i Bjelorusiji.

Da bi osigurao direktan izvoz gasa na svoja glavna tržišta i izbjegao nove tranzitne sporove, Gazprom je, počeo graditi gasovode koji zaobilaze Ukrajinu. Najprije je to bio Plavi tok prema Turskoj, zatim Jamal-Europa kroz Belorusiju i Poljsku do Njemačke, i na kraju Sjeverni tok koji je, uprkos izrazitom protivljenju Poljske i baltičkih zemalja, spojio direktno Rusku Federaciju i Njemačku preko dna Baltičkog mora i u funkciji je od 2011. godine. Da zemlje Južne Europe dobile gas mimo Ukrajine, osmišljen je projekt Južni tok, koji je trebao spojiti Rusku Federaciju direktno s jugoistočnom članicom EU, Bugarskom, preko dna Crnog mora. O ovim gasovodima biće više rečeno u nastavku.

U globalnoj energetici dominiraju Sjedinjene Američke Države, Ruska Federacija i Kina, dok je u području Euroazije nezaobilazna uloga Ruske Federacije.⁶⁴

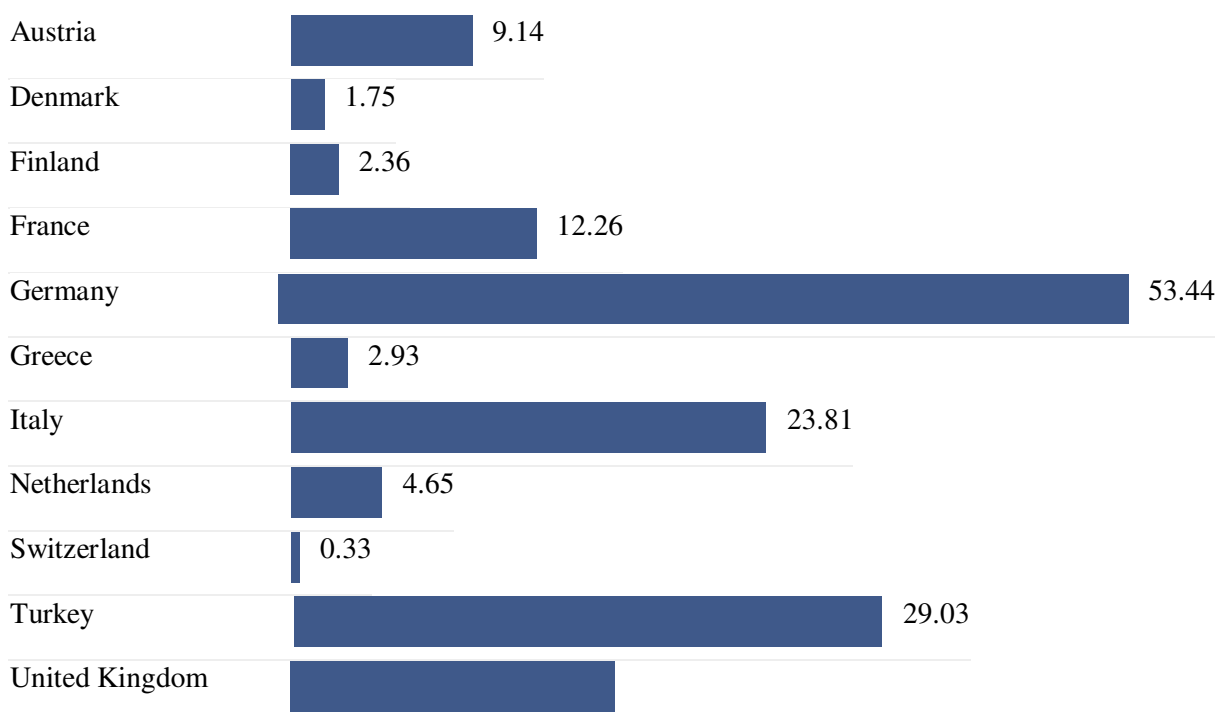
---

⁶³ Glavnim tržištem Gazproma ostale su zemlje Zapadne Europe, a dva sovjetska gasovoda – “Jamal”, preko kojeg kroz Bjelorusiju do Poljske dolazi 20% gasa iz Rusije, i “Držba” preko kojeg kroz Ukrajinu do Mađarske dolazi 80% gasa iz Rusije – ostala su tranzitnim rutama. (Izvor: <http://www.nspm.rs/hronika/slovacka-sa-ukrajinom-postignut-dogovor-o-istoruci-evropskog-gasa.html>)

⁶⁴ Prema proizvodnji nafte, Ruska Federacija spada među vodeće zemlje jer s proizvodnjom od 540,7 milijuna tona u 2015. godine malo zaostaje za vodećim proizvođačem nafte u svijetu, Saudijskom Arabijom, čija je proizvodnja te godine iznosila 568,5 milijuna tona I SAD čija je proizvodnja iznosila 567,2 milijuna tona.

Nema sumnje da je Ruska Federacija Europi nezamjenljiv izvor snabdijevanja naftom, a pogotovo gasom. Uprkos smanjenju potražnje za gasom koje se nastavilo i u 2015. u odnosu na proteklih nekoliko godina, Ruska Federacija je i dalje prva kada je u pitanju snabdijevanje Europe tim energentom. Njen je gas po cijeni konkurentan svakom drugom energetsom izvoru. Sa druge strane Ruska Federacija u Europi ima veliko, predvidivo tržište visokih platežnih sposobnosti. Izvoz nafte i gasa čini oko 2/3 ruskog izvoza te on državnom budžetu Ruske Federacije donosi oko polovicu prihoda. To pokazuje kako Europa ovisi o ruskoj nafti i gasu, ali i obratno, da Ruska Federacija itekako ovisi o izvozu energije u Europu.

Gazprom Export je u 2017.godini isporučio 155,96 milijardi kubnih metara gasa na tržištima u regiji:⁶⁵

Ruski izvoz gasa u Europu trebali su se odvijati sa dva nova pravca: gasovodom "Sjeverni tok" koji je izgrađen i gasovodom "Južni tok" koji je predložen za gradnju ispod Crnog mora do zemalja jugoistočne Europe. Prvi je 2012. dopunjen izgradnjom druge cijevi, čime je njegov kapacitet povećan

Ruska Federacija je na kraju 2015.godine raspolagala s oko šest posto svjetskih rezervi nafte. Ona je druga po redu proizvođač prirodnog gasa u svijetu, iza Sjedinjenih Država; 2015.godine proizvela je nešto ispod 516 milijardi m³ (Sjedinjene Države oko 705 milijardi m³), a ruske rezerve iznosile su 17,3 posto ukupnih potvrđenih rezervi gasa u svijetu. Ako se tomu pribroje i velike rezerve uglja od 157 milijardi tona, koje čine 17,6 posto ukupnih rezervi uglja u svijetu, uloga Ruske Federacije geopolitici energije iznimno je velika (Izvor: British Petroleum 2016).

⁶⁵ <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>

na oko 55 milijardi m³ godišnje, dok je drugi otkazan krajem 2014. godine, nakon eskalacije političke krize u Ukrajini i pogoršanja političkih odnosa Europske unije i Rusije.

Tabela 5: Postojeći izvozni kapaciteti ruskog gasa u Europu

Gasovod		Kapacitet
Sjeverni tok	Cjevovod 1	27,5 milijardi kubnih metara
	Cjevovod 2	27,5 milijardi kubnih metara
Jamal- Europa		33 milijardi kubnih metara
Ukrajina		140 milijardi kubnih metara
Plavi tok		16 milijardi kubnih metara
Ukupno		244 milijardi kubnih metara

Tabela 6: Planirani izvozni kapacitetigasa u Europu

Gasovod		Kapacitet
Sjeverni tok 2	Cjevovod 1	27,5 milijardi kubnih metara
	Cjevovod 2	27,5 milijardi kubnih metara
Jamal- Europa 2		15 milijardi kubnih metara
Južni tok		63 milijardi kubnih metara
Ukupno		133 milijardi kubnih metara

Ruska Federacija kao izvoznik energenata teži diverzifikaciji tržišta, i to prema Kini i Pacifiku. Ukoliko bi uspjela da sprovede ovu diverzifikaciju, mogla bi do određene mjere da bira u kom pravcu će izvoziti svoju naftu i gas. To bi bio ruski san kao proizvođača, odnosno noćna mora za potrošače koji bi se morali da nadmeću jedni protiv drugih. Za tranzitne države to bi bilo eliminisanje bilo kakvog njihovog uticaja. Međutim ruski planovi diverzifikacije će vjerovatno biti teže izvodljivi nego što Moskva vjeruje, a manje opasni nego što europaljani strahuju.

S druge strane EU traži načine da diverzifikuje svoje izvore snabdijevanja za neophodne dodatne količine iz država kao što su Egipat, Katar, Alžir. To ne znači da se EU želi udaljiti od Ruske Federacije, već se radi o želji da se osigura potpuno zadovoljenje buduće tražnje i zaštitu od njenog monopolističkog uticaja. Prirodni gas povezuje EU i Rusku Federaciju i tako će ostati narednih decenija, jer za Rusku Federaciju izvoz energenata je od suštinskog značaja za podsticanje bržeg ekonomskog razvoja, a za EU obezbjeđuje energetska sigurnost Europe i održava njen ekonomski rast.

7.2 Krize u Ukrajini ubrzale inicijative za diverzifikaciju energetske izvora i transporta energenata

Kada se raspao Sovjetski Savez ispostavilo se da se preko 80% plina iz Ruske Federacije izvozi kroz Ukrajinu. Ukrajina je u toj situaciji počela tražiti razne olakšice: da joj Ruska Federacija naplaćuje gas manje nego drugim kupcima, a da skuplje naplaćuje tranzit. Međutim, novac koji je uplaćivan za tranzit nije investiran u gasovod, a gasovod bez modernizacije zastarjeva. Očigledno je da bi modernizacija ukrajinskog sistema bila jeftinija od izgradnje novih koridora. S Ukrajinom su vođeni pregovori na tu temu. Tako je 2004. potpisan sporazum po kojem je trebalo da se ukrajinski sistem za transport gasa modernizira Gazpromovim sredstvima, i u tu svrhu je bilo osnovano zajedničko rusko-ukrajinsko poduzeće. Međutim, u Ukrajini je krajem 2004. izvedena „narančasta revolucija“ i nove vlasti su odmah raskinule sve sporazume s Ruskom Federacijom. U gasovod i dalje nisu ulagane nikakve investicije.

Petnaest godina nakon raspada Sovjetskog Saveza, Ukrajina je bila najveći uvoznik gasa i glavna država za njegov transport prema tržištima zapadne Europe⁶⁶. Ta međuzavisnost, u kombinaciji sa korupcijskim aranžmanima i netransparentnim ugovorima, bila je izvor nestabilnosti u odnosima Ruske Federacije, Ukrajine i Europe, a vrhunac se dogodio 2009. godine velikom gasnom krizom, kad je Ruska Federacija zbog neplaćanja prekinula transport gasa. EU je reagovala, privremeno ugasila krizu, ali sukob je i dalje tinjao, zbog čega je Ruski Gazprom intenzivno počeo razvijati strategiju diverzifikacije pravaca snabdijevanja prema Europi. Prvi rezultat te nove strategije bio je Sjeverni tok – gasovod kojim je ruski gas dopremljen direktno potrošačima u Njemačku.

Svoje nezadovoljstvo gradnjom Sjevernog toka, osim Ukrajine, izrazila je Poljska. Kada je gasovod otvoren 2011. godine, on je zapravo postao direktna veza između Ruske Federacije i Njemačke preko Baltičkog mora, a da i ne dotiče teritoriju Poljske.⁶⁷

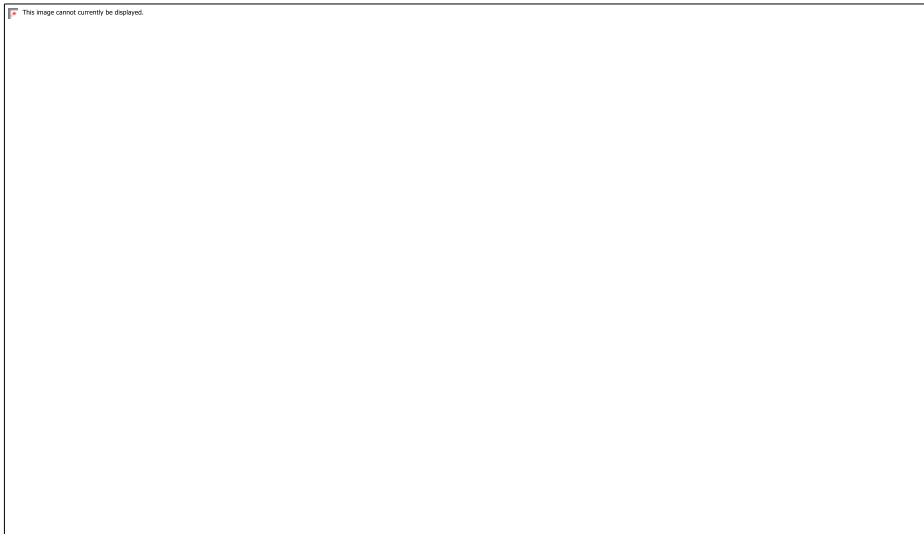
Paralelno sa gradnjom Sjevernog toka je sagrađen i gasovod OPAL koji je zapravo krak Sjevernog toka koji u istočnoj Njemačkoj teče paralelno sa poljskom granicom sve do Češke, odakle gas vodi u cijelu centralnu Evropu. Tu je Poljska zaobiđena kao tranzitna zemlja.⁶⁸

---

⁶⁶ Ukrajina je trošila između 40 i 50 milijardi kubnih metara gasa, a kroz Ukrajinu je svake godine transportovano 80 milijardi kubnih metara gasa za Evropu.

⁶⁷ Važan prihod Poljske je zapravo nastavak gasovoda *Jamal* koji vodi ravno kroz Poljsku i onda preko Berlina dalje na zapad Evrope

⁶⁸ Prema odredbama Evropske unije o slobodnoj tržišnoj utakmici, nije dopušteno da kompanije koje dobivaju gas ujedno budu vlasnici gasovoda jer to je siguran način da onda i ucenjuju potrošače diktirajući cijenu. Tako je taj ogranak na istoku Njemačke u vlasništvu njemačkih firmi *Vintershal* i E.ON i ruskog *Gazproma*. Formalno, polovina kapaciteta tog ogranka je bila namenjena „konkurentima“, ali naravno da njih jednostavno nije bilo, a *Gazprom* je želeo da prodaje još više energenta preko toga kraka. U maju 2016. je došlo do novog sporazuma njemačke Agencije za infrastrukturne mreže, vlasnika gasovoda i *Gazproma*. Taj dogovor je prihvatila i Evropska komisija, iako je postavila uslove, naime da se dodatni kapaciteti moraju staviti na tender. Inače je *Gazpromu* dozvoljeno da koristi čak 90% kapaciteta OPAL-a.

Slika12 : Sjeverni tok

Ukrajina je danas zapravo bankrotirala i drži se na površini samo zahvaljujući vanjskim donacijama i kreditima koje će jednog dana morati vraćati. Kompanija Naftogas Ukrajine, koja upravlja gasnim transportnim sistemom zemlje, planski je gubitnik tokom proteklih nekoliko godina. Njeni godišnji gubici sada se već izražavaju u milijardama dolara. Ranije ih je pokrivala Vlada Ukrajine, ali u uslovima kada je cijela zemlja u dugovima nije moguće vraćati dugove ovog poduzeća.

Svako produblјivanje političke nestabilnosti, odnosno krize u Ukrajini i oko nje može dovesti do porasta neizvjesnosti za snabdјevanje južne i jugoistočne Europe energijom. Dodatnu neizvjesnost prouzrokovala je najava Ruske Federacije kako će poslije 2019. godine obustaviti transport gasa prema Europi kroz Ukrajinu. Pojedine zemlje južne Europe, poput Bosne i Hercegovine, Srbije, Rumunije i Bugarske, posebno su osjetljive prema uvozu gasa. U slučaju eskalacije krize, pri čemu bi moglo doći i do obustave snabdјevanja gasom, njihovi bi energetske sistemi mogli trpjeti štete i postati svojevrsne kolateralne žrtve u širem geopolitičkom sukobu.

7.3 Ima li nade za Nabucco i Južni tok?

Nabucco i Južni tok su planirani projekti za dobavu prirodnog gasa u južnu i srednju Europu. Oba gasovoda po geografskom položaju planiranih trasa spadaju u projekte južnog koridora za dobavu prirodnog gasa.

Nabucco - to je ime jedne Verdijeve opere u kojoj se radi o oslobađanju iz babilonskog zatočeništva. Gasovod Nabucco trebao bi simbolizirati "oslobađanje" od ovisnosti o ruskom gasu

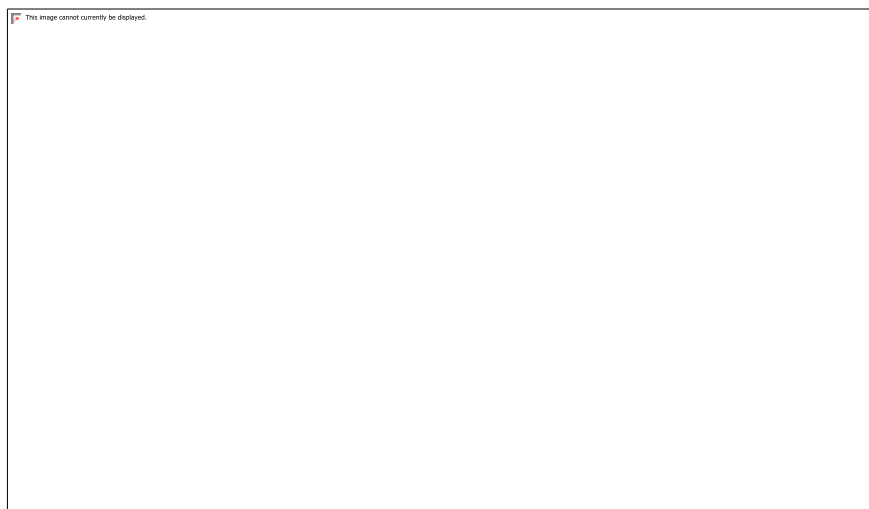

(izvor: <https://www.dw.com/sr/za%C5%A1to-poljsku-%C5%BEulja-gasovod/a-38429371>, preuzeto 10.03.2018)

monopolista Gazproma. Gasovod bi trebao ići od Kaspijskog mora prema Europi, zaobišao bi ruski teritorij, a time i izbjegao svaki budući rusko-ukrajinski konflikt. Gas iz Azerbejdžana ili Turkmenistana bi preko Turske, Bugarske, Rumunije i Mađarske bio transportovan do Austrije, a onda i dalje prema Njemačkoj.

Nabucco je za Moskvu do sada uvijek bio trn u oku, jer je taj gasovod bio konkurencija Južnom toku. Doduše, ne treba zaboraviti slijed događaja: najprije je tu bio Nabucco, jer je to htio austrijski energetski koncern OMV još 2002.godine s namjerom da se gas iz zemalja oko Kaspijskog mora provede do Europe bez sudjelovanja Rusije. Da bi to omela Ruska Federacija je 2006. iznijela ideju Južnog toka, koji je u Europskoj uniji trebao prolaziti praktično kroz iste zemlje: Bugarsku, Mađarsku i Austriju.

Projekt Nabucco je u tom odmjeravanju snaga bio slabiji, jer njegovi inicijatori jednostavno nisu uspjeli osigurati dovoljno gasa.⁶⁹

Slika 13: Nabucco bi trebalo da predstavlja produžetak već izgrađenog gasovoda Baku – Tbilisi – Erzurum, Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Caucasus_Pipeline

S druge strane, Ruska Federacija je imala sigurne količine gasa i samim time i veliku prednost. Srednjoazijskim centralnim gasovodom Ruska Federacija već dobavlja značajne količine

---

⁶⁹ Planirani kapacitet gasovoda je 31 milijarda metara kubnih gasa godišnje. Predviđene su dvije dobavne rute, jedna sa tursko-gruzijske granice, a druga sa tursko-iračke granice. Jedino su mogli pouzdati se u zalihe Azerbejdžana (8mil.metara kubnih iz polja Šah Deniz), dok su dogovori s Turkmenistanom, Irakom i Iranom bili i ostali samo provizorni. Planirano je 10 mil. Metara kubnih gasa iz Iraka, ali gasovod od Iraka do Turske nije izgrađen, a kada bi se izgradio prolazio bi kroz sjeverni Irak, kojie je sigurnosno nestabilno područje pretežno naseljeno Kurdima. Također je razmatrana dobavna opcija iz Turkmenistana, koji je zbog geografske izoliranosti, ovisan o ruskom transportnom sistemu za izvoz gasa u Europu. Također je problem neizgradnja gasne infrastrukture u Kaspijskoj regiji, tj. Izgradnja transkaspiskog gasovoda, koji bi iz Turkmenistana preko Kaspijskog mora bio povezan sa Azerbejdžanom. Najveći problem izgradnje Transkaspiskog gasovoda je granični spor Turkmenistana i Azerbejdžana oko Kaspijskog mora. Iran je zemlja koja posjeduje velike reserve prirodnog gasa, ali zbog političkih faktora, dobavu gasa iz ove oblasti je teško realizovati. (izvor: D.Sučić, D. Karasalihović, Sedlar, Hrnčević, 2011,18)

gasa iz Turkmenistana. Južni tok je izrazito skup gasovod zbog zahtjevne izgradnje ispod Crnog mora. Njegov projektovani kapacitet je 63 milijarde kuniha metara gasa godišnje, što predstavlja gotovo istu količinu gasa koja trenutno preko Ukrajine dolazi u Europu. Južnim tokom se zaobilazi konfliktna transportna zemlja Ukrajina, ali Europa i dalje ostaje ovisna o jednom izvoru gasa Ruskoj Federaciji, koja bi imala veći udio na europskom energetsom tržištu, a zemlje Kaspijske regije imale bi i dalje nepromjenjen status, budući da se njihov gas za Europu transportuje ruskim gasovodnim sistemom. Nabucco bi pak Europi donio dodatne količine gasa iz novih izvora zaobilazeći Ukrajinu i Rusku Federaciju, a zemljama Kaspijske regije bi omogućio diverzifikaciju izvornih ruta vlastitog gasa.

Južni tok je dio Gaspromove strategije o diverzifikaciji transportnih ruta ruskog gasa koji bi trebao povezati Rusku Federaciju sa Austrijom i južnom Italijom preko Crnog mora, Bugarske, Srbije i Mađarske, odnosno preko Grčke i Jonskog mora. Projekt izgradnje gasovoda Južni tok je prvi put objavljen 2007. godine Međuvladinim dogovorom potpisale su ga : Bugarska, Srbija, Mađarska, Grčka i Slovenija.

Izgradnjom gasovoda Južnog toka Moskva umanjuje svoju ovisnost od tranzita preko Ukrajine, a potkopava i značenje europskog projekta Nabucco.

Međutim, nakon što Bruxelles nije želio dodijeliti poseban status tom projektu i nakon što je EU insistirala na svojim pravilima da ne može isti koncern biti vlasnik i gasa i gasovoda i biti distributer za krajnje korisnike Ruska Federacija je u decembru 2014. godine odustala od Južnog toka i opredjelila se za izgradnju novog gasovoda – Turski tok.

7.4 Sjeverni tok 2- različiti stavovi zemalja članica EU

Ključnu ulogu u zaustavljanju gradnje Južnog toka u Bugarskoj odigrala je EK, vršeći pritisak na Vladu Bugarske da obustavi rad na projektu, pozivajući se na disparitet između namjene gasovoda i Trećeg energetskeg paketa EU, kao i na ulogu Ruske Federacije u sukobu u Ukrajini. Ova mjera bila je otvoreni pokušaj EU za sprječavanje širenja uticaja Ruske Federacije u Jugoistočnoj Europi.

Međutim, ubrzo poslije objave obustavljanja izgradnje „Južnog toka“, Gazprom i nekoliko energetskih kompanija iz Njemacke, Austrije i Francuske potpisali su sporazum o gradnji „Sjevernog toka-2“. Time se otvorilo novo pitanje unutar EU: ako je liberalizacija energetskeg tržišta EU cilj cijele EU, zašto je onda na mjesto jednog nepodobnog gasovoda došao drugi?

SAD su, također, svoje aktivnosti usmjerile protiv izgradnje gasovoda „Sjeverni tok-2“, koji, po njihovom mišljenju pogubno djeluje na energetske sigurnost Europske unije i na energetske reforme u Ukrajini. Amerika je zaprijetila uvođenjem sankcija prema svima onima koji namjeravaju uložiti sredstva u izgradnju ruskih izvoznih gasovoda, čemu su se usprotivile Njemačka i Austrija koje

smatraju da je cilj ove prijetnje prodaja američkog tečnog gasa na europsko tržište što će osigurati posao američkoj naftnoj i gasnoj industriji.

Lavina protivljenja projektu nije došla samo od SAD, EK već i vodstava Estonije, Letonije, Litve i Poljske, koja su u ovoj odluci ponovno vidjeli jak utjecaj Ruske Federacije na EU, i opasno po svoju sigurnost, savezništvo između Ruske Federacije i Njemačke. „Sjevernom toku-2“ još više se protivi vodstvo Danske, koje u izgradnji još jednog gasovoda vidi ugroženost ekologije Baltičkog mora i zabranjuje korištenje svojih nacionalnih voda za izgradnju. Otvoreno negodovanje došlo je i od mađarskog ministra vanjskih poslova, koji je izjavio, kako je sprječavanje izgradnje „Južnog toka“ i odluka o izgradnji „Sjevernog toka-2“ okrenuta protiv interesa manjih i siromašnijih zemalja Srednje i Jugoistočne Europe u korist većih i bogatijih zemalja Zapadne Europe. Ove međusobne optužbe su od kraja 2014. do danas prerasle u duboke nesuglasice vezane za energetske politiku EU između njezinih starijih i novijih članica. Tako, uz druge nesuglasice između starijih i novijih članica EU, izgradnja gasovoda „Sjeverni tok-2“ je vidljiv kamen razdora unutar EU.

Međutim, sve ovo ne znači kako je sudbina „Sjevernog toka-2“ već odlučena. Do sredine ljeta 2018. godine Njemačka, Danska, Švedska i Finska moraju se odrediti u vezi konačne dozvole za izgradnju tog gasovoda u svojim zonama Baltičkog mora.

Bilo kako bilo, u ljeto 2018. godine mnoge stvari po pitanju europskog gasnog tržišta trebale bi biti jasnije, a sasvim sigurno one oko budućnosti gasovoda „Sjeverni tok-2“ i posljedica koje će to proizvesti, neovisno o pozitivnoj ili negativnoj odluci o njegovoj izgradnji. Jedno je ipak sasvim sigurno: Europska unija će, kao cjelina, još dugo imati velike potrebe za gasom, a time i geopolitički vrlo osjetljiva i u neravnopravnom položaju s ostalim globalnim igračima.⁷⁰

7.5 Turska – važno energetske čvorište u budućnosti

Nakon što je Bugarska odustala od Južnog toka, Ruska Federacija i Turska su postigle dogovor o povećanju snabdevanja gasom Turske, ne samo putem već postojećeg gasovoda Plavi tok, već i širenjem mreže. Također je planirana izgradnja dopunskog gasovoda kojim bi se gasom iz Ruske

---

⁷⁰ <http://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-eskalacija-rusko-ukrajinskog-plinskog-sukoba-i-njegov-utjecaj-na-eu/>

Federacije snabdevala južna Evropa preko Grčke. Turska je danas drugo po veličini tržište za Gasprom, odmah posle Njemačke.⁷¹

Gestrateški položaj Turske je jedinstven. Ona je kao stvorena za ulogu svojevrsnog centra za raspodelu energije. Okružena je Ruskom Federacijom koja je najveći izvoznik gasa, zatim Kaspijskom regijom, Iranom, Irakom, Golfskim zalivom, Egiptom i Evropskom unijom kao jednim od najvećih svetskih tržišta. Stoga je prirodno što je turska regija Anatolija postala raskršće za različite gasovode.

Međutim, za evropske lidere, Turska je alternativni energetska koridor za dopremanje energije iz Kaspijskog regiona, arterija koja treba da poveže evropske potrošače sa proizvođačima u Azerbejdžanu i Turkmenistanu, što omogućava smanjivanje zavisnosti EU od problematičnog snabdevanja energentima iz Ruske Federacije. Dakle, evropska energetska politika još ne uzima u obzir opciju istinskog partnerstva sa Turskom imajući u vidu njen ogromni potencijal kao svetskog energetskeg čvorišta, već se fokusira isključivo na njenu poziciju kao zemlje između EU i Kaspijskog regiona.

Turska je pokazala ambiciju iskoristiti geografski položaj i postati još značajnija raskrsnica puteva snabdijevanja gasom EU-a i vodeće gasno čvorište.

Istočno Sredozemlje raspolaže potencijalno velikim zalihama gasa pa će ubuduće, ukoliko se pronađu dodatni gasni izvori, njegova gestrateška i geoekonomska važnost biti još i veća. To otvara neslućene mogućnosti u prvom redu za Tursku čiji će autoritet porasti daleko izvan okvira regije jer će o njoj ovisiti snabdijevanje gasom brojnih država, a time i finansijska dobit država izvoznica tog energenta. Samim tim Turska će imati puno povoljnije političke pozicije, posebno u odnosu na pregovarački proces o svom pristupu EU.

---

⁷¹ Godine 2013. Gasprom je isporučivao Turskoj 26,7 milijardi kubnih metara gasa putem gasovoda Plavi tok i putem Transbalkanskog gasovoda. Gasovod Plavi tok prolazi po dnu Crnog mora i od 2003. godine obezbeđuje direktne isporuke gasa turskim potrošačima. Od januara 2015. godine Gasprom je proširio kapacitete gasovoda Plavi tok sa 16 na 19 milijardi metara kubnih gasa i smanjio cijenu gasa za turske potrošače za 6%. Također, u Anakari su Ruska Federacija i Turska potpisale memorandum o međusobnoj saradnji u izgradnji morskog gasovoda kroz Crno more u pravcu Turske. Kapacitet novog gasovoda biće 63 milijarde kubnih metara gasa godišnje. Od toga, 14 milijardi kubika ići će turskim potrošačima (sada ova količina stiže putem balkanskog koridora), a oko 50 milijardi kubika će biti usmereno prema granici Turske i Grčke, gde će se nalaziti čvorište, odakle će se dalje gas isporučivati potrošačima u južnoj Evropi, tako da Rusi računaju da će opšti kapacitet novog gasovoda biti slična s "Južnim tokom".
<https://www.slobodnaevropa.org/a/26721479.html>,
<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1250106>(preuzeto 12.03.2018)

Izrael već godinama jača geološka istraživanja i ima velike planove vezane uz izvoz svog gasa i na europsko tržište. U Istočnom Sredozemlju, osim Izraela, još je niz zemalja zainteresirano za proizvodnju gasa – od Grčke, preko Cipra, do Sirije, Libanona i Egipta.⁷²

Zbivanja u toj regiji vezana uz gasni biznis u sebi nose visoki potencijal sigurnosne destabilizacije. Posebno se izdvaja rizik od nastanka sukoba s gasnom pozadinom između Turske, Grčke i Cipra, jer velike perspektive gasnog biznisa podjednako privlače sve tri zemlje. Naravno, osim gasnom sukobu tu stoji i onaj permanentni – politički, koji se tiče nerješene ciparskog problema u vezi podjeljenosti otoka na grčki i turski (sjeverni) dio Cipra.

Ciparski projekti po istraživanju gasnih nalazišta do sada su bili neposredno vezani uz izraelske projekte. Naime, Izrael planira dva izvozna gasovoda: prvi je u saradnji s Turskom – jeftiniji i kraći, dug oko 550 kilometara; a drugi je u saradnji s Ciprom i Grčkom, koji bi išao kroz južni Cipar u Grčku i dalje za Italiju, dug oko 2000 kilometara i puno skuplji.⁷³

Slika 14: Moguća dva pravca gasovoda Izrael – EU izvor: <http://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-turska-invazija-na-cipar-u-pozadini-izraelskih-energetskih-projekta/> preuzela 06.03.2018

Ključna prepreka tom projektu sastoji se u tome što je još uvijek nejasno hoće li se Bruxelles usaglasiti s tim skupim projektom usprkos svojoj politici diversifikacije gasnih dobavljača. Druga prepreka je što bi on prolazio kroz seizmološki nestabilnu i opasnu zonu Sredozemnog mora. Još jedan rizik

⁷² Započeli su pregovori između Ankare i Tel Aviva oko izgradnje gasovoda kojim bi se Turskoj dostavljao izraelski gas. Radi se o gasu koji bi išao iz izraelskog nalazišta Leviatan u Istočnom Sredozemlju (zaliha od 613 milijardi m³ gasa), a kako bi bio ekonomski potuno isplativ, Tel Aviv traži i pristup drugim tržištima zbog čega traži dodatne partnere. Želi izgraditi gasovod do Turske ali i želi da se izraelski gas, osim za tursko tržište, izvozi i u zemlje EU i na Balkansko poluostrvo. (izvor: <https://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-turska-invazija-na-cipar-u-pozadini-izraelskih-energetskih-projekta/>, preuzeto 15.03.2018)

⁷³ Godišnji kapacitet isporuke gasa iznosio bi 10 milijardi m³, a cijena izgradnje stajala bi između 6 i 10 milijardi dolara. Trebao bi biti završen do 2025. Godine izvor: <http://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-turska-invazija-na-cipar-u-pozadini-izraelskih-energetskih-projekta/> preuzela 06.03.2018

povezan je s činjenicom da bi Turska, sa svojom željom da izraelski gas prolazi upravo njezinom teritorijom, mogla iskoristiti sigurnosne sporove vezane uz Cipar.⁷⁴

Neki analitičari smatraju kako Izrael ovaj drugi gasovod s Ciprom i Grčkom zapravo vještački podiže na površinu zbog postizanja što povoljnijih uvjeta u pregovorima s Ankarom oko gasovoda preko turske teritorije, koji je puno kraći, jeftiniji i, što je najvažnije, sigurniji pa bi time izraelski gas puno brže stigao do europskog kopna (gasovod bi išao od Izraela po dnu Sredozemnog mora do turske regije Mersin i dalje prema Europi). Tu se svakako onda otvara i pitanje padanja Izraela u ovisnost o Turskoj, pa je promovisanje gasovodnog projekta s Ciprom i Grčkom jasan signal Tel Aviva Ankari kako Izrael ima alternativu. Ali eventualna izgradnja tog drugog gasovoda ipak će ovisiti o uključivanju i drugih partnera jer Izrael samostalno za tako skupi projekt (u slučaju uspješne realizacije njegovog posla s Turskom) sigurno nema mogućnosti niti interesa.

Turska želi dogovor s Izraelom oko gasovoda preko njezinog teritorija. Ona time diversificira dobavljače (sada su to primarno Ruska Federacija, Iran i Azerbajdžan, pri čemu je azerbajdžanski gas znatno jeftiniji od ovih drugih), a osim toga, Turska jača svoju tranzitnu ulogu. Trenutačno se gradi gasovod TANAP i Transjadranski plinovod TAP kroz koje će azerbajdžanski gas dolaziti u Tursku i EU. Tu je i nedavno započeta izgradnja „Turskog toka“ kojim će ruski gas dolaziti u Tursku kroz Crno more, a iz Turske eventualno dalje i u EU. Ukoliko se Bruxelles usaglasio s isporukama gasa iz svih tih gasovoda na svoje tržište, Turska se pretvara iz regionalnog u globalno važan koridor jer bi kroz njezin teritorij za tržište EU prolazio gas od potencijalno čak 10 država. Ukoliko mu se u nekoj perspektivi pridoda i Panarapski gasovod koji je sada zaustavljen zbog rata u Siriji, važnost Turske bila bi još veća.⁷⁵

---

⁷⁴ <http://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-turska-invazija-na-cipar-u-pozadini-izraelskih-energetskih-projekta/>

⁷⁵ <http://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-turska-invazija-na-cipar-u-pozadini-izraelskih-energetskih-projekta/>

8 ZAKLJUČAK

Pojam globalizacije danas se ne može izbjeći, bez obzira o kojem se aspektu našeg života radilo. Kako je naš život na različite načine izložen globalnim uticajima, posebno putem medija ne čudi da o ovoj temi mnogi iznose svoja mišljenja, tako dok jedni je bezrezervno brane kao neminovni proces, drugi je nemilosrdno napadaju. I jedni i drugi smatraju da imaju neosporne argumente za svoj stav. Zahvaljujući globalizaciji odnosi među ljudima i zemljama postaju sve intenzivniji, a ljudi počinju globalno razmišljati i svijet u cjelini drugačije shvaćati. Danas se globalizacija doživljava kao svijet bez granica. Dok za jedne ona označava integraciju svijeta, za druge ona neizbježno izaziva fragmentaciju i sve dublji socijalni jaz.

Proces globalizacije stvorio je snažan poticaj porastu proizvodnje i potrošnje proizvoda i usluga u svijetu. Dodatno povećanje proizvodnje i potrošnje roba i usluga dovodi neminovno do povećanja potrošnje svih oblika energenata.

Energenti su postali strateški važan resurs u današnjem savremenom društvu i neophodni su za njegov razvoj i opstanak. Potreba za energijom je sve veća, pa borba za pristup energetskim resursima je uvijek prisutna. Energentima bogate države nastoje unovčiti svoje prirodne resurse, odnosno iskoristiti ih za ostvarivanje svojih ekonomskih ali i političkih ciljeva.

Geopolitički položaj zemalja proizvođača energenata ne omogućava jednostavan transport energenata do velikog broja potrošača, posebno kada se radi o nafti i gasu za čiji transport je potrebno izgraditi cjevovode kroz veći broj zemalja. Međutim, svaki cjevovodni projekat zahtjeva poštovanje interesa svih subjekata, tj. proizvođača, transportnog operatera, tranzitne države i kupca. Često transportni cjevovodi prolaze kroz politički nestabilna područja što predstavlja dodatni problem.

Sigurnost snabdevanja energetskog tržišta jeste strateško pitanje za svaku državu s obzirom na značaj koji energija ima za funkcionisanje društva. Međutim, malo je država na svetu koji se mogu pohvaliti energetskom autonomnošću. Stoga je postojanje energetskog tržišta i van nacionalnih granica očekivana pojava.

EU je veliki potrošač energije, ali zbog nedostatka vlastitih izvora, prinuđena je da uvozi energente iz različitih zemalja svijeta. Zbog toga je za energetsku sigurnost Unije neophodno obezbjediti dovoljne količine energije, kao i diverzifikaciju izvora energije izvora snabdijevanja kako bi se izbjegla energetska ovisnost. EU uvozi energente najvećim dijelom iz Ruske Federacije, Kolumbije i SAD-a kada je ugalj u pitanju, iz Ruske Federacije, Norveške i Nigerije kada je u pitanju nafta i kada se radi o gasu najveći uvoz je iz Ruske Federacije, Norveške, Alžira i Katara.

Za EU čija je proizvodnja obnovljivih primarnih energenata svega 2,8% od svjetske proizvodnje, a potrošnja 11,9% u odnosu na svjetsku potrošnju, Ruska Federacija ima značajnu energetske ulogu. Naime, ona je najveći izvoznik ovih energenata u EU.

Nema sumnje da je Ruska Federacija Europi nezamjenljiv izvor snabdijevanja naftom, a pogotovo gasom. Ruski je gas po cijeni konkurentan svakom drugom energetskom izvoru. Sa druge strane Ruska Federacija u Europi ima veliko, predvidivo tržište visokih platežnih sposobnosti. Izvoz nafte i gasa čini oko 2/3 ruskog izvoza te on državnom budžetu Ruske Federacije donosi oko polovinu prihoda. To pokazuje kako Europa ovisi o ruskoj nafti i gasu, ali i obratno, da Ruska Federacija itekako ovisi o izvozu energije u Europu.

Najveći potrošač ruskog gasa u EU je Njemačka koja troši 53,44 mil.metara kubnih gasa a od zemalja koje nisu članice EU to je Turska koja troši 29,3 mil.metara kubnih gasa.

Godinama je najveći transport gasa prema Europi išao preko Ukrajine koja je nekad bila dio Sovjetskog Saveza. Devedesetih godina, nakon raspada Sovjetskog Saveza, Ukrajina dobiva značajnu ulogu transportne zemlje jer preko 80% gasa Ruska Federacija je izvozila u Europu upravo preko Ukrajine. Ta međuzavisnost bila je izvor nestabilnosti u odnosima Ruske Federacije, Ukrajine i Europe, a vrhunac se dogodio 2009.godine velikom gasnom krizom, kad je Ruska Federacija zbog neplaćanja prekinula transport gasa. Nakon ove krize Ruska Federacija je počela se sa planiranjem alternativnih puteva za transport gasa prema Europi. Tako je 2011.godine izgrađen gasovod Sjeverni tok kojim je gas transportovan iz Ruske Federacije ispod Baltičkog mora do Njemačke i Češke. Izgradnjom ovog gasovoda Ukrajina je izgubila 250 mil.dolara godišnje na osnovu transporta gasa. 2012.godine izgrađen je i drugi krak gasovoda, tako da je ovim putem transportovano ukupno 55 mil.metra kubnih gasa. Zajedno sa gasovodom Jamal-Europa čiji je kapacitet 33 mil.metara kubnih gasa, koji prolazi preko Bjelorusije, Poljske i Češke, te gasovoda Plavi tok kojim se 16 mil. metra kubnih gasa preko Crnog mora dostavlja turskim kupcima, Ruska Federacija još uvijek 140 mil.metra kubnih gasa izvozi preko Ukrajine.

Još dva projekta bitna za snabdijevanje Europe gasom pokrenuta su od strane Gasproma a to su Južni tok kojim bi se gas preko Crnog mora transportovao do Bugarske i dalje preko Srbije i Mađarske do Srednje Europe i preko Grčke i Jonskog mora do Italije, zatim Sjeverni tok 2 kojim bi se preko Baltičkog mora dostavljalo dodatnih 55 mil. metara kubnih gasa do Njemačke i dalje za Europu. Južni tok je obustavljen u decembru 2014.godine a Sjeverni tok 2 još uvijek je aktuelan.

Ključnu ulogu u zaustavljanju gradnje Južnoga toka u Bugarskoj odigrala je EK, vršeći pritisak na Vladu Bugarske da obustavi rad na projektu, pozivajući se na disparitet između namjene gasovoda i Trećeg energetske paketa EU, kao i na ulogu Ruske Federacije u sukobu u Ukrajini. Ova mjera bila je otvoreni pokušaj EU za sprječavanje širenja utjecaja Ruske Federacije u Jugoistočnoj Europi.

Međutim, ubrzo poslije objave obustavljanja izgradnje Južnog toka, Gazprom i nekoliko energetske tvrtki iz Njemačke, Austrije i Francuske potpisali su sporazum o gradnji Sjevernog toka-2. Za Gazprom mjesto izgradnje samog gasovoda nije toliko bitno, koliko je bitno napraviti još jedan gasovod, preko kojeg će dugoročni izvoz gasa iz Ruske Federacije u EU biti osiguran.

Projekt Sjeverni tok 2 je doveo do polarizacije zemalje Europske unije i proizveo je političku raspravu kao nijedan primarno komercijalni projekt do sada. Protiv niti jednog drugog projekta nije se pobunio toliki broj šefova država, a posebno se projektu protive Bugarska, Češka, Estonija, Grčka, Latvija, Litva, Mađarska, Poljska, Rumunija i Slovačka. Kasnije se protivnicima ovog projekta pridružila i Hrvatska jer izgradnjom ovog gasovoda dovodi u pitanje isplativost izgradnje LNG terminal na Krku. Osim komercijalnih interesa Njemačke, ostale zemlje, a pogotovo istočne članice EU, nemaju nikakve koristi od ovog projekta, štoviše, on zapravo unosi značajnu neravnotežu u unutrašnje europsko energetske tržište, što je direktno kontradiktorno s europskom strategijom energetske reforme i Trećim energetske paketom koji podrazumijeva unutrašnju energetske ravnotežu EU. No, Njemačka svoje komercijalne interese postavlja kao prioritet pred energetske ravnotežom EU. Ovaj projekt je izazvao poseban razdor između starih i novih članica zato što je potpisan u maju 2015. nakon što je EU uvela sankcije Ruskoj Federaciji zbog sukoba u Ukrajini, a realizacija projekta anulirat će ulogu Ukrajine kao tranzitne zemlje te umanjiti njezinu pregovaračku moć prema Ruskoj Federaciji, ostaviti nove članice, ovisne isključivo o transportu ruskog gasa preko Ukrajine, bez ruskog gasa i Njemačku pretvoriti u najvažnije europske gasno čvorište.

Konačna odluka o gradnji novog gasovoda od Ruske Federacije do Njemačke trebala bi biti donesena na političkom nivou i u duhu europske solidarnosti i dogovora. Međutim, ne postoji jednostavan način da se zaustavi gradnja gasovoda jer ga grade dvije velike države i u interesu je velikih zemalja Zapadne Europe a na uštrb malih siromašnih zemalja Jugoistočne i Istočne Europe.

Stare članice ne dijele brigu sa novim oko sigurnosti snabdijevanja energentima, jer iako uvoze mnogo ruskog gasa zbog alternativnih pravaca i izvora snabdijevanja nemaju većih problema sa energetske sigurnošću.

Nove i većinom male države članice EU-a ovisnije su o ruskom gasu, ruskim gasovodima i isporuci ruskog gasa preko Ukrajine, a s obzirom na to da nemaju alternativu, Ruska Federacija im nameće i višu cijenu gasa. Najviše su bile pogođene rusko-ukrajinskim gasnim krizama pa su tražile više solidarnosti među državama članicama EU i reduciranje ovisnosti o Ruskoj Federaciji.

Problem diverzifikacije izvora snabdijevanja EK pokušava riješiti pokretanjem projekta izgradnje Južnog koridora kojim bi se gas dobavljao iz Kaspiske regije, gasovoda koji treba da poveže evropske potrošače sa proizvođačima u Azerbejdžanu i Turkmenistanu, što omogućava

smanjivanje zavisnosti EU od problematičnog snabdevanja energentima iz Ruske Federacije. Obzirom na nedovoljnost kapaciteta ove regije, a i sve većom saradnjom Ruske Federacije sa Turskom koja u ovom slučaju postaje važna transportna zemlja i ovaj projekt je neizvjestan.

Naime, Turska i Ruska Federacija postaju važni saveznici na polju energetike. Osim izgradnje nuklearne elektrane, ove dvije države su potpisale i memorandum o razumjevanju o izgradnji gasovoda Turski tok kapaciteta 63 mil.metara kubnih gasa, kojim bi se gas preko Crnog mora dopremao ne samo turskim građanima nego i građanima Jugoistočne i Srednje Europe, koje bi zatvaranjem transporta preko Ukrajine koji je najavljen krajem 2019.godine mogle ostati bez ovog energenta.

Sigurno snabdijevanje energentima po prihvatljivim cijenama postala je važan preduslov ne samo ekonomske nego i nacionalne sigurnosti. Sve manja energetska, posebno gasna, samodostatnost Europe i njezina sve veća ovisnost o uvozu gasa iz geopolitički problematičnih država, učinila ju je osjetljivom i podložnom u vanjskopolitičkom smislu.

Svijest da samo zajedničko djelovanje može ojačati energetska sigurnost država članica EU uticala je na odustajanje od koncepta nacionalne energetske politike kao neodvojivog dijela nacionalnog suvereniteta. Stvaranje europske energetske unije je sljedeći veliki projekt europske integracije.

Možemo zaključiti da je razvoj energetske sigurnosti EU određen razvojem nacionalne sigurnosti zemalja članica i savremenim međunarodnim odnosima EU.

9 SKRAĆENICE

ACER	- Agencije za saradnju energetske regulatora .
BDP	- Bruto nacionalnog proizvoda
BEMIP	- Plan za povezivanje baltičkog energetske tržišta
BRUA	- Gasovodu koji povezuje Bugarsku, Rumuniju, Mađarsku i Austriju
CEF	- Instrument za povezivanje Europe
CESEC	- (eng. Central and South-Eastern European Gas Connectivity) Energetska povezanost .srednje i jugoistočne Europe
EFRR	-Europski fond za regionalni razvoj
EFSU	- Europski fond za strateška ulaganja
EIB	- Europske investicijske banke
ENTSO	- Mreža europskih operatera prenosnog sistema
ESI	-Europski strukturni i investicijski fondovi .
GIPL	- Gasovod koji spaja Poljsku i Litvaniju
IPCC	- (eng. Intergovernmental Panel on ClimateChange) Međuvladino tijelo za klimatske promjene
LNG	-(engl. Liquefied Natural Gas) Tečni prirodni gas
MMF	- Međunarodni monetarni fond
OECD	- Organizaciju za ekonomsku saradnju
OEEC	- Organizacija za europsku privrednu saradnju
OIE	- Obnovljivi izvori energije
PCI	- (eng.Projects of Common Interest) Projekti od zajedničkog interesa
PECI	- (eng. Projects of Energy Community) Projekti od interesa Energetske zajednice
PEREA	- (eng. The Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental) Protokol Energetske povelje o energetskej efikasnosti i odgovarajućim problemima okoliša

SCP	- (engl. The South Caucasus Pipeline) Gasovod Južni koridor
TANAP	- (engl. The Trans Anatolian Pipeline) Trans Anadoljski gasovod
TAP	- (engl. The Trans Adriatic Pipeline) TransJadranski gasovod
TEN	- Transevropske mreže
UN	- Ujedinjene nacije
UNFCCC	- (eng. United Nation Framework Convention on Climate Change), Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime
WCP	- (eng. WorldClimatic Programme) Svjetski klimatski program
WTO	- Svjetska trgovinska organizacija

10 LITERATURA:

a) Knjige

1. Abazović, D. Mirsad, Državna bezbjednost, Uvod i temeljni pojmovi, Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2002.
2. Alen Sućeska, Geopolitika 21. Stoljeća: promjena svjetskog poretka i militariziranje svijeta, 2009.
3. Bojan Miletić Bruno Pažin Lucija Sabljčić Ivana Šarić Petar Zeman, Energija sunca u brojkama, 2013.
4. Collins, Suvremene sigurnosne studije, 2010.
5. D.Sučić, D. Karasalihović, Sedlar, Hrnčević, Analiza značaja projekta dobave plina, 2011
6. Dario Matika, Energetska sigurnost i kritična infrastruktura- pregled rezultata istraživanja, 2009.
7. Davor Bukša, Proces deregulacije hrvatskoga tržišta električne energije, 2011.
8. Fikret Muslimović, Balkan u vrtlogu politika, 2001.
9. Franjo Turek, Globalizacija i globalna sigurnost, Varaždin 1999.
10. Grizold, Tatalović i Cvrtila, Suvremene sigurnosne politike, Zagreb, 1999.
11. Henri Kisindžer, Diplomacija II, Verzal press, Beograd 1999.
12. Horjan Šuperina, Izgradnja strategije unutrašnje sigurnosti EU, 2012.
13. I. Hasanović, E. Latić, Odnosi EU I NATO saveza u oblasti sigurnosne i odbrambene politike, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, 2015.
14. Igor Dekanić , Energetska tržišta na početku druge dekade 21.stoljeća, 2009.
15. Izet Beridan, Politika i sigurnost, 2008.
16. Jelena Lončar, Globalizacija, pojam, nastanak i trendovi razvoja, 2005.
17. Joseph Stiglitz, Uspjeh globalizacije, 2009.
18. Karmen Stupin; Stanje i perspektive energetske zakonodavstva Republike Hrvatske.... Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 52, 3/2015.
19. Katica Pećarić, Realizacija projekta izgradnje prihvatnog UPP terminala na otoku Krku, Zagreb 2016.
20. Maja Dunović, Energetsko pitanje u Europskoj uniji, 2011.
21. Mario Nubilo, Pojam sigurnosti u terminologiji međunarodnih odnosa, Institut za zemlje u razvoju, Zagreb 1988.
22. Milan Stanišić, Josip Sapunar, Globalna sigurnost između države i tržišta, 2015.
23. Mile Lasić, EUROPSKA UNIJA, Nastanak, strategijske nedoumice i integracijski domeni, 2009.

24. Mirko Bilandžić i Ivica Mikulić Business intelligence i nacionalna sigurnos, 2007.
25. Mirko Bilandžić, Prema strategiji "nacionalne" sigurnosti Europske unije - Analiza Strategije unutarnje sigurnosti Europske unije, 2012.
26. Miroslav Pečujlić, Beogradska otvorena škola, Aspekti globalizacije, 2003.
27. Mirza Smajić, Sigurnosne prijetnje demokratskoj konsolidaciji bosanskohercegovačkog društva, 2012.
28. P.Morgan, Sigurnost u međunarodnoj politici, 2010.
29. Pol D. Vilijams, Uvod u studije bezbednosti, Službeni glasnik Beograd, 2012.
30. Radmila Jovančević. Ekonomski učinci globalizacije i Europska unija, 2005.
31. Safet Halilović , Europske integracije i Bosna i Hercegovina, 2013.
32. Saša Ševgić, Franjo Belohrasky, Sigurnosno-odbrambena politika EU, 2008.
33. Siniša Tatalovićč, Energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture, uticaj na politike nacionalne sigurnosti, 2009.
34. Stjepan Jagić, Marko Vučetić, Globalizacijski procesi i kultura, 2012.
35. Tatalović, Bilandžić, Osnove nacionalne sigurnosti. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2005.
36. Tatalović, Lacović, Čemu sigurnosne studije, 2012.
37. Tatalović, Siniša, Nacionalna i međunarodna sigurnost, Politička kultura, Zagreb, 2006.
38. Thomas G. Weiss i Danielle Zach Kalbacher, Ujedinjene nacije, 2012.
39. V.Cvitila, Nacionalni interesi i nacionalna sigurnost, 1996.
40. V.Cvitila, Države i međunarodna sigurnost, 1997.
41. Vladimir Vuletić, Aspekti globalizacije, Rivalski pristupi u izučavanju globalizacije, 2003.
42. Vlatko Cvrtila, Strukturalna geopolitika i zaštita kritične infrastrukture, 2009.
43. Vukadinović, R., Međunarodni politički odnosi , školska knjiga, Zagreb, 1980.
44. Williams Paul, Security studies, An Introduction, Routledge, London-New York, 2008.

b) Leksikoni i riječnici

1. Izet Beridan, Ivo Tomić, Muharem Kreso, Leksikon sigurnosti, 2001.
2. Miroslav Perić, Englesko hrvatski enciklopedijski rječnik istraživanja i proizvodnje nafte, 2007.
3. Muhamed Hajdarević, Riječnik diplomacije i međunarodnih odnosa, 2007.
4. Philippe Moreau Defarges, Geopolitički riječnik, 2006.

c) Normativi

1. Desetogodišnji plan razvoja plinskog transportnog sustava Republike Hrvatske, 2018. – 2027.
2. Izvještaj o aktivnostima EU, 2015.
3. Izvještaj o evropskoj strategiji energetske sigurnosti, 2015.
4. KOMUNIKACIJA KOMISIJE EUROPSKOM PARLAMENTU, VIJEĆU, EUROPSKOM GOSPODARSKOM I SOCIJALNOM ODBORU, ODBORU REGIJA TE EUROPSKOJ INVESTICIJSKOJ BANCI ,Čista energija za sve Europljane 2016.
5. ODLUKA VIJEĆA (EU) o sklapanju Pariškog sporazuma donesenog u sklopu Okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama, 2016.
6. Okvirna energetska strategija Federacije Bosne i Hercegovine do 2035.godine.
7. Okvirna strategija za otpornu energetska uniju s naprednom klimatskom politikom, 2015
8. Politike EU: Energija, 2015.
9. Strategija energetske sigurnosti, 2014.
10. Ured za publikacije EU, Politike Europske unije, 2015.

d) Internet

1. <http://www.encharter.org/>
2. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports/hr
3. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page
4. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page
5. <http://ecometeo.rs.ba/index.php/energija/energija-biomase/energija-otpada>).
6. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=COM:2017:0718:FIN>
7. <http://europa.ba/?p=42202>
8. <http://europski-fondovi.eu/program/kohezijski-fond>
9. <http://geopolitika.news/analize/dr-sc-sanja-tepavcevic-sjeverni-tok-2-kako-i-zbog-cega-se-energetski-dijalog-eu-i-rusije-pretvara-u-mnostvo-paralelnih-energetskih>
10. <http://geopolitika.news/analize/zoran-meter-nova-turska-invazija-na-cipar-u-pozadini-izraelskih-energetskih-projekta>
11. <http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/energy/hr/>
12. <http://www.consilium.europa.eu/hr/policies/investment-plan/>
13. <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=6021&langTag=bs-BA>
14. <http://www.encharter.org/>

15. <http://www.energetika-net.com/vijesti/plin/ipak-brua-25466>
16. <http://www.eu-projekti.info/instrument-za-povezivanje-europe-connecting-europe-facility>
17. <http://www.ferk.ba/hr/index.php/legislativa/propisi-europske-unije/18614-ip-09-1038>
18. <http://www.izvorienergije.com/energija.htm>
19. <http://www.janaf.hr/projekti-od-zajednickog-interesa-eu/>
20. <http://www.magazinplus.eu/>
21. <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/>
22. http://www.mvteo.gov.ba/org_struktura/sektor_prirodni_resursi
23. <https://bloggereuropa.wordpress.com/tag/baltik/>
24. <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/upozorenje-un-a-pariski-sporazum-se-ne-postuje-prijetinam->
25. <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>
26. https://en.wikipedia.org/wiki/South_Caucasus_Pipeline
27. <https://www.bp.com>
28. <https://www.konvertujte-jedinice.info>
29. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/>
30. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1250106>
31. <https://www.zakon.hr/z/591/Zakon-o-kriti%C4%8Dnim-infrastrukturama>
32. www.energetika-net.com/vijesti/plin/ipak-brua-25466
33. www.fkit.unizg.hr/oblici_energije
34. www.mvteo.gov.ba/org_struktura/sektor_prirodni_resursi